İLHAMİ SOYSAL

Kurtuluş Savaşı'nda

İŞBİRLİKÇİLER

GÜR yayınları

İÇİNDEKİLER

X — CASUSLAR RESMİ GEÇİDİ

BELGELER

— I —

UNUTULMAMASI GEREKENLER

23 Nisan 1920 günü. Ankara'da Hacıbayram Camiinde yapılan dini bir törenden sonra, Taşhan karşısındaki (şimdiki Ulus Alanı) kırmızı kiremitli, birbuçuk katlı binada mebus (milletvekili) olarak toplananların sayısı sadece 115'dir.

Bu 115 kişi, Türkiye'nin ilk Büyük Millet Meclisinin ilk oturumunda bulunabilenlerdir. Sonraki günlerde, haftalarda ve aylarda sayıları 380'e yükselecektir. Bu ilk TBMM üyelerinin sayıları 380'e kadar yükselecektir ama, aynı zamanda da İstanbul'daki Padişah Hükümeti, Ankara'daki bu Meclis toplama işini «Huruc-u alessultan» yani Padişaha karşı ayaklanma sayacak, Kuvayı Milliye'yi «Kuvayı bagiye» yani eşkıya kuvvetleri olarak ilan edecek ve İstanbul'daki Nemrut Mustafa Paşa Divanı Harbi 11 Mayıs 1920'de, ilk TBMM'nin «Reis» seçtiği Mustafa Kemal Paşa ile, Ali Fuat (Cebesoy), Paşa, Miralay (Albay) Kara Vasıf Bey, Washington eski sefiri ve eski Ankara Mebusu (milletvekili) Midillili Alfred Rüstem Bey, Dr. Adnan Bey'ler ve Halide Edip (Adıvar) Hanım'ı idama mahkûm edecektir.

Kuvayı Milliye'cilerin «şaki ve bagi» oldukları, «katillerinin caiz olduğu» (öldürülmelerinin din yasalarına uygun olduğu) yolundaki fetvalar ard ardına yayınlanmakta, ajanlar eliyle ya da İngiliz uçaklarıyla havadan atılmak suretiyle Anadolu içlerine dağıtılmaktadır. 25 Mayıs'ta, Ankara Hükümetinde görev alan eski Harbiye Nazırı ve Erkanı Harbiye-i Umumiye Reisi Ferik Fevzi Paşa (Çakmak), 6 Haziran'da da Miralay İsmet (İnönü), Bekir Sami (Kunduh), Celalettin Arif, Dr. Rıza Nur, Yusuf Kemal (Tengirşenk), Mehmet Rıfat (Börekçi), Miralay Fahreddin (Altay) Beyler gene İstanbul Birinci Sıkıyönetim Mahkemesince idama mahkum edilecekler, bu idam hükümleri de Padişah iradesiyle kesinlik kazanacaktır.

Ankara'daki ilk TBMM'nin açılışına kaynaklık eden Erzurum Kongresine 56, Sivas Kongresine de 38 delegenin katıldığı düşünülürse, 23 Nisan 1920'de Ankara'da açıktan açığa yeni bir devlet

ve hükümet oluşturmak için başlangıçta sadece 115 kişinin bir araya gelebilmiş olmasını yadırgamamak gerekir. Ulusal Kurtuluş Savaşı gerçekte bir avuç idealistin öncülüğüyle başlamış, giderek tüm ulusu kapsamış ama bu arada dış düşmanların yanı sıra bir sürü de işbirlikçi ve hainle boğuşmak zorunda kalmıştır.

Bu işbirlikçi ve hainlerden, Kurtuluş'tan sonra sadece 150 tanesi, 150'likler adıyla genel bir affın dışında tutulup sınırdışı edilmişlerdir.[1] Ancak bu, 150'liklerin dışında da o kadar çok hain ve işbirlikçi vardır ki, bunlar hatırlandığında, 150'likler listesine girenlerin pek çoğunun işbirlikçiliği, âdeta bağışlanabilir düzeyde kalmaktadır.

Örneğin, son Osmanlı Padişahı Sultan Vahidettin bunlardan biridir. 150'likler listesine girmemiştir. Son Osmanlı Sadrıâzamlarından biri olan Damat Ferit Paşa da öyle... Ve daha niceleri...

23 Nisan 1920'de, Anadolu içlerinde, Ankara'da kelleyi koltuğa almış bir avuç insan Kurtuluş Savaşı ateşini yakmaya çalışırken, İstanbul'da başta Padişah ve Hükümeti, işgal orduları askerleriyle sarmaş dolaş işbirlikçiliği yapmakta, Anadolu direnişini yok edebilmek için Konya'da, Tokat'ta, Yozgat'ta, Düzce'de, Biga'da, Adapazarı'nda, Koçgiri'de ayaklanma üzerine ayaklanma kışkırtmaktadırlar.

Bu konuya girerken, burada iki çarpıcı örneği hemen sergilemek isteriz. Bunlardan birincisi, Ankara'da ilk Meclisin toplanmasından sadece iki gün önce 20/21 Nisan 1920 gecesi Bursa'da ortaya çıkan bir olaydır.

Heyet-i Temsiliye tarafından Kuvayı Milliye Kumandanı tayin edilmiş Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ve Bursa'daki 17. Tümen Komutanı Miralay Bekir Sami Bey şehrin ileri gelen tüm ulemasını (din bilginlerini) toplamışlar, İstanbul'daki Şeyhülislamın Kuvayı Milliye karşıtı fetvalarına karşı onlardan yardım istemektedirler. Ankara'dan Mustafa Kemal Paşa'dan da bir telgraf gelmiş okunmuştur, işte tam bu sırada, genç bir hoca efendi ayağa kalkıp.

— Hakikat sizin dediğiniz gibi değildir! diye bağırır. Kuvayı Milliyecileri suçlamaya başlar. Herşey altüst olmak üzeredir. Ali Fuat Paşa, birden tabancasını çekip bu hocaya yönelir ve gürler:

— Sakın yerinden kıpırdama, karışmam!

Sonra hemen iki polis çağırtır ve genç hocanın üstünü aratır. Din, iman, müslümanlık, şeriat, padişah, halife diyen hoca efendinin cebinden çıka çıka İngiliz istihbarat teşkilâtı ajanı olduğunu gösteren

bir belge çıkar. Bursalı öteki ulema, ancak bundan sonra uyanıp, Ankara'nın istediği yolda bir karşı fetvayı kaleme alır.

İkincisi ise daha acıdır. Yıllar ve yıllar sonra ortaya çıkmıştır.

Bu bir İngiliz gizli belgesidir. Özeti de şöyledir: İngiltere'nin İstanbul'daki diplomatik temsilcisi (Yüksek Komiseri) Sir Horace Rumbold'un İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 7 Mart 1922 tarihinde gönderdiği 232 sayılı gizli bir yazıda, «Vahideddin, (Yunan propagandasına karşı Türk tezini Avrupa'ya tanıtmak amacıyla Ankara'dan gönderilen Dışişleri Bakanı) Yusuf Kemal (Tengirşenk) kurul üyelerinden özel katip Kemal Bey'in, kayınpederinin evinde bulunan valizini, katibin iki günlük yokluğundan yararlanarak ajanlarına açtırmış, içindeki altı gizli belgenin fotokopilerini çektirerek, belgelerin gene valize yerleştirilmelerini buyurmuş, fotokopileri 6 Mart 1922 günü emektar bir mabeyncisiyle, İngiltere Yüksek Komiserliği baştercümanına göndermiştir.» demektedir.

Bir Fransız Türkologu olan Jean-Louis Bacqué-Grammont; Salahi R. Sonyel'in 1975 yılında İngiliz belgelerinden derleyerek aktardığı bu bilgi karşısında şöyle yazmaktadır:

«Vahidettin bunları gerçekten çaldırarak. Türkiye'yi işgalinde bulunduran bir ulusun diplomatik temsilcisine göndermişse, ulusal akıma ve yurdu kurtarma çabalarına hıyanet etmiştir.» [(2)].

Ve bilmeliyiz ki, daha böyle nice hain ve işbirlikçi vardır ki, yakın tarihimizin karanlıkları arasında adları üstünde pek durulmadan unutulup gitmişlerdir. Bunları gün yüzüne çıkarmak, günümüz tarihçilerinin başta gelen görevi olmalıdır.

— II —

BİR TARİH YANLIŞI

Sözlükler, İşgal'i, bir yeri almak, tutmak, elegeçirmek, işgalci'yi de işgal eden, içeri giren diye tanımlar...

Bu tanımları böylece akılda tuttuktan sonra, ülkemizde eğitimin hemen her dalında olduğu gibi, tarih eğitimi dalında da ezbercilik egemen olduğu için,

«— 16 Mart 1920 tarihinde ne olmuştu?» diye sorulsa, alınacak yanıt bellidir:

«— İstanbul işgal edilmişti.» [(3)].

Okullarda da öğretildiği gibi, resmi kayıt, belge ve tarihlere göre de bu böyledir...

Evet de, acaba gerçekten böyle midir?

Nedense hiç kimse, öylece ezberlenivermiş bir iddianın doğruluk ve yanlışlık derecesini araştırmaz. Madem ki böyle deniyor, böyledir denilir ve geçilir...

Üstelik işin kolayına kaçan resmi tarihçilerin bir de yalanlanamaz, yanlış olduğu ileri sürülemez belgesel tanığı vardır:

«— Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'u...»

Evet, Atatürk de 1927 yılı Ekim ayında altı gün boyu 36,5 saat süren Nutuk'ta, Kurtuluş Savaşının oluşum ve gelişim evrelerini anlatırken, İstanbul'un İşgali ara başlığıyla, 10 Mart,1920'de bu son Osmanlı Başkentinde İngiliz Askeri birliklerinin bazı yeni girişimlerini ve el koymalarını uzun uzun anlatır. Telgraf başında, İstanbul'dan Telgrafçı Hamdi Efendi'nin çektiği telgraflarla olaylardan nasıl haberdar olduğunu açıklar [(4)].

Bu aktarmalardan dolayıdır ki, klasik tarihi okumuş herkes, Manastırlı Hamdi imzasıyla İstanbul'dan 18 Mart 1920 tarih ve «Derâliye» çıkışlı, «Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine» diye başlayan,

«Bu sabah Şehzadebaşındaki Muzıka Karakolu'nu. İngilizler basıp oradaki askerlerle İngilizler müsademe ederek neticede şimdi İstanbul'u işgal altına alıyorlar. Berayi malumat maruzdur» biçimindeki telgrafı anımsar.

DERYAYI BİLMEYEN BALIKLAR

Nutuk'u okumuş ya da dinlemiş olanlar bilirler: Manastırlı Hamdi ve Harbiye telgrafhanesinden memur Ali, İstanbul'dan Ankara'ya haber uçurmayı sürdürürler. Hamdi Efendi şöyle yazar:

«Bizim en emniyetli bir arkadaşımız var ki yalnız o değil, herkes, yani gelenler söylüyor. Şimdi de Harbiye'nin işgalini haber aldık. Hatta Beyoğlu telgrafhanesinin önünde İngiliz Askeri olduğunu fakat telgrafhaneyi işgal edip etmeyeceği meçhuldür.»

Harbiye Telgrafhanesinden Ali araya girip Ankara'ya bilgi aktarır:

«Sabah İngilizler basarak altı kişi şehit ve cnbeş kadar da mecruh oldu. Şimdi, İngiliz askerleri dolaşıyor. Şimdi, işte, İngiliz askerleri nezarete giriyorlar. İşte içeri giriyorlar. Nizamiye kapısına. Teli kes! İngilizler buradadır.»

Ali devreden çıkınca, Hamdi Efendi'nin telgraf maniplesi tıktıkları sürdürür:

«Paşa Hazretleri,

Harbiye telgrafhanesini de İngiliz Bahriye askeri işgal edip teli katettiği gibi bir taraftan Tophaneyi işgal ediyorlar. Bir taraftan zırhlılardan asker îhrac olunuyor. Vaziyet vehamet kesbediyor efendim. Sabahki müsademede 6 şehit, 15 mecruhumuz vardır. Paşa Hazretleri. Emri Devletlerine muntazırım.»

Arada da Hamdi Efendi bilgi vermeyi sürdürür. Beyoğlu telgrafhanesi de işgal edilmiştir, Harbiye telgrafhanesi de. Bir süre sonra Hamdi Efendi'nin konuştuğu Merkez Postahanesi de susar, İngilizler, İstanbul'un Anadoluyla haberleşmesini kesmişler, Meclisi basıp bazı mebusları tutuklamışlardır.

Bunlara hep işgal denir... Telgrafçı Manastırlı Hamdi Efendi, Harbiye Telgrafhanesinden Ali Efendi, İstanbul'da bulunan nazır, mebus, kumandan ve hatta Kuvayı Milliye Teşkilâtı hep İstanbul'un işgâlinden söz etmektedir. Bir tek, Mustafa Kemal'dir ki, Nutuk'unda

bu olaydan «İstanbul telgraf merkezlerinin işgali» ya da «bilmüsademe cebren işgal» diye söz eder.

İşin ilginç yanı, telgraf merkezlerine el koyan «Kuvve-i İşgaliye» komutanlığı da aynı gün yayınladığı bildiride, bu olaydan «işgal» diye söz etmekte ve Osmanlı Halkına, «işgal muvakkattir» diye de güvence vermektedir [5].

Bütün bunlara bakıp, eh İstanbul'un Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden sonra işgal tarihi 16 Mart 1920'dir demek doğrudur diye düşünülebilir...

TARİHİ YANILGI

Pek iyi pek güzel de, o zaman Kasım 1918'den beri İstanbul limanına demir atmış yüzden fazla düşman savaş gemisini, Kilyos'tan Çatalca ve Yeşilköy'e, Anadolu yakasında Beykoz'dan Haydarpaşa ve Bostancı'ya kadar pek çok yere yayılıp dağılmış düşman askeri birliklerini, İstanbul'daki Yüksek Komiserliklerini, Komutanlıklarını neyin nesi sayacağız?

Bütün bunlar, yoksa, dostluk gösterisine gelmiş Müttefik kuvvetleri miydi?

Peki, gene Nutuk'ta yer alan şu telgrafa ne diyeceğiz?

9 Mart 1920 günü, yani İstanbul'un resmen işgal edildiğinin açıklanmasından tam bir hafta önce İstanbul'daki 10.Tümen komutanı bir şifre ile Ankara'daki Yirminci Kolordu Komutanlığına yazmış olduğu 465 numaralı şifre, şöyle:

«Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine;

İngilizler tarafından Türkocağı binasının işgali üzerine Milli Talim ve Terbiye binasına nakleden Ocağın bu yeni işgal ettiği bina, dün zevalda İngilizler tarafından tekrar işgal edilmiştir efendim. Mart 1920 (âdi)» [6].

Demek ki, Osmanlı Başkenti İstanbul'da, resmi ve cebri işgalin öncesinde de İngilizler, diledikleri resmi ve gayrı resmi binalara, bir işgal ordusunun doğal davranışı içinde el koymaktadırlar.

Bu bir tek örnek... Böylece yüzlerce, binlerce örnek var.

Bu böylece bilindiği zaman, bir tarihi yanılgıyı düzeltmek gerek. Bu yanılgı da, İstanbul'un işgal tarihi, gerçekte 16 Mart 1920 değil, 13 Kasım 1918'dir. Dolayısıyla İstanbul, Osmanlı Devletinin 466 yıllık

başkenti, — İstanbul 1457 yılında başkent yapılmıştır — Üçbuçuk yıl değil, tam 1784 gün, yani beş yıla yakın süre işgal altında kalmıştır. 13 Kasım 1918'den, 2 Ekim 1923 tarihine kadar...

İşgal tarihi'nin 16 Mart 1920 değil, 13 Kasım 1918 olduğunun bir başka tanığı da gene bizzat Mustafa Kemal Paşa'dır. Yıldırım Orduları Grup Komutanlığından istifa eden Mirliva Mustafa Kemal Paşa o gün, yani işgal donanmasının Çanakkale'den geçip İstanbul limanına demirlediği ve taretlerini İstanbul üzerine çevirdiği günün akşamı, Haydarpaşa istasyonunda, Adana'dan beri geldiği trenden inmiş, bir istimbotla bu düşman zırhlılarının arasından karşıya İstanbul tarafına geçmiştir.

Geçerken de, yanlarından geçtikleri dev gibi düş

man gemileri karşısında üzüntüyle bunları seyreden yaveri Cevat Abbas'a;

«— Geldikleri gibi giderler...» demiştir [7].

Gidecek olanlar kimdir? Kim olacak? Elbetteki İstanbul'daki işgalciler...

DÖRT BAŞI MAMUR İŞGAL!

Evet. İstanbul. 16 Mart 1920'de değil, 13 Kasım 1918 tarihinde işgal edilmiştir. Üstelik de dört başı mamur şekilde... Çanakkale Boğazını zorlayıp da 1915'de ağır bir yenilgiyle yüzgeri eden İtilâf Donanması, 30 Ekim 1918 Mondros Bırakışmasından sadece ondört gün sonra. 61 parçalık bir armada ile, İstanbul önlerine gelip demirlediğinde, karaya çıkan Bahriye silahendazları, Kumkapı, Ahırkapı, Sarayburnu, Galata Köprüsü, Sirkeci, Galata, Salıpazarı, Dolmabahçe rıhtımlarına asılmış yüksek binalardan sarkıtılmış İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan bayraklarıyla, alkış tutan, «Hurra» çeken, «Zito» diye bağırışan çılgın ve sarhoş kalabalıklarla, ellerinde çiçekler bulunan Rum. Yahudi, Ermeni ve levanten kız ve kadınlarıyla karşılanmışlardır.

Galata, Yüksekkaldırım, Beyoğlu, Nişantaşı, Şişli yolları ve sokakları, kurtarıcılarını alkışlayıp kucaklayan azınlıklarla doludur. Bunlar sokaklarda dans etmekte, pembe ablak yüzleri, başlarında yana eğilmiş mavi bereleriyle Fransız, soğuk ve küstah görünüşlü İngiliz ve buralara neden, nasıl ve niçin geldiklerine karar verememiş ürkek ama

şamatacı İtalyan deniz piyadeleri ve hele Yunanlılar gemilerinden çıktıklarında çan sesleri arasında, başlarına çiçekler serpilip, ortodoks papazların üzerlerine okunmuş sular döktükleri, kutsanan Yunan efzon askerleri süngülerini, tabancalarını, meçlerini cakalı cakalı sallamaktadırlar.

Bir tek, Müslüman İstanbul'dur ki, Fatih'i, Çarşamba'sı, Süleymaniye'si, Beşiktaş'ı ile içine çekilmiş, durgun ve ağırbaşlı bir yenilgi acısı içindedir [8].

İşte Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a ayak bastığı gün bu azgın karşılayıcı ve şımarık «sözde kurtarıcıların» arasından geçerek önce Akaretler'deki annesinin evine gitmek istemiş, yol bulamamış, bunun üzerine Beyoğlu'na doğru yürümüş, Pera Palas'a yerleşmiştir [9].

İşin aslına bakılırsa, Mondros Bırakışmasından sonra, İstanbul'un işgali için ortada hiçbir gerekçe yoktur[10]. Nitekim, 30 Ekim 1918 tarihinde, Mondros Ateşkesini Osmanlı Devleti adına İngilizlerin Akdeniz'deki Donanma komutanı Amiral Calthorpe ile imzalayan Türk Delegasyonu Başkanı, Bahriye Nazırı Rauf Orbay, İngiliz Amiral'den,

«Hiçbir Yunan savaş gemisinin İstanbul'a veya İzmir'e gitmemesi, İstanbul'un işgal edilmemesi konusundaki kuvvetli isteğinizi hükümetime bildirdim...» diye yazılı bir «sözde» güvence de almıştır[11].

Bir vatansever olduğu kuşku götürmemekle birlikte daha sonraki yaşam çizgisinde de görüldüğü gibi, politik kıvraklıktan hayli uzak biri olduğu anlaşılan, Hamidiye Kahramanı Rauf Bey, ateşkes andlaşmasını imzalayıp İstanbul'a döndüğünde 2 Kasım'da gazetecilere, İngiliz Amiralinin sözde güvencesine dayanıp,

«— Sizi temin ederim ki. İstanbul'umuza tek bir düşman askeri çıkmayacak,» diye demeç vermiştir.

Rauf Bey bu demecinde şunları da söylemektedir: «Yaptığımız mütareke umudumuzun üstündedir. Devletin bağımsızlığı, saltanatın hukuku, milletin onuru tümüyle kurtarılmıştır» [12].

Düşman sözüne güvenmenin sakıncalarını Rauf Bey kısa bir süre sonra, gözleriyle görmüş, bilfiil yaşamış, İstanbul'dan Anadolu'ya zorlukla kaçabilmiş, Mustafa Kemal'le birlikte Erzurum ve Sivas Kongre'lerine katılmıştır.

Tarihin garip bir cilvesidir, Rauf Bey, Anadolu Direnişçilerinin, ulusal kurtuluşçuların iki numaralı adamı olarak İstanbul'daki Padişahın, yeni bir Millet Meclisi toplanmasını kabul etmesinden sonra

mebus (milletvekili) olarak yeniden İstanbul'a geldiğinde, 16 Mart 1920'da İngilizlerin bu meclisi basması üzerine tutuklanıp, Malta adasına sürülmüştür.

İNANILMAZ BİR AYMAZLIK!...

Rauf Bey, iyi niyetinin ve uzağı görememesinin cezasını çekmiştir. Sonradan yayınlanan anılarında [13], Ahmet İzzet Paşa Kabinesinin on günlük Bahriye Nazırı olarak, Limni Adasının Mondros Limanına gidişini anlatır. Orada, İngiliz Akdeniz Filosu Başkomutanı Amiral Sir Arthur Calthorpe tarafından saygıdeğer bir konuk olarak karşılanmıştır. Sanki bir düşman değildir. Amiral, Türk delegelerini, komutan gemisi Agememnon Zırhlısının kaptan köşkünde karşılar. Rauf Bey, «bizi güvertede samimi bir tarzda kabul eden Amiral, istirahatimizi sağlamak maksadıyle, geminin kendisine mahsus mevkilerini bize ayırmak centilmenliğini gösterdi» der.

27 Ekim sabahı başlayan ateşkes görüşmelerinde de İngiliz Amiral, centilmenliğini sürdürür. Oldukça yumuşak görünür. Rauf Bey'e, 24 maddelik bir anlaşma taslağı sunar, İngilizler bunun ilk dört maddesiyle yetinebileceklerdir. Ama tabii bu, Rauf Bey'e ifade edilmez. Yıllar sonra, İngiliz Savaş Kabinesi'nin 31.10.1918 günlü oturumunun tutanakları açıklandığı zaman bu gerçek ortaya çıkar. Bu konudaki belge İngiltere Dışişleri Bakanlığı arşivlerindedir.

İngilizlerin bu esnekliğinden habersiz Rauf Bey ve öteki kurul üyeleri, karşılarındaki İngilizlerin centilmenliğine hayrandırlar. Görüşmelerde, yenik bir ulusun temsilcilerine acımasız davranan bir düşman komutanı yok gibidir. «Kayıtsız şartsız teslim»den hiç söz edilmez. «Savaş Suçlusu» lâfı ağızlara alınmaz. Türk delegasyonunun endişeleri daha çok Yunan emelleri konusundadır. Yoksa İngilizlerin ne kadar centilmen olduklarını bilmektedir. Amiral, Calthorpe, «açık sözlü», «dürüst», «geniş görüşlü», «anlayışlı» kişidir, İngiltere'nin Türkiye'yi yok etmeyeceğini, İngiltere'de bir Türk düşmanlığı olmadığını söylemektedir.

Rauf Bey İstanbul'a bu duygularla döner.

2 Kasım 1918 günü Yeni Gün gazetesinde yayınlanan demecinde şöyle der:

«Mütarekeyi imzalamak göreviyle İstanbul'dan yola çıkarken bugünkü gibi övünç ve sevinçle döneceğimi hiç aklımdan geçirmiyordum.

İmzaladığımız mütarekeyle devletimizin bağımsızlığı, saltanatımızın hukuku tümüyle kurtarılmıştır. Sizi temin ederim ki, İstanbul'umuza bir tek düşman askeri çıkmayacaktır Adana eskiden olduğu gibi Osmanlı yönetiminde kalacaktır. Batum ve Kars da şimdilik boşaltılmayacaktır. Size tekrar ediyorum ki, İngilizler bize olağanüstü bir iyiniyet gösterdiler. O kadar ki, askerimizin ne kadarını terhis etmemiz gerektiğini saptamak hakkını bize bırakmışlardır. Evet, yaptığımız mütareke, umudumuzun üstündedir. Devletin bağımsızlığı, saltanatın hukuku, milletin onuru tümüyle kurtarılmıştır» [(14)].

Ve işte bu Rauf Bey, bu imzadan çok değil sadece altı ay sonra İstanbul'dan Anadolu'ya kaçmak zorunda kalacak, Erzurum ve Sivas Kongrelerine katıldıktan sonra son Osmanlı Mebusan Meclisine Sivas Milletvekili seçilerek İstanbul'a dönecek, sonra tutuklanacak 18 Mart 1920 günü Benbow gemisiyle Malta adasına gönderilecek 30 kadar Türk siyasi suçlusundan biri olarak, Polverista kampında tel örgülerin arkasında, «2776 Rauf Bey» diye numarayla anılacak biridir. Artık İngilizlerin bir konuğu değil, yargılayacakları bir sanıktır. Hakkında tutulan gizli sicilde İngilizce «Eski Bahriye Nazırı, Milliyetçi hareketin başlıca teşkilâtçılarından biri. Sivas mebusu» yazılıdır. Bir de Numara: 2776 Rauf Bey [(15)].

— III —

BAĞRIMIZDA BİR DEĞİL,BİN YILAN BESLEMİŞİZ

Mondros Ateşkes anlaşmasından ve Rauf Bey'in «sizi temin ederim ki İstanbulumuza tek bir düşman askeri çıkmayacak» demesinden kısa bir süre sonra, Çanakkale'den hareket eden Basra adlı Osmanlı torpido gemisi. Karacı Yarbay Murphy ve Deniz Binbaşısı Chilton adlı iki İngiliz subayını, Savunma ve Donanma Bakanlıklarında İrtibat Subayı olarak görev yapmak üzere İstanbul'a getirdi. Tarih, 8 Kasım 1918'di. Yani, Rauf Bey'in İstanbulumuza tek bir düşman askeri bile çıkmayacak demesinden sadece altı gün sonrası... (16).

Aynı gün, İngiliz İrtibat Subayları, Osmanlı Devletine ait bir torpido ile İstanbul'a gelirken, yağma'da İngilizlerden daha çok pay kapma hırsında oldukları için gözleri daha kara olan Fransızlar Arian adlı savaş gemisini Çanakkale boğazı ve Marmara'dan geçirerek, İstanbul'a göndermiş ve Galata rıhtımına yanaştırmışlardı.

Birinci Dünya Savaşı boyunca, İstanbulluların gördüğü ilk yabancı savaş gemisi bu Arian'dır.

Arian'ın Galata rıhtımına yanaşması ve gemiden çıkan dört Fransız subayının, yaya olarak Beyoğlu'ndaki sefarete kadar gitmeleri, Galata'dan Beyoğlu'na kadar tüm sokakların binlerce İstanbullu, Rum, Ermeni, Yahudi ve levanten ile bazı işbirlikçi Türklerce doldurulmasına «Yaşasın Fransa! Yaşasın Hürriyet!..» diye bağırışmalarına ve alkış tutmalarına yol açmıştır. Fransız subaylarına çiçekler verilmiş, boyunlarına sarılıp ağlayanlar olmuş, ardlarında da korkunç bir kalabalık birikmiştir.

Az sonra, Basra Muhribi karaya yanaşıp İngiliz subaylarını çıkardığında, benzer bir kalabalık ve karşılama töreni de onlara yapılmıştır. Bu kez karşılayıcılar, «Yaşasın İngiltere!» diye bağrışmaktadır. Galata Rıhtımı, Tophane, Yüksekkaldırım, Beyoğlu caddesi ve yan sokaklar boydan boya İngiliz ve Fransız bayraklarıyla donatılmış tır (17).

Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi'nin 1962 yılında yayınladığı, **Türk İstiklâl Harbi C.I. Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı** adlı kitaba göre Fransız ve İngiliz irtibat subaylarının İstanbul'a gelişi 8 Kasım 1918'dedir. Türk Tarih Kurumu yayınlarından Gothard Jaeschke'nin Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar adlı 1970 basım tarihli kitabına göreyse (18), İngilizlerin İstanbul'a gelişi 7 Kasım günüdür. Çeşitli anılarda ve tarih kitaplarında da, Osmanlı Devletinin başkentine ilk düşman irtibat subaylarının geliş tarihi konusundaki görüşler çeşitlidir (19).

7 ya da 8 Kasım... Sanırız, doğrusu 7 Kasım olacaktır. Zira 8 Kasım tarihli Zaman, Sabah, Minber Tasvir Boğazdan Marmara'ya geçen ilk düşman gemisinin Fransızların Arian'ı olduğunu yazmaktadırlar.

İŞBİRLİKÇİLER SU YÜZÜNE ÇIKIYOR

Bu gelişten iki gün sonra, —demek ki hazırlıkları sadece bir gün sürmüş— İstanbul'da Yeni İstanbul adlı bir gazete piyasaya çıkmıştır. Başyazarı Süleyman Radi'dir. Gazete, İngilizlerle dostluk yapılmasını, iyi geçinilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Gazete, Padişah Vahidettin ve Prens Sabahattin'in resimleriyle süslüdür. Başyazı ise «İngilizler ve Biz» başlığını taşımaktadır. Yazının özeti ise, Lloyd George, eski Türklerin bir kere daha muhabbetlerine müstahak olursa Kabinesi, İslamlar hakkında geleneği yaşatır, biçimindedir.

Gündelik Yeni İstanbul gazetesi, bir ay sonra Süleyman Radi'nin işbirlikçiliğini de yeterli bulmamış olacak ki, 8 Aralıkta adını ve başyazarını değiştirecek, Türkçe İstanbul adını alacaktır. Bu kez başyazarı, Ulusal Direniş Hareketini içinden yıkmaya çalışacak, İngiliz casusluğu belgelenecek Sait Molla'dır. Sait Molla, eski şeyhülislamlardan Cemalettin Efendi'nin yeğeni, Mustafa Neşet Molla'nın da oğludur. Bu Sait Molla, İngiliz Casusluk örgütünden Rahip Dr. Robert Frew ile birlikte İstanbul'da İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ni (İngilizleri Sevenler Derneği) kuracak, Şûrayı Devlet Reisliği (Danıştay Başkanlığı), Adalet Başkanlığı Müsteşarlığı yapacak, Kurtuluş Savaşının başarıya erişmesi üzerine kaçıp Romanya'ya sığınacak, 150'likler listesine alınacak, vatandaşlıktan

çıkarılacak, maceralı ve yüz kızartıcı bir yaşamdan sonra da yurt dışında ölecektir [20].

Yeni İstanbul'un ilk başyazarı Süleyman Radi'nin ise bir başka işbirlikçi olarak, daha sonra ne olduğu, neler yaptığı hakkında elde herhangi bir bilgi yoktur.

7 Kasım 1918'de İstanbul ufuklarından dumanlarını savura savura gelen Arian adlı Fransız savaş gemisinin ardından 10 Kasım Pazar günü iki savaş gemisi daha göründü. Bunlar, İngiliz generalleri Cory ve Vaugh'u getiren Clarck adlı İngiliz muhribiyle, Fransız generali Bunoust'u getiren Fransız Mangini muhribiydi.

Ertesi günkü, İkdam, Minber ve Yeni İstanbul gazeteleri, İtilâf Devletleri adına İstanbul'a gelen bu İngiliz ve Fransız generallerinin Liman Başkanı tarafından gemilerinde ziyaret edildiğini, Garnizon Komutanlığına atanan General Wilson'un da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Cevat Paşa'yı (Çobanlı) ziyaret ettiğini yazıyordu [2I].

İSTANBUL LİMANINDA BİR KARA BULUT

Asıl İtilâf Filoları, 13 Kasım 1918 günü İstanbul limanına gelerek, Kız Kulesi açıklarından başlayıp Beşiktaş'a doğru yayılarak pruva nizamında demir attılar.

Günlerce Çanakkale ağzındaki mayınlı alanların temizlenmesini beklemiş olan İtilâf ortak donanmasının İstanbul ufuklarında dev bir armada olarak ve kara bir bulut gibi görünmesi, sonra tüm taretleri şehre çevrilmiş olarak istim üstünde limana demir atması ve gemilerin baştan başa bayrak ve filamalarla süslü olması, güvertelerinde tören kıtaları durmadan çalan bandoları, rıhtımlara yığılmış, İstanbul'un yerli ve azınlık işbirlikçilerini çılgına çevirdi. Aynı gösterinin çok daha ufak çaplısı, 10 Kasım'da İngiliz ve Fransız generalleri karaya çıkarken de yapılmıştı ama bu defaki görünüş büsbütün korkunçtu. Sirkeci kıyıları, Galata Köprüsü ve Galata rıhtımı, Tophane, Salıpazarı, Dolmabahçe kıyıları onbinlerce karşılayıcıyla doluydu. Kıyıdaki bütün binalar, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan bayraklarıyla donatılmış, çiçeklerden tak-ı zaferler kurulmuştu. Rum ve Ermeni okullarıyla Musevi okullarının üniformalarını giymiş, başlarında öğretmenleri bulunan öğrencileri, çeşitli kilise ve havraların papazları, keşişleri, zangoçları,

hahamları, rengarenk giyinmiş genç kadın ve kızlar, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan ulusal renkli eşarplarıyla kadınlar, donanmış gemileri ve bu gemilerde çalan bandolarla gösteri yapan yabancı askerleri «Hurra!... Zito!... Viva!...» nidaları ve alkışlarla karşılıyorlardı.

İstanbul'un Müslüman Türk halkını asıl yıkan ise, her biri birer ejderhaya benzeyen dev zırhlılar, dritnotlar, kruvazörler üstünde sallanan İngiliz, Fransız ve hatta İtalyan bayrakları değildi. Müslüman Türk halkını üzüntüden göz yaşlarına boğan, Yunanlıların ünlü Averof Zırhlısı'nın Yunan bayrağıydı... Kalplerde asıl korkuyu bu bayrak yaratıyordu...

Mondros'ta, Ateşkes anlaşmasını imzalayan safdil Osmanlı Bahriye Nazırı Rauf Bey'e —O Rauf Bey ki, Balkan Savaşında, Hamidiye Kruvazörü ile Yunanlıların Averof Zırhlısına kök söktürmüş Hamidiye Kahramanıydı— verilen sözün hiçbir değerinin olmadığı ortaya çıkmıştı.

Ama iş bu kadarla da kalmadı.

Limanda, istim üstünde demir atan savaş gemileri, kıyılarda kendilerini çılgınca alkışlayan işbirlikçilerin gösterileri arasında, hemen karaya bahriye silahendazları, zırhlı araçlar, devriye birlikleri, toplar, makinalı tüfekler çıkarmaya başladı.

Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi adına Emekli Kurmay Albay Tevfik Bıyıklıoğlu'nun yazdığı Türk İstiklâl Harbi C. I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı adlı kitapta, o gün İstanbul'a çıkartılan düşman kuvvetlerinin dökümü şöyle yapılmaktadır:

«13 Kasım 1918 günü filolardan karaya çoğu piyade ve bir kısmı süvari ve topçu olmak üzere 3.500 kişilik kadar bir kuvvet çıkarılmıştı. Bunlardan 2.000 kişi Beyoğlu bölgesindeki kışlalarla, yabancı okul, hastahane, akıl hastahanesi gibi müesseselere ve bazı otel ve hususi binalara yerleştiler. Diğer 1.500 kadar İngiliz askeri de Boğaz'ın Rumeli yakasında, Rumelikavağı, Yenimahalle ve Büyükdere'den Bebek'e kadar uzanan sahaya yayıldılar.

İstanbul'a gelen İtilâf filolarının kuruluşunda olduğu gibi, karaya çıkan birlikler arasında da çoğunluk İngilizlerde idi. Karaya çıkarılan kuvvetlerin karargâhlar dışında ve kıta olarak, 1.500 kadarı İngiliz, 540'ı Fransız ve 470'i İtalyan ordusuna mensuptu.

İtilâf Filolarının başında İstanbul'a gelen İngiliz Amirali Calthorpe, İngiliz Yüksek Komiserliği görevini üzerine almıştı. Kontramiral Richard Webb Yüksek Komiser Yardımcısı, T.B. Hohler birinci siyasi

memur, Ryan, ikinci siyasi memur olarak komiserlik ileri gelenleri oldu.

Fransız Visamiral'i Amet de, Fransız Yüksek Komiseri atandığını Osmanlı Dışişlerine bildirdi (18 Kasım 1918). İtalya ise, Osmanlı Hükümeti nezdinde Yüksek Komiserliğe, İtalyan elçilerinden Kont Sforza'yı memur etti (17 Kasım 1918)» [22].

İtilâf donanmasıyla birlikte İstanbul'a İtilâf Yüksek Komiserlerinden başka, İtilâf Yüksek Komuta Karargâhları da geldi. Bunlar şöyle sıralanıyordu:

1. General Franchet d'Esperey'in Fransız Doğu Orduları Başkomutanlık karargâhı.
2. General Milne'nin İngiliz Selanik Kuvvetleri Başkomutanlığı.
3. General Wilson'un Avrupa Türkiye'si (Trakya) ve Boğazlar İtilâf Kuvvetleri Komutanlığı.
4. General Brunueat'ün Türkiye'de İtilaf İşgal Kuvvetleri Komutan Yardımcılığı.
5. Tuğgeneral E.J.F. Vaughan yönetimindeki İtilâf Deniz ve Kara Yönetim Komisyonu.
6. General Topart komutasındaki 122.Fransız Tümeni Komutanlığı.

BU İŞGALİN ÖNCESİ DE VAR

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi dairesi adına, tarihçi emekli Kurmay Albay Tevfik Bıyıklıoğlu'nun yazdığı, Türk İstiklâl Harbi'nin ilk cildini oluşturan Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı adlı kitapta yer alan şu hüküm, nedense, okullardaki okutulan tarih kitaplarında hep gözardı edilmiştir. Bıyıklıoğlu Genelkurmay Başkanlığının Harp tarihinde şöyle der:

«İstanbul'a İtilaf kumanda makamlarının ve kara kuvvetlerinin yerleşmeleri, Başkent'in fiili işgal altına girdiğinde şüphe bırakmıyordu. Bu işgal, mütarekanamenin hiçbir hükmü ,ile bağdaşması mümkün olmayan bir tecavüzdür» [23].

Evet de, gerçek böyle olduğu halde, bu anlaşmaya aykırı işgale karşı en ufak bir direniş göstermeyen, hatta işgale gelen birliklerin komutanlarını resmi temsilciler olarak kabul edip karşılayan dönemin başta Padişahı Sultan Vahidettin ve Sadrazam Tevfik Paşa (Okday) ile

hükümeti, dönemin askeri komuta kademelerini, düşmanla işbirlikçiliği yapmakla suçlamamak, aklın kolay kolay alacağı birşey değildir.

11.11.1918 günü iş başına geçen ve işgale seyirci kalan bu İkinci Ahmet Tevfik Paşa kabinesi üyelerinin adlarını burada anımsamakta yarar vardır:

Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa (Okday)
Şeyhülislam İbrahim El Haydari Efendi
Evkaf Nazırı Ahmet İzzet Bey (Kanbur İzzet Bey)
Harbiye Nazırı Birinci Ferik (Orgeneral)Abdullah Paşa,
sonra Birinci Ferik Cevat Paşa (Çobanlı)
Bahriye Nazırı Topçu Ferik Rıza Paşa
Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa
Dahiliye Nazırı Avukat Mustafa Arif Bey
Adliye Nazırı Mehmet Ziya Paşa,
sonra Gürcü Ali Haydar Efendi
Devlet Şûrası Reisi Mehmet Şerif Paşa (Çavdaroğlu)
Maliye Nazırı Abdurrahman Vefik Bey (Sayın)
Maarif Nazırı Rıza Tevfik Bey (Bölükbaşı)
Nafıa Nazırı Mehmet Ziya Paşa
Ticaret ve Ziraat Nazırı Kostaki Vayani Efendi
Posta ve Telgraf Nazırı Oskan Efendi (Ancak Oskan Efendi eski posta ve Telgraf Nazırı olduğu halde bu atamayı kabullenmemiş ve görevi kabul etmemiş, yerine hemen)
Cebeli Lübnan Mutasarrıfı Yusuf Franko Paşa
atanmış, daha sonra da Rıza Tevfik Bey vekalet etmiştir.
İaşe Nazırı Muzaffer Bey (Vekil olarak) sonra Raşit Bey [24] .

Kaldı ki, İstanbul'un işgali konusundaki 13 Kasım tarihi bile tartışılabilir. Çünkü, donanmadan da önce ilk anda İstanbul'un içine değilse bile. varoşlarına gelmiş bir başka işgal birliği vardır. Bu birlik öyle üçbeş kişilik bir temsilciler kurulu da değil, düpedüz tankıyla, topuyla koskocaman bir tümendir. Fransızların 122. Tümeni...

TRAKYA'NIN İŞGALİ

6 Kasım 1918 günü, yani İtilâf Donanmasının İstanbul'a gelmesinden bir hafta önce, Uzunköprü'deki Osmanlı Müfrezesi Komutanlığına, Bulgar sınırından geçen birkaç Fransız Subayı baş vurur. Bunlar, Müfreze Komutanı Binbaşı Hüseyin Hüsnü'ye,

«9 Kasım günü Uzunköprü'ye üç Fransız bölüğünün geleceğini, bunlar için 70 oda, üç ton sebze, beş ton yakacak hazırlanmısını» bildirdiler. Bu Fransız Subayları, Doğu Trakya Hududunda bulunan 3. Alayın Komutanı Albay Fah ve Fransız 122. Tümen Karargâhından Kurmay Yüzbaşı Foke'dir [25].

Uzunköprü'deki Osmanlı Binbaşısı Hüseyin Hüsnü, durumu hemen bir raporla İstanbul'a bildirir. O sırada İstanbul'da, Ahmet İzzet Paşa (Furgaç) Hükümeti, yani Mondoros Ateşkesi'ni imzalamış hükümet iş başındadır. Hükümet ve komutanlar, bu raporu hayret ve dehşetle karşılarlar. Fena halde de telaşlanırlar, İtilâf kuvvetlerinin, Doğu Trakya'ya Uzunköprü üzerinden girmeleri, İstanbul'un düşman kara kuvvetleriyle işgali anlamına gelmektedir. Hükümet ve Genel Karargâh böyle birşeye seyirci kalamazlardı. Sadrazamlıkla birlikte Harbiye Nazırlığını da üstünde bulunduran Müşir Ahmet İzzet Paşa, 7 Kasım'da 3. Ordu Komutanlığına şu ürkek emri verir:

«Ne İstanbul'a ne de Uzunköprü'ye Fransız kıtalarının geleceğinden hükümetin malûmatı olmadığı gibi, mütarekenamede de böyle bir kayıt yoktur. Bundan başka, İtilâf Kuvvetleri, mütarekenamenin 7. maddesine göre, ancak tehlikeli bir durumda, sevkülceyş noktasını işgale yetkilidirler ki, böyle bir tehlikenin mevcut olmadığı aşikâr ve bilfarz herhangi bir sevkülceyş noktasının işgali icab etse bile, meselenin ancak iki hükümet arasında kararlaştırıldıktan sonra uygulanması gerekmektedir. Bu konu üzerine, bugün derhal Mondoros'taki Amirale müracaat edileceği ve alınacak cevaba göre, gerekli tebligat yapılacağı tabiî bulunmuştur. Buradan bir cevap gelinceye kadar, Fransızlann bu arzularının kabul olunmayacağını, nazikane bir surette kendilerine anlatınız. Şayet bu tebligata rağmen geçmekte ısrar ve kuvve-i cebriye istimal ederlerse ateşle mukabele edilmeyerek, yalnız protesto ile iktifa edilmesi muktazidir.» [26]

Görüldüğü gibi. Müşir Ahmet İzzet Paşa da, daha sonra yerine geçecek Tevfik Paşa ya da Damat Ferit gibi, düşmana karşı silahlı bir direnişden yana değildir. Dolayısıyla kendisine işbirlikçi denmese bile teslimiyetçi demek fazla yanlış ve haksız olmayacaktır. O dönemlerde

Sadrazam da, Bahriye Nazırı Rauf Bey gibi, İtilâf devletlerinin özellikle İngilizlerin iyi niyetlerinden kuşku duymamaktadır. Bunun için de, işi görüşme yoluyla, protesto yoluyla halletme çabasındadır. Nitekim Sadrazam, Bahriye Nazırı ve Mondoros ateşkesini imzalamakla görevlendirdiği Rauf Bey'e, İngiliz Amirali ile ilişki kurması için emir vermiştir.

Rauf Bey (Orbay), Mondros'ta Amiral Calthorpe'nin yanında bıraktığı irtibat subayı Deniz Yüzbaşısı Şevket'e aynı gün şu telgrafı çekmiştir:

«... Fransızların bu müracaattan maksatları anlaşılmıyor. Şayet Fransızların maksatları Boğaz Tahkimatını işgalden ibaretse, İstanbul halkının özel durumu Fransız kıtalarının İstanbul içinden geçmesine müsait olmadığı ve bu gibi meselelerin yalnız bir murahhas ve tercihan mütareke müzakerelerini idare eden ve yapılan tadilatı bilen ve şifahi izahlar ve teminat veren Visamiral Calthorpe'la müşaürünaleyhin İstanbul'a gelmekte olan deniz ve kara müşavirleriyle görüşüp anlaşmanın daha münasip olacağı cihetle, keyfiyeti amirale tebliğ ediniz. Amiralden cevap alınıncaya kadar, Fransızların bu talebinin kabul olunamayacağının Fransız'lara anlatılması 3. Ordu Kumandanlığına bildirilmiştir.» [27].

Bahriye Nazırı Rauf Bey'in bu telgrafına, Yüzbaşı Şevket imzasıyla Amiral Calthorpe'den gelen 8 Kasım tarihli cevap iki satırlıktır:

«General Wilson, kendisinin malûmatı olmadan hareket etmemelerini, Fransızlara bildirmiştir.»

Bu cevap veriledursun, Bulgaristan sınırından Doğu Trakya'ya 122.Fransız tümeni geçmiştir. General Topart, Osmanlı Genelkurmayının nazikane itirazına hiç aldırmamış, 10 Kasım'da 45.Piyade alayından önce 100 kişilik bir müfreze, ardından da Fransız alayının büyük kısmı Uzunköprü'ye girmişlerdir.

Kuşkusuz ki, Fransızlar, salt burada da kalmamışlar, süratle ilerleyerek Doğu Trakya'yı tümden işgal altına aldıkları gibi, hazırlanan bir özel trenle de 4000 kişilik bir müfrezeyi İstanbul'da Bakırköy'e göndermiş, 16 Kasım'da da Reşadiye kışlasına yerleştirmişlerdir.

İŞGAL, HERYERDE İŞGAL

Kaldı ki, Birinci Dünya Savaşı yeniği Osmanlı Dovleti'nin başkentinin işgali, işgal olayının sadece bir ufak parçasıdır. Mondros Bırakışmasının hemen ardından, savaşlarda yitirilmiş Osmanlı topraklarının dışında daha nice yer, resmen ve alenen işgal edilmiştir ki, bunlar İstanbul'un işgalinden de öncedir, örneğin Ardahan 30 Ekim 1918'de ateşkesin imzalandığı gün İngilizlerce, Kars'a bağlı Aralık ve Iğdır da Ermenistan Cumhuriyetince işgal edildi. 3 Kasım'da İngiliz'ler Musul'u, 9 Kasım'da önce İngilizler ardından Fransızlar Antakya, İskenderun, Kırıkhan, Samandağ'ı, İngiliz ve Fransızlar 6 Kasım'da Çanakkale Boğazı ve Müstahkem mevkilerini, 13 Kasım'da İngilizler Kerkük ve Süleymaniye'yi işgal ettiler.

Sonrası ise hep bilinir:

Anadolu'nun ortasındaki bir avuç yer dışında, düşman işgaline uğramamış yer kalmamıştır. Konya'da, Ankara'da, Eskişehir'de, Afyon'da, Samsun'da, Erzurum'da bile İtilâf Devletlerinin askeri birlikleri ve subayları vardır. Güneydoğu Anadolu Tarsus ve Mersin'den Urfa ve Maraş'a kadar uzanan bir şerit halinde Fransızlar, Antalya, Muğla İtalyanlar, Ege yöresi Yunanlılar, Trakya Fransızlar, İstanbul vs Boğazlar Müttefik Ortak Kuvvetleri tarafından işgal edilmişlerdir. Neredeyse, Anadolu'nun düşman çizmesi görmemiş yeri kalmamıştır.

Ve işin acı olan yanı şudur ki, işgal kuvvetleri, ulaştıkları bemen her yerde, kendilerine yardımcı olan Osmanlı tebaası işbirlikçiler bulmakta hiç mi hiç zorluk çekmemişlerdir.

Savaş yılları içinde, Çarlık Rusyasıyla işbirliği eden ve cephelerde savaşan Osmanlı Ordusunu arkasından vurmak için çeteler kuran, baskınlar düzenleyip, soykırımları yapan Osmanlı uyruğu Ermeniler, Ege'de Adalar üzerinden gizlice Yunanistan'a kaçıp Yunan ordusuna asker yazılan yerli Rumlar, Hicaz'da, Yemen'de. Irak'ta, Trablusgarp'ta, Lübnan'da, Suriye'de. Filistin'de Türk askerini arkadan hançerleyen Araplar, Şerif Hüseyin'ler, Emir Abdullah'lar Osmanlı Meclis'i Mebusan'ında Ayan üyesi ya da milletvekili olup da devletleri aleyhinde çalışan Yusuf Franko Paşa'lar, Abdülhamit Zühravi, İstiyan Tilkof, Seyit Abdülkadir Efendiler, Pastırmacıyan'lar, Varteks efendiler, Bogos Nubar, Esat Toptani Paşa'lar, İsmail Kemal'ler, Priştine Mebusu Hasan'lar, Bedirhanzede Emin Âli'ler, Şükrü Bey

El'Assali, Şefik Bey El Müeyyed'ler'in işbirlikçilikleri hatta hainlikleri belki anlaşılabilir. Milliyet ve kavmiyet aykırılıkları belki bunları bir belirli yere; haklı haksız itmiştir. Ama, yüzde yüz Türk olan; işgallere, parçalanmaya, köleliğe çanak tutan işbirlikçileri ne yapmalı?

BİR TEFERRUAT GİBİ GÖRÜNSE DE...

Tarihçilerimizin üstünde pek anlaşmaya varamadıkları bir nokta daha var:

13 Kasım 1918 günü, İstanbul'a gelen İtilâf Ortak armadası kaç gemiden oluşuyordu?

Klasik tarih kitapları, 13 Kasım'da İstanbul'a Çanakkale Boğazından geçip gelen 55 parçalık bir armadadan söz eder.

Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi yazarı Prof. Gothard Jaeschke «55 gemilik Büyük Filo» der[28]. Prof. Dr. Utkan Kocatürk. İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan gemilerinin teşkil ettiği 6l parçalık İtilâf filosunun İstanbul'a gelmesi ve karaya bir kısım kuvvet çıkarması» der[29]. Zeki Sarıhan. Kurtuluş Savaşı Günlüğü'nde «61 parçalık bir filo»dan söz eder[30]. Bilal N. Şimşir, Malta Sürgünleri adlı araştırma kitabında, «13 Kasım 1918 günü, 55 parçalık bir düşman donanması Çanakkale Boğazından girip Dolmabahçe önünde demirler» diye yazar [3I]. Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi adlı kitabında, «içinde Yunan savaş gemilerinin de bulunduğu 61 parçalık İtilâf Devletleri Filosu İstanbul Limanına demirledi» der[32]. Celal Bayar, Ben de Yazdım adlı yarı tarih yarı anı kitabında, «13 Kasım 1918'de İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunanlıların büyük harp filoları Çanakkaleyi geçerek İstanbul limanında, parlamento binası ve Padişahın oturduğu Dolmabahçe Sarayı önünde demirlemişlerdi. Bunlar 55 parça İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan gemileriydi. Mondros Mütarekesini imza eden İngiliz delegesinin resmi vadine rağmen başlarında Averof zırhlısı olmak üzere Yunan filosu da bulunuyordu» [33].

Bu birbirini tutmaz örnekleri daha pek çok uzatmak ve çeşitlendirmek olasıdır. 13 Kasım 1918 günü İstanbul Limanına gelen İşgal Donanması 55 parça gemiden mi, yoksa 61 parça gemiden mi oluşmaktadır, yoksa, bu daha farklı bir sayı mıdır?

Bu, belki ilk bakışta, fazla teferruata ilişkin bir soru gibi gözükebilir. Ama unutmamak gerekir ki, ülkemizin ve ulusumuzun

yakın tarihine ilişkin yakın tarihinin bir önemli kara gününün detayına kadar bilinmemesi ya da yarım yamalak bilinmesi, yüreklerde bir burukluk yaratmıyorsa, bunu anlamak pek kolay değildir.

Genelkurmay Başkanlığı adına, Türk İstiklâl Savaşını resmen yazmaya memur edilmiş Kıırmay Albay Tevfik Bıyıklıoğlu, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı adlı yapıtında, —ki en güvenilire benzer kaynak budur—, «12 Kasım 1918 akşamına kadar Boğaz'dan (Çanakkale) İstanbul'a doğru geçen İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan harp gemileri 15 muharebe gemisi, 11 kruvazör, 29 muhrip ve 6 denizaltı gemisini buluyordu. Hepsi 61 parçadan ibaret büyük bir İtilâf Filosu, 13 Kasım günü İstanbul Limanına demirledi.

Aralarında bir Yunan zırhlı kruvazörü ile dört Yunan muhribi de vardı.

13 Kasım 1918 günü de Boğaz'dan 12 harp gemisi (aralarında bir de Yunan zırhlısı «Ypsara») daha geçmiş ve İstanbul Limanındaki İtilâf filoları 73 gemiyi bulmuştu» [34] diye yazmakta ve bu tabloyu daha sonraki sayfalarda şöyle tamamlamaktadır:

«15 Kasım 1918 gününe kadar gelen İtilâf Harp gemilerinin sayısı 167'ye yükseldi. 16 muharebe gemisi, 12 kruvazör, 52 muhrip, 11 denizaltı olmak üzere cem'an 91 harp gemisi ve 76 yardımcı (10 gambot, 18 balıkçı gemisi, 25 nakliye, 1 hastahane, depo, 22 mayın arama-tarama gemisi) gemiden ibarettir.

Sondadan gelenlerle birlikte, İtilâf filolarında İngiltere 67, Fransa 22, İtalya 10, Yunanistan 1 harp gemisiyle temsil ediliyorlardı» [35].

Albay Bıyıklıoğlu'nun bu son cümlesi, İstanbul'da 100 düşman gemisinin sürekli olarak demirlediğini göstermektedir. Geriye kalan 67 gemi ne olmuş, örneğin bu arada sayıları 6 olan Yunan savaş gemilerinden beşi, geri mi dönmüş, Karadeniz'e mi çıkmıştır? Bu noktalar karanlıktadır.

Karanlıkta olan bir başka nokta, ilk gün İstanbul'a geldikleri yazılan 61 savaş gemisi listesine, İstanbul'a 7 ya da 8 Kasım'da gelmiş, Fransız mayın arama-tarama gemisi Arian ile, [36] 10 Kasım günü generallerini getiren İngiliz Clarck muhribi ve Fransız Mangini muhribi dahil midir, değil mi? Belli değildir...

İstanbul'da Padişah Vahidettin'e bağlı Saltanat Hükümeti, İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin Darüssaadet'e (mutluluk kapısı İstanbul Başkenti için kullanılan deyimlerden biri) gelmesine pek karşı değildir

de, İtalyan ve hele Yunan savaş gemilerinin gelmesine başlangıçta pek karşı çıkmıştır.

Bahriye Nazırı Rauf Bey, daha Mondros Bırakışması imza görüşmelerini yaparken, Amiral Calthorpe'a şahsı, hükümeti ve devleti adına bu endişesini dile getirmiş, 29 Ekim 1918'de imza töreninden önce İstanbul'dan aldığı son hükümet talimatında da,

«Boğazları işgal edecek İtilâf askerleri arasında İtalyan, bilhassa Yunan askeri bulunmaması, bundan başka, İngiliz ve Fransız askerleriyle birlikte Osmanlı birliklerinin de bulundurulması...» buyruğunu almıştır.

İngiliz Amiral, Osmanlı Bahriye Nazırı'nı Mondoros'ta avutmuştur. Daha sonraki günlerde, yani Çanakkale Boğazı içindeki mayınlar temizlenmeye başlandığında, Yunan ve İtalyan gemilerinin boğazdan geçmemesi için İstanbul'dan verilen buyrultu doğrultusunda, amiralin yanındaki irtibat subayı Dz. Yüzbaşı Şevket Bey bir girişimde daha bulunmuş ve 7 Kasım'da da amiralin şu kısa cevabını telgrafla İstanbul'la iletmiştir:

«Hükümetten emir aldığımdan, Yunan gemilerinin İstanbul'a gelmesini menedemeyeceğim. Osmanlı Hükümeti'nin bir kargaşalık çıkmasına meydan vermeyeceğine eminim.» [37]

10 Kasım 1918'de, Osmanlı Umumi Karargâhı adına yeniden Mondoros'a gönderilen ve İtalyan ve hele Yunan gemilerinin İstanbul'a gelmesini önlemekle görevlendirilen Kurmay Yarbay Sadullah Bey'in, Mondoros'ta Amiral Calthorpe ve General Wilson'Ia yaptığı görüşmelerden sonra İstanbul'a gönderdiği rapor ise şöyleydi: ,

«Amiral ile mülakatımızda, Yunan gemilerinin İstanbul'a gelmemesi için tekrar ettim. Bu emrin değiştirilmesine imkân olmadığını bildirdi. Yalnız Yunan gemilerini, takriben Selimiye açıklarında bırakmak suretiyle, İstanbul'dan biraz uzak bulundurulmasına muvafakat etti. Bunun önünden başlayarak, Boğaziçine doğru yalnız ikişer İngiliz, Fransız, İtalyan gemisi getirileceğini ve bu gemilerin sabahleyin takriben 08.00-09.00'da gelip, öğle vakti İstanbul'dan hareket edeceklerini ve gemilerin varış zamanının 24 saat önceden haber verileceğini vaat etti. Bununla beraber, kendi emrinde bulunmayan Yunanlıların Londra'da bir teşebbüs yaparak, bu tertibatı değiştirmeye çalışmaları muhtemel olduğunu ilave etti. Amiral'in ifadesinden Yunanlıların Londra'da daima kuvvetli teşebbüsleri, diğer

müttefiklerin de müracaatları eksik olmadığını, bu durumda ruhlu ve mühim meselelerin gerek Amiral (Calthorpe), gerekse General (Wilson) vasıtasıyla çözülmesi kolay olmayacağı anlaşılmaktadır. Memleketimizin de murahhas memur göndererek, doğrudan doğruya Londra ile derhal temas etmenin gerek mütareke teferruatının, gerek barış meselelerinin halli için, pek faydalı olacağı zannında bulunduğumu arzederim» *(38)*.

İngiliz Amirali Calthorpe, Kurmay Yarbay Sadullah Bey'e, İstanbul önlerine gelecek İtilaf donanmasının, İstanbul'da şöyle bir göründükten sonra İzmit limanına gideceğini ve orada demirleyeceğini, İstanbul'da sadece birer İngiliz, İtalyan ve Fransız İstasyoner Gemisi'nin kalacağını da söylemişti. 13 Kasım'da görüldü ki, amiralin bu sözü de, İngilizlerin pek çok sözü gibi sadece bir aldatmacadır.

İSTANBUL'UN İŞGALCİLERE TEPKİSİ OLDU MU?

14 Kasım 1918 günü İstanbul'a gelen İngiliz savaş gemilerinin birinden çıkartılan uçaklar, o gün İstanbul üzerinden alçaktan uçuş yaparak, denizlerden sonra göklerde de bir gövde gösterisi yaptılar **(39)**.

İtilâf filolarının İstanbul limanına demirlemesiyle, donanmayla birlikte gelen nakliye gemilerinden, baskın tarzında karaya asker çıkarılması, Trakya üzerinden bir Fransız Tümeninin demiryoluyla getirilen Birliklerinin İstanbul'a yerleşmesi, büyük karargâhların İstanbul'da kurulması, önceden Osmanlı Hükümetine haber verilmeden gerçekleştirilen işlerdi.

İşgal bu kadarlada kalmamıştı...

Bu arada İstanbul'da birtakım gazeteler ve gazeteciler, işgal kuvvetlerine şirin görünebilmek için yapmadıklarını bırakmıyor kendilerine yeni efendiler arıyorlardı.

Kimi, İşgal komutanlarıyla görüşmeler, röportajlar yapıp yayınlıyor, kimi yazılar, başyazılar döktürüyordu. İstanbul'da Ati gazetesi 14 Kasım'da İngiliz Generali Goro ile yaptığı bir görüşmeyi şu sözlerle aktarıyordu:

«Sevimli bir zat. Hareket ve tavırları İngiliz kibarlığını gösteriyor. Dedi ki, 'Şehri gayet güzel buldum. Türk ordusu, dünyanın en iyi savaşan askeridir. Türk hükümetiyle ilişkilerimiz tamamen iyidir. İstanbul'da fiyatlar çok pahalı olduğundan,

yiyeceğimizi İngiltere'den getiriyoruz. Bir mali komisyon geliyor» [40].

Süleyman Radi'nin başyazarlığını yaptığı Yeni İstanbul gazetesinde aynı gün yazılanlar da şunlar:

«İki ulu tacidar dostluk halinde. İslâm aleminin dostu ve hakiki yardımcısı İngiltere Kralı ve Hindistan İmparatoru Jorc Hazretleri, büyük ve müşfik bakanımız âdil unvan padişahımız şevketlü, kudretli Altıncı Sultan Mehmet Vahidettin Han Efendimiz hazretleri»... (Gazetenin ilk sayfasında iki hükümdarın resimleri) [41].

Adana'da ise, Mondoros bırakışmasından bir gün sonra yayınlanmaya başlayan Ferda adlı gazetede Ali İlmi ise, Çukurova'nın Fransızlarca işgali karşısında, «Fransızlar dostumuzdur» »diye yazıyor, Çukurova ve Güneydoğu Anadoludaki ulusal direniş hareketleri üzerine de şöyle diyordu:

«Eşkıyalıkla iş sökmez, yeryüzünde yalnız Fransızlar Türk dostudur. Onları darıltmamak lâzım... Düşünerek yürüyelim... Kararımızı vermekte istical edelim. Çünkü bolşeviklik kapımızdadır. Evlerimizi ateşe koymak üzeredir» [42].

İşgalden bir hafta kadar sonra ise Yeni İstanbul gazetesinde, hemen her gün İngiltere Kralının üniformalı ya da üniformasız resimlerinin yayınlanmasının yanı sıra, Sait Molla şöyle yazıyordu:

«Venizolos'u saf halka kötü tanıttılar» [43].

Aynı gün, Akşam gazetesinde bir başlık ve tartışma:

«İstanbul işgal ediliyor mu edilmiyor mu?»[44]

Sabah gazetesinde Ali Kemal'in başyazısının başlığı da şöyledir:

«Kurtuluşumuzu İtilâf siyasetinde görüyoruz» [45]

İstanbul basının bir büyük bölüğü ise, bu günlerde, işgali bir yana koymuş, gelecek günlerin hesabı peşindedir, İttihatçı düşmanlığı, yeni kurulan hükümet, eski defterleri karıştırma ya da en azından dikkatleri güncel olaylardan kaydırma çabaları içinde bir yayın politikası izlemişlerdir... En yürekli kalem sahipleri bile bir yılgınlık, şaşkınlık ve çaresizlik içinde kalem oynatmakta «idare-i maslahat»ı yeğlemektedirler...

Bu arada 8 Kasım'da Ahmet İzzet Paşa kabinesi görevden çekilecek 11 Kasım'da Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti kurulacak, teslimiyetçilerin yerini işbirlikçiliğe daha yatkın bir kadro dolduracaktır [46].

MECLİSTEKİ TARTIŞMALAR

İstanbul'un işgali sırasında, işgal kuvvetleri, İstanbul'un Türk halkına karşı tam bir düşman gibi davranmışlardı. Salt İtilâf makamları değil, rasgele herhangi bir İtilâf subayı, beğendiği yeri, evi zorla boşalttırıyor, eşyalara el koyuyor ve buraya yerleşiyordu. İstanbul'da artık konut dokunulmazlığı, aile gizliliği diye birşey kalmamıştı.

İstanbul'a İtilâf donanmasıyla birlikte gelen Yunan savaş gemileri, Hıristiyanlar, özellikle de Rumlar arasında ayrıca taşkınlıklara yol açmıştı. Yunan bahriye askerlerinin İstanbul'da görünmesi, Beyoğlu sokaklarının Yunan bayraklarıyla donatılmasına, hemen tüm Rumların yakalarına önceden hazırlanmış rozetler, kokartlar takmalarına, gösteriler yapılmasına yol açmıştı. Hergün yüzlerce kayık, motor, çatana içinde Türkiyeli Rumlar büyük kafileler halinde Yunan savaş gemilerini ziyarete gidiyor, bu gemilere armağanlar, çiçekler yağdırıyorlardı.

İstanbul sokaklarında, hele Galata ve Beyoğlu'nda yerli Rumların sevinci bir azgınlık halini almıştı. 18 Kasım 1918 günü, Beyoğlu'nda Yunan Kulübü'nde yapılan resmi kabulde Yunan Amirali Kakolidi, Rumlara hitaben yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

«Türkiye'deki Yunanlılığa, anavatanın selamı ile Parthenon'dan bir zeytin dalı getirmek şerefine kavuştuklarından dolayı emrimdeki subaylar ve erler iftihar duymaktadırlar. Bunca zahmetlerden sonra Yunan Hükümeti, size, teselliye medar olmak üzere, Yunan Bayrağını getirmeye muvaffak olmuştur...» (47)

İstanbul'da çıkan Rumca gazeteler ise açıktan açığa İstanbul'a Konstantinopol adını yakıştırıyor, İstanbul Rumlarının Yunanistan'a bağlılığından, Büyük Yunanistan'dan ve Enosis'ten söz ediyorlardı. Rumların yoğun olduğu semtlerde —Ermenilerin de öyle— bir Türk'ün dolaşabilmesi olanaksız hale gelmişti. Ayrıca şehirde asayiş de büyük ölçüde bozulmuştu. Türk polisinin ve jandarmasının sözü ve etkinliği azalmıştı. Türk egemenliği ve Türk gururunu kıran olaylar sürüp gitmekte, ulusal onurda yaralar açılmaktaydı. Türk bayrağına hakaret, bu bayrak yerine yerli yersiz her binaya İtilâf devletleri bayrağı çekilmesi, çeşitli binalara Yunan bayrağı asılması, dükkanların bu bayraklarla süslenmesi, Türk subaylarının sokaklarda rasgele

tevkifleri, evlerin basılması, İtilaf Kuvvetleri subaylarının açıktan «Türklerin artık hükmü kalmadı, İstanbul'da hakim biziz» demeleri, köprü üzerinde çarşaflı iki Müslüman kadınına Fransız erkeklerinin sarkıntılık etmeleri, işgale karşı tepkileri giderek yoğunlaştırıyordu.

Ne var ki, gene de bu tepkilerin, gereğinde ölümü de göze alarak silâhlı bir tepkiye dönüşmesi olayına işgal İstanbul'unda rastlanmadı. Rastlandıysa da bunlar, tek tük ve pek lokal olaylar olarak kaldı.

İşgalden asıl kırılan, küsen, karalar bağlayan kesim, Galata köprüsünün Eminönü, Beyazıt, Fatih, Karagümrük gibi Müslümanların yoğun olduğu kesimleriyle Kasımpaşa, Beşiktaş ve Üsküdar gibi yerler oldu. Buralarda herkes, erkenden evlerine çekiliyor, sokaklarda bir hayal gibi dolaşıyor, düşman askerinin çizmesi altında kalmamaya çalışıyordu.

İşgal kuvvetleri, özellikle İngiliz ve Fransız askerleri arasında, bu ülkelerin üniformalarını taşıyan Rum ve Ermenilerin bulunması, bunların küstahlığı ve saldırganlığı, gerçek İngiliz ve Fransız erlerininkini de bastırıyordu.

İlk ciddiye benzeyen tepki, 17 Kasım 1918'de Harbiye Nezaretinin bir yazısında görüldü. Bu yazıda, Nezaret, Sadrazamlığa pek saygılı bir dille ve emir beklediğini belirterek şöyle yazıyordu.

«1. Payitaht'ta İtilâf askeri bulunacak mıdır? Çünkü filhal Payitaht'ın bir askeri işgal altına girdiği görülüyor.

2. İtilâfa mensup herhangi bir general ve subayın her istediği yapılacak mıdır? Çünkü buraya ilk gelen İngiliz ve Fransız heyetlerinin nakil vasıtası, mesken gibi ihtiyaçları, pek misafirper bir çabuklukla temin edilmişti. Halbuki bugün, bu yoldaki müracaatları uygunsuz ve mantıksızca bir dereceye varmıştır. Ayrıca ve çok kere hiçbir müracaata lüzum görmeden, bazı subay ve erlerin, ötede beride pek zayıf olmayan bir surette isteklerde bulundukları veya binalara el koydukları, devamlı olarak işitilmektedir. Bunun için, ilerde her şekli almaya ve her hadiseyi doğurmaya pek müsait olan bu ve buna mümasil hususlar hakkında hükümetçe önleyici tedbirler alınması hususunda emirlerinizi beklediğimizi arzederiz.»

Harbiye Bakanlığının bu yazısının ertesi günü Mebusan Meclisi'nde, meclis duvarlarından dışarda pek yankılanmasa da, yurtseverce birkaç ses işitildi.

Divaniye mebusu Fuat Bey yaptığı konuşmada özet olarak, şöyle diyordu: **«...görüyorum ki, memleketimiz, imzaladığımız mütarekenâmenin bize sağladığı şeref ve haysiyete aykırı bir şekilde işgal altında buluyor. Silahlı askerin girdiği yerde askeri işgal vardır. Bu başka türlü yorumlanamaz. İstanbul'dan başka, Bakırköy işgal altındadır, İskenderun, Musul işgal olunuyor. Bu mütarekenâme belki bizimle istihza maksadiyle yapılmıştır. Fakat, İtilâf devletleri emin olsunlar ki, kendi imzalarıyla istihza ediyorlar biz yenildik amma, elimizde hak ve adalet vardır. Hakkımızı savunacağız. Bugün hakkımızı işittirecek bir makam bulamıyorsak, elbette bir gün işittireceğiz. Hükümet bunlara karşı ne gibi bir hareket yolu tutmuştur? Hükümet bunu açıklamalıdır.»**

Dışişleri Bakanı, Eğitim Bakanı ve Danıştay Başkanının bu sert çıkışa karşı yatıştırıcı konuşmaları, «hüküm galibindir» biçimindeki olup bitenleri kabul eder görünmeleri üzerine, bu kez söz alan Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet Bey de özetle şöyle diyordu:

«...Birçok yerler işgal olunuyor. Hariciye Nazırı nerelerinin işgal edildiğini tamamiyle bilmiyor. Pek garip bir gerçektir, mütarekenâmenin şimdiki gibi uygulanmasıyla, memleketin bir askeri işgal altına girmekte olduğunu görmüyorlar ve bunu inceleyip gerekli teşebbüslerde bulunmuyorlar... Mütarekenâmenin uygulanmasında bu kadar müsamaha gösteren bir hükümet, yarın barış masasında acaba ne dereceye kadar haklarımızı koruyabilecektir? Hükümetler mağlup olurlar, bu müdafaa edilir. Müdafaa neticesinde o millet ölse bile namusu ile şerefi ile ölür...»

Benzeri tartışmalar, 25 Kasım günü de devam etti ama. ortaya gene de elle tutulur bir sonuç çıkmadı. Hatta Karesi milletvekili Hüseyin Kadri Bey'in mütareke koşullarına aykırı biçimde gelişen işgallerin protesto edilmesi yolundaki önergesi de geri aldırıldı. [48].

HÜKÜMET NİHAYET HAREKETE GEÇİYOR

Bu kıpırdanışlar ve eleştiriler üzerine nihayet Osmanlı Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa, İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserlerine pek alçak sesli bir protesto notamı verdi, ki şöyle diyordu:

«...Birkaç günden beri İstanbul'a devamlı olarak İngiliz ve Fransız askerleri çıkarılmaktadır. Şifahen de arzettiğim gibi, bu hareket mütarekenâmeye aykırıdır. Babıâli, Zatıdevletleri nezdinde bu çıkarmadan dolayı protesto etmek mecburiyetinde olmakla beraber, bu askerlerin Boğazlar istihkamlarını ve Karadeniz'in bazı kıyı mevkilerini işgal için çıkarıldığına emindir...» .

Tam bu protestonun ardından, Türkiye'de İtilâf İşgal Kuvvetleri Komutan Yardımcısı General Brunoust imzasıyla 21 Kasım 1918'de gelen bir yazıda «İşgal Kuvvetleri» deyiminin de kullanılması, Mondoros ateşkes anlaşmasının bir kere daha tartışılmasına yol açtı. Osmanlı Hariciye Nezareti, ortada apaçık duran, göze giren bir mertek olan işgali değil de Fransız generalinin sıfatını protesto etti. General de verdiği cevapta söyle yazdı.

«Mütarekenâmenin 1 inci ve 7 nci maddeleri. İtilâf kuvvetlerine bazı mevkileri işgal edilmesi hakkını tanımıştır. Dolayısıyla bu unvanın kullanılması, mütareke hükümleriyle bağdaşmaz bir durum teşkil etmemektedir» (49).

Aynı konuda İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri ise daha yumuşak bir dil kullanıyor, «işgal» sözünden o kadar çok tedirginlik duymamak gerektiğini söyleyerek, bunlara kanmaya hazır Osmanlıları avutuyorlardı.

Beri yandan 17 Ocak 1919'da İstanbul polisi de İtilâf Kuvvetleri Komutanı General Wilson'un bir buyruğuyla denetim altına alınıyor, Beyoğlu ve Boğazın Rumeli yakası iki bölgeye ayrılarak İngiliz, Fransız ve İtalyan polislerinden onar polisle, bu ülkelerin subaylarından bir komisyonun ve bu komisyonun başına da bir İngiliz Yüzbaşısının geçirilmesiyle İngiliz denetimi altına, İstanbul yakası da iki bölgeye ayrılıp bir Fransız Yüzbaşısına, Üsküdar Kadıköy ve Boğazın Anadolu yakası güvenlik işleri de bir İtalyan yüzbaşısına bağlanıyor, bunların tümünün başına da General Fuller getiriliyordu (50).

Meclisteki görüşmelerde, Hükümet sözcülerinin eleştiriler karşısında, «yenildik, istediklerini yaparlar, hüküm galibindir» şeklindeki sözlerine karşı, Kadıköy kadınları gazetelere gönderdikleri bir yazıda, «Milli haklarımızı ve ismetimizi müdafaa edecek hükümet ve erkek yoksa biz varız» diyorlardı. Bu haber Akşam gazetesinde 19, Minber gazetesinde de 20 Kasım 1918 günü yayınlandı.

KENDiNi SEZAR SANAN FRANSIZ

23 Kasım 1918'de, İstanbul ve Osmanlı toprakları üzerindeki İngiliz-Fransız çıkar çatışmasının gün yüzüne çıktığı bir sırada, Fransa Doğu Orduları Başkomutanı General Franchet d'Esperey, gemi ile İstanbul'a geldi. Galata rıhtımında, gösterişli bir törenle karşılandı. Ertesi gün, Fransızca eğitim yapan Galatasaray Sultanisi'ni ziyaret, Yüksek Komiserlikte İstanbul'daki Fransız kolonisini kabul etti. Ne var ki, birkaç gün önce İngilizler, General Wilson'a, Doğu Orduları Başkomutanı d'Esperey'in emirlerini dinlememesi İngiliz Amirali Calthorpe'a bağlı olarak çalışması buyruğunu vermişlerdi. Bu yüzden Fransız general, İstanbul'da kendisine yapılan karşılama törenini yeterince parlak bulmadı. Üç gün sonra 27 Kasım'da, İngilizlerin Karadeniz Ordusu Başkomutanlığı'na atadıkları General Milne'nin İstanbul'a gelmesi üzerine ise İstanbul'dan ayrıldı. Bir süre sonra 8 Şubat 1919'da bu kere Bulgaristan üzerinden trenle İstanbul'a geldi ve burada düzenlenen pek gösterişli bir törenle, askerlerin çektikleri beyaz bir at üzerinde, eski Roma Sezarları gibi bir zafer alayı eşliğinde Sirkeci'den Beyoğlu'na çıktı. Bu uzun yol boyunca iki keçeli sıralanmış selam duran askerleri ve kendisini alkışlayan azınlıkları, garip ve şımarık jestlerle selamladı. Bu gösterişli karşılama. İstanbul azınlıklarının çılgınca gösterileriyle, İstanbul'un Müslüman halkına yeni bir gözdağı oldu. Ne var ki, ertesi gün Hadisat gazetesinde Süleyman Nazif'in ünlü yazısı «Kara Bir Gün» yayınlandı ve bu yazı işgalcilerin suratına bir şamar gibi indi, ama Süleyman Nazif'in de Malta sürgünleri arasına katılmasına neden oldu[51].

Fransız kültürü ile yetişmiş, duygulu bir edebiyatçı ve eski bir vali olan Süleyman Nazif Bey'in, Kara Bir Gün başlıklı yazısı şöyleydi:

«Fransız generalinin şehrimize gelişi münasebetiyle birtakım vatandaşlarımız tarafından icra olunan nümayiş Türk'ün ve İslâmın kalbinde müebbeden kanayacak bir ceriha açtı. Aradan asırlar geçse ve bugünkü hüzün ve idbarımız şu sevk-i ikbale münkalip olsa, yine bu acıyı hissedecek ve bu hüzün ve teessürü evlat ve ahfadımıza nesilden nesile ağlıyacak bir miras terk edeceğiz.

Almanya orduları 1871 senesinde Paris'e dahil olarak büyük Napolyon'un neşide-i mütehaccire-i muzafferiyatı olan «tak-ı zafer» altından geçerken bile, Fransızlar bizim kadar hakaret görmemişdir ve bizim dün sabah saat dokuzdan onbire kadar hissettiğimiz yeis ve azabı duymamıştır. Çünkü yalnız Hıristiyanları değil, Yahudi Fransızlarla Cezayirli Müslümanlar o matem-i milli karşısında aynı telehhüf ve hicap ile ağlamış ve kızarmışlardı.

Bizse mevcudiyet-i milliye ve lisaniyetlerini bizim uluvvü cenabımıza medyun olan bir kısım halkın hayu huyi şamatatiyle matem-i muazzezimize en acı hakaretlerin birer tokat şeklinde atıldığını gördük. Müstahak olmasa idik bu felakete duçar olmazdık. Her kavmin sahayif-i hayatında bir çok ikbal ve idbar sahifeleri vardır. Fransa Kralı Birinci François'yı Şarlken'in mahpesinden kurtarmış ve koca Viyana şehrini kerrat ile sarmış bir ümmetin defter-i mukadderatında böyle bir satır-ı elim de mestur imiş. Her hal mütehavvildir.» [52]

Osmanlıcanın o ağdalı ve dağdağalı sözcüklerden örülmüş terkiplerini çözüp anlayabilenler göreceklerdir ki, bu yazı öyle pek de yazılmayacak cinsten ağır suçlamalar getiren, ortalığa dehşet verecek bir yazı değildir. Ama bu kadarcığı bile, susuzluktan kurumuş çöle dönmüş Türk kamuoyu benliği üzerinde, hiç değilse bir iki gün, bir bahar yağmuru etkisi yaratmıştır.

General d'Esperey ise, kendini güçlü sanan bütün sömürgecilerin şımarıklığı ve hırçınlığı içinde bu yazısından ötürü, Süleyman Nazif'in kurşuna dizilmesi emrini verecek kadar kendisinden geçmişse de, araya giren dostlar bu vahim kararı önlemişler, Süleyman Nazif sadece Malta'ya sürülmekle kelleyi kurtarmıştır.

— IV —

TÜRKİYE'DEKİ ALMAN VE AVUSTURYALILAR

Osmanlı İmparatorluğunun başkenti, Mondros Ateşkes Andlaşmasının ardından 13 Kasım 1918 günü gelen 61 gemilik bir İtilâf Devletleri donanması tarafından karaya çıkartılan askerlerce işgal edilirken, başkent de dahil olmak üzere Osmanlı Devleti toprakları üzerinde, yabana atılamayacak sayıda da Alman ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarının asker ve subayı vardır.

Birinci Dünya Savaşının yenikleri olan bu iki imparatorluğun askerleri de, Osmanlı askerleri gibi İtilâf Devletleri Kuvvetlerinin düşmanlarıdır. Nitekim, İstanbul'u işgal eden İtilâf Devletleri askerleri 13 Kasım günü, İstanbul'un pek çok kilit noktasına el koydukları gibi 14 Kasım'da da Gümüşsuyu'ndaki ve Boğaziçi'ndeki Alman ve Avusturya Macaristan imparatorlukları Büyükelçilik binalarına da el koymuşlardır.

Mondros Mütarekesinin imzalandığı günün ertesinde, Adana'daki karargâhında Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı görevini, Mustafa Kemal Paşa'ya devredip trenle hemen İstanbul'a dönen Alman Mareşali Liman von Sanders Paşa ve maiyetindeki yüzlerce Alman general ve üst rütbeli subayı, işgalci İngiliz garnizon komutanı General Wilson'la müzakerelerden sonra, İstanbul'daki tüm Alman ve Avusturya-Macaristan asker kişilerinin Haydarpaşa çevresinde toplanmasını kararlaştırmışlardır. Burada enterne edilen Alman askerleri ve Alman sivil personelinin önde gelenleri, Haydarpaşa’da demirli, General ve Corcovado adlı Alman yolcu gemilerinde barındırılmış ve sonra bu gemilerle ülkelerine gönderilmişlerdir. Alman bandıralı olan bu gemiler, savaşın çıkış günlerinde Doğu Akdeniz'de kalınca İstanbul'a sığınmışlar ve bütün savaş boyunca orada kalmışlardı.

Bütün bir Dünya Savaşı boyunca, Osmanlı Devleti Genel Kurmay Başkanlığı görevini yürütmüş olan Alman generalleri General Bronzart von Schellendori ve General von Seeckt, çeşitli Osmanlı ordular ve ordu gruplarına komutanlık eden Mareşal Falkenhaym. Alman askeri

ataşesi General von Lossow, Mareşal Liman von Sanders. İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Kont Hans von Wangenheim, silahları alınmış olarak memleketlerine postalanırken, gene İstanbul'da bulunan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Mareşali ve Osmanlı topraklarındaki 200'e yakın subay, 1050 erin başkomutanı Joseph Pomlankowski de 10 Aralık'ta Haydarpaşa Rıhtımına yanaştırılan Reşit Paşa gemisinde enterne edildiler Bu eski gemi, daha önceden personel taşımaya elverişli hale getirilmişti. 6 Ocak 1919 günü de bu gemi ile Trieste üzerinden, ülkelerine dönmelerine müsade edildi. 20 Ocak'ta Trieste'ye ulaştılar ve oradan trenlerle Avusturya'ya geçtiler. Avusturya-Macaristan Elçisi Pallavicini ve elçilik personeli ise 30 Kasım'da, trenle Sofya üzerinden Rusçuk'a ve oradan Tuna gemileriyle Viyana'ya gönderilmişlerdi.

Türkiye'deki Alman askeri personelinin sayısı 20 bin kadar tahmin ediliyordu [53].

YABANCI ASKERLERİN BİRİ GİDİP BİNİ GELİYOR

Gerçek şudur ki, Birinci Dünya Savaşı boyunca. Osmanlı Devleti Orduları, Alman Genel Kurmayının emir ve komutasında, Alman emelleri için cepheden cepheye koşturulup kırdırılmıştır. Enver Paşa, şeklen Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili, Cemal Paşa Bahriye Nazırı ya da Suriye'deki Ordular Grubu'nun komutanıdır ama, gerçekte bunlar bile komutayı doğrudan doğruya Berlin'den almaktadır. Bunların Kurmay başkanlıklarında ve hatta pek çok ordularının kolordu ve hatta tümenlerinin başında ya da kurmay başkanlığında doğrudan doğruya Alman ya da daha az sayıda olmak üzere Avusturyalı general ve subaylar bulunmaktadır.

Sarıkamış Saldırısı ve Kafkasyadaki maceralar Kanal Harekâtı, Galiçya'da, İran içlerinde sonu gelmez seferler hep Almanya'nın Fransa cephesinde ya da Avusturya'nın Rus cephesindeki yükünü azaltmak için Türk halkının sırtına bindirilmiş semerlerdir.

Şimdi, Müttefik adı altındaki yabancı askerler gitmiş, bu kez onların yerine İngiltere'nin, Fransa'nın, İtalya'nın düşman askerleri gelmiştir. Gerçekte İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu, azınlıkları, kapitülasyonları, levantenleri, yabancı elçilikler personeliyle zaten uzun bir zamandır işgal altındadır. Çoktan bir yarı sömürgedir. Belki

de bunun içindir ki, 13 Kasım 1918'den 16 Mart 1920'ye kadar olan dönemde bir işgal yaşanırken İstanbul işgal altında değil sayılmıştır...

Kimbilir belki de halk, «Alman ya da Avusturya-Macaristan askeri gitti de İngiliz, Fransız, İtalyan askeri geldi, ne fark eder ki» diye düşünmüştür? Şayet Kars'ta, Van'da, Erzurum'da Ermeni, Batıda Yunan işgalleri olmasa, Maraş'ta, Antep'te Adana'da, Saimbeyli'de Fransız Birlikleri içinde Ermeni komitecileri eyleme geçmeseydi de buralarda salt İngiliz, Fransız ve İtalyan askerleri işgal eylemlerini yürütseydi, Anadolu'daki Ulusal Direniş Hareketleri bunca çabuk örgütlenip ve derlenip toparlanıp bir ulusal kurtuluş savaşını kazanacak düzeye gelir miydi? Doğrusu bu da düşünülmesi gereken bir konudur.

MÜTAREKE İSTANBUL'U

İşgal değil de Mütareke İstanbul'u denen bir İstanbul vardır ki, bunu o günleri yaşamış bir yazar şöyle dile getirmektedir:

«Mütareke günlerinde, hakikatte bir değil birkaç İstanbul vardır. Bunun biri, Türk-Müslüman İstanbul'dur. Beşiktaş'tan, Haliç boyunca Kasımpaşa'dan Eyüpsultan'a ve oradan İstanbul'un yedi tepesini ve bu tepelerin mermer taçları olan kubbeleri, minareleri de koynunda toplayarak karşı yakada Üsküdar sahillerine atlayan. Deylerbeyi'ne, Kandilli'ye, Beykoz'a kadar uzanan hu İstanbul kan ağlar. Çileli harp yılları bu İstanbul'u yiyip bitirmiştir. Harbe giden ve harpten dönebilen Müslüman İstanbullu, şehrinde, semtinde ve evimle ancak açlık, perişanlık, işsizlik ve bunların tesiri altımla bütün o eski geleneklerinin çözülüşünü görmüştür.

Analar, babalar çökmüştür. Sandıklar, kilerler boşalmıştır. K ı/la r. kardeşler hayatın silleri altında bunalarak tanına m ayacak hallere gelmişlerdir. İşgal ise kocaman bir haysiyet yarası gibi, bütün İstanbul'u gittikçe irinleşen pıhttlarıyla sarmaktadır. Dullar, harp sakatlan, sokaklarda aç dolaşan terhis edilmiş askerler, hâla siporlerdeki lime lime elbiseleriyle dolaşan eski yedek «.ubaylar, işsiz, vazifesiz, ne yapacağını nereye pidprpğini bilmeyen, birlikleri lağvolmuş muvazzaf zahitler Müslüman İstanbul'un sokaklarını tıklım tıbbın doldururlar. Müslüman

İstanbul'un havasında esen. sadece hüsran, hayal kırıklığı, ümitsizlik, kin vp iniltidir.

Bir de kozmopolit İstanbul var. Mesela Şişli! O zamanki Şişli. İstanbul'da devrin türedilerinin, harp zenginlerinin. Hum. Ermeni tüccarlarının, ne oldukları, ne iş yaptıkları belirsiz kozmopolit tiplerin, aynı zamanda eski vezirlerin, saltanat düşkünlerinin, yeni politikacıların ve bütün işgal kuvvetleri ileri gelenlerinin otunluru bir muhittir.

Hülasa SisH'nin bir milli rengi yoktur. Harp devrinin özentili tipleri, sefahatleri, monden hayat yaşıyorum zannerfm düşkün kadınları, kumar, israf, yabancı görünüşlü lüks hayat hep Şişli'decir. Bu arada hesaplı dnnmrler, işini bilen Rum, Ermeni, Yahudi oligarşisi mensupları da Şişli'de k&ndi hayatlarını

«56

yaşarlar. Bir de dağılan İstanbul vardır. Eski İstanbul'un dağılan konaklan, saltanat düşkünü aileler, bu ailelerin aslında hiçbir işe yaramayan, hiçbir hayat savaşına hazırlanmamış erkekleri, kadınları, hülasa bozulan, fakirleşen bir hiyerarşinin son döküntüleri de Şişli'nin iç sokaklarında can çekişmektedirler.

Saraya ve saraylılara gelince, artık onlar da son günlerini yaşarlar. Çünkü onların da kaynaklan kurumuştur. Ömürleri sona ermek üzeredir. Onların da çatılarının altındakiler kadın, erkek hiçbir hayat mücadelesine hazır olmayan cahil, görgüsüz, pıhtılaşmış bir sürü lüzumsuz varlıklardır...

Mütareke İstanbul'u bu idi. Bir taraftan kan ağlayan Müslüman İstanbul. Sonra gene onun sırtında yaşayan, ama çöken, son nefesini veren bir Saltanat İstanbul'u. Hepsinin üstünde ise. BEYOĞLU'nun, Şişli'nin kozmopolit, fakat sonu belirsiz Sodom-Gomore'si..

Rumlara, Ermenilere, Yahudilere gelince; galiplerden daha çok zafer sarhoşluğu taslayan bu azınlıklar, zaten daha işgal kuvvetlerinin donanması ufuktan görünür görünmez, eski vatandaşlarından kopmuşlardı.

Çeşitli işgal kuvvetleri ise, ya ağlayan ya tepinen bu İstanbul'un içinde, ne idiğü ve ne getireceği belirsiz, fakat İstanbul'un aslî varlığına karışmamış yabancı bir madde halinde kımıldayıp duruyordu.» [54].

İSTİFAYI AKILLARINA GETİRMEYENLER

İşgal İstanbul'unda, işgal ordularının yanısıra, tıpkı tarlalara konulan korkuluklara benzeyen bir de Padişah, bu padişahın bir Sadrazamı ve hükümeti, yani bakanlar, müsteşarlar, hatta Genel Kurmay Başkanlığı, komutanlar, Emniyet Müdürlüğü, Merkez Komutanlığı gibi türlü hükümet organları da vardır.

Ama bu İstanbul'da, işgalciler öylesine küstahtırlar, öylesine pervasızdırlar ki, örneğin 11 Şubat 1919'da, bu işgal Ordularının Başkomutanı Fransız Generali Franchet d'Esperey, Osmanlı imparatorluğunun Sadrazam'ını Fransız Elçiliğine ayağına çağırarak bir ültimatom tebliğ ediyor:

«— Hemen Jön Türk nazırları tevkif edilmelidir. Yoksa, İstanbul'un resmen işgali lâzım gelecektir. [55].

Osmanlı İmparatorluğu Sadrazamı, bir zamanların Köprülü Mehmet Paşa'larının, Sokullu'luların, Çandarlı'ların, Özdemiroğulları'nın koltuğunda oturan Ahmet Tevfik Paşa (Okday), kendi ülkesinin başkentinde Fransız generalinin ayağına çağırmasını kabul edip gidiyor ve istifa etmeyi aklına bile getirmiyordu, işgalci Fransız generalinin karşısında el oğuşturup, emir «tellaki» ediyordu.

Bu işgal İstanbulu'nda bu sözümona Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa 11 Mayıs 1921 günü, makam otomobili ile Karaköy'den Babıâli'ye giderken yolda iki İngiliz polisi tarafından tevkif edilerek Arapyan hanına, İngiliz Polis karargâhına götürülüyor, yarım saat bekletildikten sonra özür bile dilenmeden salıveriliyordu [56].

Gerekçe de ilginçti. Sadrazamın otomobilinin önünde numara yoktu! Düzensever İngilizler, böyle bir şeye hoşgörüyle bakamazlardı!

Celal Bayar, Mustafa Kemal Paşa'nın anlattığı bir olayı şöyle aktarır:

«...O tarihlerde General Allenby İstanbul'a gelmişti. Bir gün Harbiye Nazırını ve Erkan-ı Harbiye İkinci Reis'ini karşısına alarak cebinden çıkardığı bir not defterinden bazı şeyler dikte ettirmek istedi. Nazır ve İkinci Reis konuşmak isterlerse de general Allenby:

«— Görüşmek için değil, bazı arzularımı söylemek için sizleri kabul ettim» cevabını verir.» [57].

İşte işgal İstanbul'u böyle bir İstanbul'du. Bu İstanbul'da birtakım adamlar da, altı boşaltılmış, içi köhnemiş bazı makamlarda oturup kendilerini gerçekten Padişah, gerçekten Sadrazam, Nazır ya da Komutan sanıp bir iş yaptıklarını sanıyorlardı.

İstanbul'daki bu hükümetlerden birinin, Salih Hulusi Paşa (Kezrak) Hükümeti'nin Harbiye Nazırı, yani Savunma Bakanı Ferik (Korgeneral) Kavaklı Mustafa Fevzi Paşa (Çakmak), 16 Mart 1920 günü kendi başına gelenleri, İstanbul'dan kaçıp Ankara'ya geldiğinde, 27 Nisan 1920'de. Gebze Milletvekili olarak T.B.M.M. kürsüsünde şöyle anlatmıştır:

«FEVZİ PAŞA. — Evvelemirde İstanbul'un esaret muhitinden kurtularak Ankara'nın hür muhitine geldiğimden dolayı Cenabıhakka hamd ve şükürler ederim (Alkışlar) ve beni lütfen karşılayan arkadaşlarıma amik şükranımı takdim ederim.

Efendiler, gerek Padişahımız Efendimiz Hazretleri, gerek bendeniz, beş yüz senelik bakir payitahtımızın ilk defa Âda tarafından işgali feciasını görmek betbahtlığına uğramış felâketzedelerdeniz. Üç gün evvel İstanbul'un sureti işgali haber alındı ve bunda bilhassa İslâm kanı dökmek ve dökülen İslâm kanlariyle yine İslâmları mahkûm etmek ciheti hainanesi düşmanlanmızca teemmül edilmişti. Bunun için lâzımgelen evamir ve tebligat ifa edildi ve ben bizzat Harbiye Nezaretinde gece, gündüz mevcut bulundum. O gece İngilizler otomobillerle İstanbul, Üsküdar, Beyoğlu muhitine bahriye efradı çıkararak lâzımgelen nıkatı tuttular ve sırf fesat başlangıcı olmak üzere Şehzadebaşı'nda Onuncu Kafkas Fırkası Karargâhında bulunan karargâh efradı üzerine hücum ederek muzikacı efradını şehidettiler (Kahrolsunlar sadaları) ve muzikacı efradını meydana çıkararak efradı birer birer öldürdüler. Bir kısmı pencereden aşağı atladı. Bir kısmı yataklarında öldü. Bunların resimlerini Fransızlar çıkarıp Avrupa'ya gönderdiler. (Allah rahmet etsin sadaları). Ancak evvelce verilen talimat ve bilâhara yapılan tebligat sayesinde askerler müsellehan sokaklarda bulunmadı, kışlalarına çekildi. Hiçbir tarafta kimsenin burnu kanamaksızın İngilizlerin fesadâmiz olan tertibatı, teşebbüsatı bihamdillâhütaalâ yalnız beş, on neferimizin hainane şehadetiyle neticelendi. O sırada İngilizler Harbiye Nezaretini işgal ederek benim, nezaret odasına

kadar süngülü neferlerini soktular ve lâzımgelen emirleri vermekliğimi tebliğ ettiler. Zaten evvelce emirler verildiği için ben kendilerini kemali sükûnetle karşıladım. Ancak göksüne düşman süngünleri dayanmış bir Harbiye Nazırı, İstanbul'un artık hür ve makamı hilâfet olmak meziyetini kaybettiğini görmüş bir Harbiye Nazırı sıfatiyle pek meyus bulunuyordum. Derakap Sadrazama malûmat verdim. Kabinenin içtimaını emretti. O sırada dört yüzü mütecaviz iki sıra dizilmiş süngülü İngiliz efradı arasından geçerek, kapılara birikmiş birtakım Ermeni, Rum ahalinin enzarı tahkiri arasından (Kahrolsunlar sadaları) geçerek sekinetle Babıâliye gittim. Hükümet lâzımgelen protestoyu, her halde milletin şerefine lâyık bir surette yazmakta kusur etmedi ve o sırada gerek Meclisi Millîye karşı yapılmış ahvali, gerek askerlerimizin uyurken öldürülmesini protesto etti. Bilhassa, gerekse bilâlüzum Harbiye Nezaretine karşı yapılmış bu tecavüzü protesto etti. Ancak İngilizlerin maksadı, etrafı tedhiş etmek olduğu için Nezaret Makamında bulunmuş birtakım zevatı ellerine kelepçe vurarak yalın ayak, başı kabak yük otomobillerine atarak hakaretle şuradan, buradan toplattıklarını haber aldım. Esbabını sual ettiğimizde hiçbir cevap alamıyorduk. Bu suretle efkârı münevvereye karşı büyük bir tehdit ika ederek herkesi sındırmak ve İstanbul'da hâkimi münferit kesilmek istendiği anlaşılıyordu. Cuma selâmlığına gittiğim sırada Zatı Şahanenin selâmlığa çıkıp çıkmamasını İngilizlerden sormaya mecbur olduk. Çünkü efendiler; silâhlı bir neferin dışarı çıkmasına müsaade etmiyorlardı. Halbuki Makamı Hilâfette bulunan Zatı Şahanenin şimdiye kadar tabiî kuvvei cismaniye gösteren silâhlı askerler arasından, teamül veçhile camiişerife teşrif buyurmaları lâzımgeldiğinden biz buna şüphesiz cesaret edemedik. Böyle bir vaziyette İngilizlerin gelip silâhları toplaması suretiyle Makamı Hilâfetin büsbütün hakaret mevkiine düşmesini istemedik, tecviz etmedik. Mecbur olduk asker göndermeye. Askerler gidemedi. Yalnız bahriyeden elli kişilik bir müfreze gitti, bilâhara İngilizler müsaade ettiler. Sırf Maiyeti Seniyede bulunan biraz asker geldi. Onlar arasından Zatı Şahane kemali meyusiyetle geçerek camiişerife teşrif buyurdular.

İSMAİL FÂZIL PAŞA (Yozgad) — Hangi camie Paşam?

FEVZİ PAŞA (Devamla) — Yıldız'da Hamidiye Camiine efendim. Namazdan evvel bendenizi kabul ettiler, fevkalâde müteheyyiç bulunuyorlardı, buyurdular ki; ben, bugün böyle azabı elîm içinde camie gelmek istemiyordum. Fakat, bu bir vazifei diniyedir, vazifei diniyeyi geri bırakmayı münasip görmedim.

Cenabıhakka karşı bir ibadettir, ancak elli senelik mesavinin, gerek benim ve gerekse sizin kabinenin özerine yıkıldığını görmekle fevkalâde dilhunum, enkazın altında ezildik diyerek teessüf buyurdular. Ayağa kalktılar, birkaç defa kemali hüzün ile bendenize hitabettiler. Teselli verecek hiçbir şey yoktu. Birkaç defa İngilizler diritnotlarının toplarını Saraya doğru çevirmişler, güya uzaktan atılmazmış gibi diritnotların bir kısmını Köprüye kadar sokarak, her türlü tehdidatı yapmakta kusur etmemişlerdir. Oradan çekildik, her gün yeni tevkifat ve tehdidata mâruz kalıyorduk. Zatı Şahane ertesi selâmlıkta bendenizi tekrar kabul ile buyurdular ki; aman Anadolu ile irtibatı temin ediniz, bendeniz dedim ki; irtibat müheyyadır. Ancak İngilizler mâni oluyorlar. Her bir telgrafımızı kontrole tâbi bulunduruyorlar. Fransızca yazmak lâzım geliyor ve onları da imzalattırıyorlar. Şüphesiz biz her bir suhuleti gösteriyoruz. Ancak İngilizler tarafından duçar olduğumuz müşkülât bizi büyük bir tazyik içinde bulunduruyor. Bu mâruzâtım üzerine, aman zinhar siz çekilmeyiniz ve Anadolu ile irtibat tesis ediniz, buyurdular. Bendeniz bu ferman üzerine yaverimi göndermek hususuna teşebbüs ettiğim gibi Kabine de bâzı zevatın gönderilmesine teşebbüs etti. İngilizler muvafakat ettiler, icabeden zevatın gönderildiğini ve bir taraftan da bâzı kolordularla irtibatımızı arz ettiğim vakit fevkalâde memnun oldular ve bu suretle meselenin hüsnü suretle hallolunacağı ve İstanbul işgalinden İngilizlerin beklediği gayenin artık kaybolmak üzere bulunduğu hissolunuyordu. Biz de memnun idik. Bu sırada efendiler; bendeniz üzerine vâki olan tazyikat ref olundu. Çünkü samimiyetle İngilizlere diyordum ki; tehdit ile bir şey yapamazsınız, tatmin ediniz. Bizi siz tatmin ederseniz, hakkı hayat bahşederseniz, biz her şeyi yapmaya hazırız ve bu tatmin de benimle olmaz, Kabineyi tatmin ediniz. Bu ricamız aksi tesir icra ederek her gün Kabineye nota bambardımanı oldu. Gece, gündüz şu şöyle olmuş, bu böyle olmuş, en ufak şeylerle Kabineyi taciz ederek Kabineyi çekilmeye icbar ettiler. Filhakika Kabine de bir

iki hafta müddet tazyika tahammül etti. Bu tazyikin esasını efendiler; Kuvayı Milliyenin ret ve takbihi teşkil ediyordu. Kuvayı Millîyeyi reddediniz, diyorlardı. Bizce Kuvayı Milliyenin, haksız işgallerden zuhur ettiğini, İzmir'in işgalinde Yunanilerin birçok mezalimi, Avrupa'nın bitaraf devletleri tarafından tasdik olunduğu malûm ve müberhen iken bizim, Kuvayı Millîyeyi ve bu tazyikten doğmuş olan cepheyi reddetmemiz doğrudan doğruya milletimize karşı bir ihanet olurdu. Biz bunu yapamayız. (Alkışlar) İzmir'in, bununla beraber Vilâyatı Şarkiyenin duçarı tecavüz olacağına dair sık, sık rivayetlerin şüyuu ve bir (Pontos) Hükümetinin, Trabzon, Samsun havalisinde, Karadeniz sahilinde zuhur etmek üzere bulunduğuna dair pek sıkı havadislerin deveranı büsbütün milleti heyecana getirdi ve bu suretle Kuvayı Milliye teşekkül etmiştir. Bu teşekkülden maksat, milletin bigayrihak duçar olduğu tecavüzlere karşı ırz ve namusunu meşru bir surette müdafaa ve muhafaza etmek, ordunun mütareke mucibince kolları bağlanmış olduğundan millet kendi kollariyle müdafaa etmek istiyor: O orduyu kullanamıyoruz. Millet bunu görüyor, tabiî müdafaai meşruai nefsiyede bulunuyor. Milletin bazı harekâtı vardır. Biz bunu reddedemeyiz. Ancak şunları reddederiz: Kuvayı Milliye namına bâzı ifratkârların, harekâtı vardır. Millete bâzı yerlerde fenalık yaparlar. Bazısını öldürür, bazısını kaldırır. Bu gibi harekât milletin arzusu dâhilinde değildir. Keyfi birtakım icraat yapanları reddetmek isteriz. Fakat umumiyet itibariyle Kuvayı Milliye namına bir reddiye yazmak Hükümetin doğrudan doğruya kendisini ıskadetmesi demektir. Hükümet ancak milletin arzusiyle ve milletin nef'i için mevkii iktidara gelir. Milletin mazarratı için mevkii iktidarda duramaz: Bizim bu nota teatisi esnasında tekrar bir hal hadis oldu. Dediler ki; nerde Kuvayı Milliye köprüleri bozdiyse oradan İstanbul'a erzak gelmiyor, İstanbul aç kalırsa Kuvayı Milliye evvelâ mesuldür. Saniyen siz mesulsünüz. Çünkü Kuvayı Milliyeyi reddetmediniz ve şu asrı insaniyette şunu da söylemekten çekinmediler ki; biz Amerika'dan un getireceğiz. Fakat bunu Hıristiyanlara vereceğiz, İslâmları düşünmiyeceğiz (Kahrolsunlar, sadaları) Maksat bizi tazyik edip illâ ki, Kuvayı Milliyeyi ret ve tel'in ettirmektir. Tekrar bendeniz bunun üzerine telgraflar yazdım. Aman köprüleri bozmayınız, erzak gönderiniz buraya,

biliyordum, bunların tesiri olamazdı. Nihayet efendiler, bir nota yazdık. Şimdiye kadar arz ettiğim hususatı bertafsil hikâye ettik. Çünkü bu arz ettiğim mevaddın bir kısmını da Hariciye Nazırı gidiyor, şifahi notalarla, şifahi takrirle anlatıyordu. Bunlar sahifei tarihe geçemiyecek ve inkâr edecekler diye bunları ber tafsil hikâyei hal ederek yazdım. Bir nota yazdık ve bu notada dedik ki: bizim maksadımız sulhu temin etmektir ve bu sulh ile biz bizzat Osmanlıların memleketini kurtarmak değil, sulhu cihanı temin edeceğiz. Siz bize hakkı hayat verirseniz biz bunu kabul edeceğiz. Millete kabul ettireceğiz ve sizin bize bahşedeceğiniz adilâne şeraiti sulhiyeyi yapacağız ve millete ayrılık gayrılık olmamak hissini bizim kabine tekeffül ediyor ve bu kadar sulha teşne ve kendisini ileri atan bir kabineyi düşmanlarımızın ne yolda telâkki edeceklerini anlamak istiyorduk. Madem ki, Avrupa sulh istiyor. Madem ki, sulh teessüs ettikten sonra vaziyet tavazzuh edecektir. Biz de buna tekeffül ediyoruz. Biz yapacağız diyoruz, bu gayet ağır, belki altından çıkamıyacağımız müşkülâta vatan aşkiyle giriyoruz. Fakat acaba İngilizlerin fikri nedir? İngilizlerin teklifi nedir? Bunu anlamak istiyorduk. Efendiler bu teklifimizi İngilizler kabul etmediler ve bunun üzerine bir mazbata yazdık, Babıâlide kabinenin siyaseti muslihanesi İngilizlerce kabul olunmuyor ve İngilizlerin maksadı bizim dahilimizi nifakla birbirimize düşürmek. (Kahrolsun, sadaları) Maatteessüf bir heyet de bulmuşlar harb istiyorlar. Fakat öyle bir harb ki. kendilerinin burnu kanamaksızın birbirimize düşürmek ve harb etmek istiyorlar. Maatteessüf Zatı Şahane tazyik içinde bulunduğu için biz durduk, tahammülün fevkinde tazyika duçar olduk. En nihayet bize dediler ki, efendiler; gayet ağır muameleye duçar olacaksınız, yani bizi Babıâliden süngü ile atacaklar. Bunu ihsas ettiler. Biz buna da tahammül edecektik. ancak o zaman payitahtlık İstanbul'da kalmazdı. Biz çekildik, bizden sonraki kabine bir, iki gün teessüs edemedi. Ancak tabiî malûmatınız var. bu kabinenin teşekkülü ile beraber benim temasa geldiğim gerek o kabine erkânından olan zevattan, gerekse Harbiye nezaretinde bulunan bazı arkadaşlardan aldığım malûmata, nazaran o kabineye tazyik icra ettiler. Fetvayı veriniz diye. Nihayet o fetvayı aldılar. Malûmunuz veçhile o fetva İngiliz süngüsiyle alınmış, islâmı sinesinde birbirine düşürmek için. ilk defa yazılmış acı bir

vesikadır. Milletin hissi hakikatbini, ümidederim ki. bundaki fecaati görecek ve bunun ehemmiyeti sıfıra inecektir. (Şüphesiz, sadaları).

REFiK BEY (Konya) — Zaten yoktur, inmiştir…

FEVZİ PAŞA (Devamla) — Efendiler, bendeniz İstanbul'dan daha evvel çıkmak istiyordum. Ancak temasım evvelen İngiliz siyasetini anlamak hususuna matuf idi. Anladım, bunda hiç şüphem kalmamıştır. Saniyen İngilizlerin askerlikçe ne yapacağını, tetkik etmek idi.

Bunların en büyük arzuları, içimizde bâzı hainleri teşvik ve tergibederek millet arasına kan düşürmektir ve bu kan ne kadar tevessü ederse o kadar kendi işleri suhulet bulacaktır ve bunu söylemekten de çekinmiyorlardı. Diyorlardı ki: siz madem ki, bize arzu ettiğimiz imzayı vermiyorsunuz, yani en ağır, ne olursa olsun sizi mahvedecek sulhu imza etmeye rıza göstermiyorsunuz, biz buna rızadade olacak bir heyet bulacağız. Fakat bu rızadade olacak heyet millet namına olsun. Buraya dikkat isterim.

MÜFİD EFENDİ (Kırşehir) — Kabul etmez millet...

FEVZİ PAŞA (Devamla) — Yani diyorlar ki, sulhu milletle yapacağız, bunun için siz milleti elinize alınız ve millet elimizdedir deyiniz, ondan sonra biz sulh yaparız. Bu ne demektir, efendiler! Birbirinizle boğazlaşınız, kuvvetsiz kalınız, zebun kalınız, biz bir İngilizin burnu kanamadan Anadolu'yu istilâ edelim, sizi esir edelim demektir. (Kahrolsunlar, sesleri) Cenabı Hakkın lûtfundan kaviyen ümidederim ki, İngilizler şimdiye kadar birçok şeylerde aldandıkları gibi Çanakkale hücumunda olduğu gibi bu meselede de tamamiyle aldanacaklardır. (Alkışlar). Bunları aldatan, efendiler, birkaç hainlerdir. (Kahrolsunlar, sadaları). Ve bu hainler içimizde ne kadar az olursa ve biz birbirimizle bir vifak dâhilinde ne kadar azimkârane hareket edersek İngiliz plânı tamamiyle ve o kadar çabuk suya düşecektir. Nerde bir fenalık zuhur ederse derakab bastırılır ve İngilizler görürler ki, Türkler kütlei vahide halinde, İslâmlar kütlei vahide halinde kendi hakkı hayatlarını istiyorlar. Bunu görürlerse efendiler! Biz istikbalimizi kurtardık demektir (Alkışlar) (İnşallah sadaları). Bendenizin hissiyatım bundan ibarettir. Ümit ve azim efendiler!.» [58].

TARTIŞILACAK NOKTALAR

Kurtuluş Savaşına büyük katkıları olan, Cumhuriyet Ordularının Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan sonraki ikinci ve sonuncu «müşir»i (maraşal) Fevzi Çakmak'ın 1920 yılı 27 Nisanında Meclis kürsüsünde dile getirdiği şu yukardaki sözlerin, aradan bunca yıl geçtikten sonra artık bir değerlendirmesini yapmak zamanı gelmiştir sanırız.

Fevzi Paşa'nın şu yukarda çizdiği tablo, acı bir tablodur. Anadolu'ya geçmeye, ayaklanmaya katılmaya bir türlü karar veremeyen, işbirlikçilik değilse bile teslimiyetçilikten vaz geçemeyenlerin, İstanbul'da kalıp «idarei maslahat» etmeyi yeğleyenlerin başlarına neler geldiğini gösteren bir tablodur.

Kabul etmeliyiz ki, Fevzi Paşa da Ulusal Kurtuluş Savaşının daha başlarında, İngiliz süngüsünün acısını etinde duyuncaya kadar, işbirlikçi değilse bile teslimiyetçilik çizgisinin pek fazla dışına çıkamamıştır, İstanbul aç kalmasın diye, tümden Anadoluyu gözden çıkaran Padişah Hükümetinin bir üyesi olarak, lafla «askerlerimizin öldürülmesini protesto ettik», Padişah Cuma Selamlığına gidecekken, tören kıtası çıkarabilmek için «İngilizlerden sormaya mecbur olduk» diyebilmekte, askerlerimizin öldürülmesi, kendi göğsüne süngüler dayanması, Savunma Bakanlığının bazı yüksek mensuplarının kendi deyimiyle «yalın ayak başı kabak» ellerine kelepçeler vurulmuş olarak «hakaretlerle» götürülmelerini yeterince onur kırıcı bulmamakta da Padişah Cuma namazına giderken çıkarılacak tören kıtasının elinden silâhları alınırsa, bunu «hilafetin büsbütün hakeret mevkiine düşmesi» diye niteleyebilmektedir.

Fevzi Paşa, acaba, öteki davranışları bir sevgi gösterisi mi saymaktadır? Hani şu silahsız bando erlerimizin yatakhanelerde basılarak kurşunlanması, süngülenmesi, Savunma Bakanlığının basılması, çok kişinin kelepçelenmesi falan herhalde hep İngilizlerin Türklere olan büyük sevgisinden ileri geliyor sayıyordu...

Neyse... Bu, işin bir başka cephesidir. Teslimiyetçiler cephesi... Ve bu cephe, inanılmayacak kadar da kalabalıktır. Bunlar, ta Sivas Kongresi'ne kadar gelmişler, görüşlerini orada bile dile getirmişlerdir.

«KAHROLSUN İŞGAL» LAFINDAN KORKANLAR

Atatürk, Nutuk'ta Fevzi Paşa, (Çakmak) dışında bir başka Harbiye Nazırı'nı (Savunma Bakanı), Ali Rıza Paşa Kabinesinin Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın (Orgeneral Cemal Mersinli) teslimiyetçiliğini anlatmadan önce şu açıklamayı yapar:

«Efendiler, tahattur buyurursunuz (anımsarsınız), İngilizler Merzifon ve müteakiben Samsun'u tahliye eylemişlerdi. Bu münasebetle ve Ferit Paşa Kabinesinin sukutu üzerine (düşmesi üzerine), Sivas ahalisi fener alayı yaptı, tezahüratta (gösterilerde) bulundu. Birtakım nutuklar verildi. Bu arada halk da «Kahrolsun işgal» diye bağırdılar. Sivas'ta münteşir (yayınlanır) İradei Milliye gazetesi bu hadiseyi olduğu gibi yazdı. Dahiliye Nazırı Damat Şerif Paşa, bu gazetenin istihbaratına atfen (dayanarak), Sivas vilayetine yaptığı bir tebliğde (bildirimde), «kahrolsun işgal» tarzındaki yazılar, hükümetin hali hazır siyasetine gayrı muvafıktır (uygun değildir, ters düşmektedir), diyordu.

Bu ne demektir efendiler? Hükümet, işgali, şayanı takbih (çirkin) bulmayan bir siyaset mi takibediyordu? Yoksa, kahrolsun işgal dedikçe, memleketi daha ziyade işgale mi sebebiyet verilecekti? işgal ve tecavüz karşısında muhafazai sükût ve sükûnet etmesi (susması, sessizliğini koruması) işgalden mütehassis olmuş (etkilenmiş) görünmemesi mi muvafıkı akl (akla uygun) ve siyaset idi?

Böyle sakim (hastalıklı) ve hayvanca bir düşünce, izmihlal (yok olma) ve inkıraz (tükenme) uçurumuna kadar tekmelenmiş bir devleti kurtarabilecek siyasete esas olabilir miydi?» (59)**.**

Atatürk, Sultan Abdülaziz'in kızı Emine Sultan'la evli Damat Mehmet Şerif Paşa'yı (Çavdaroğlu) İçişleri Bakanı olarak böylece, teslimiyetçiliğiyle yerin dibine soktuktan sonra aynı hükümette, çok güvendiği ve bir tür Sivas Kongresi Heyeti Temsiliyesinin «Murahhassı» (sözcüsü, delegesi) saydığı Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'ya, **«bu hükümet bizim bilmediğimiz bir siyaset mi güdüyor, nedir bu İçişleri Bakanının yaptığı?»** diye sorduğunda 13 Ekim 1919'da aldığı şu cevabı kaydeder:

«...Amali milliye dairesinde tedviri umur mesuliyetini (ulusal çıkarlar yönünde yönetim sorumluluğunu) tahammül eden hükümeti merkeziye, harekât ve icraatında icabatı siyasiyeyi

(davranışlarında gerekli siyasi manevraları) kollamak, ecanine (yabancılara) karşı daha mihmannüvazane (konuksevere yakışacak biçimde) ve. mülayimane (yumuşakça) hareket eylemek ızdırarında (zorunda)» [60].

Atatürk, bir Malta Sürgünlüğü macerası yaşadıktan sonra Anadolu'ya geçip Ulusal Kurtuluş Savaşı kadrolarında görev alıp büyük yararları görülecek, Isparta ve İçel Milletvekili olacak Mersinli Cemal Paşa'nın bu cevabını ele alıp şu yorumu yapar.

«Murahhassımız ve Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın cevabı çok enteresandır. Efendiler, Rıza Paşa Kabinesi ve o kabinede Harbiye Nazırı olan zat; aziz vatanımızı işgal eden, süngülerini milletin kalpgâhına saplayan ecanibi (yabancıları), misafir kabul ediyor ve anlara mihmannüvazane ve mülayimane (konukseverliğe yakışır biçimde) harekette ızdırar (zorunluluk) görüyor. Bu ne mütalaadır, bu ne kafadır? Amali milliye (ulusal amaçlar) bu muydu?» [61]

Haklı olarak, bu konu açıldığında hırçınlaşan ve bağışlamaz olan Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta bu konuyu şu sözlerle noktalamaktadır:

«Harbiye Nazırı, bu sözü telaffuz ettiği dakikada, yalnız bir zatın haizi itimadı bulunuyorlardı. O zat da, devlet riyasetini telvis etmekte bulunan (devlet başkanlığı makamını kirletmekte olan) HAİN Vahdettin idi.» [62].

TESLİMİYETÇİLİKTEN ÖTE HAİNLİK!..

Mustafa Kemal Paşa'nın Devlet Başkanlığı makamını kirletmek ve Hainlikle suçladığı Vahidettin'in yanı sıra, o günlerde işgal İstanbulu'nda daha başka hayli hain vardır. Bunlar, teslimiyetçilikten, hatta işbirlikçilikten de öte, düpedüz haindirler.

Örneğin, sonradan 150'likler listesine alınacak Damat Ferit Hükümetlerinin bir başka İçişleri Bakanı, Mehmet Ali Bey, Birinci Damat Ferit Paşa Hükümetinde Dahiliye Nazırı koltuğundan düşürülmesinden sonra, İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harrington'a yazdığı bir jurnalde, İstanbul'daki Kuvayı Milliye yandaşlarını bunlar İttihatçı diye jurnal edip, tutuklanmalarını isteyecek kadar ileri gideceklerden biridir. [63].

O Mehmet Ali Bey ki, Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Kıtaatı Müfettişi sıfatıyla Anadolu'ya geçmesine, pek de olacakların farkında olmadan aracı olan kişidir. Kızını, Ali Fuat Paşa'nın kardeşi, İsmail Fazıl Paşa'nın oğlu, Yüzbaşı Ali Bey'e vererek, Cebesoy ailesiyle dünür olduğu için, Mütareke İstanbulu'nda Mustafa Kemal Paşa ile tanışmış, O'nun bir «İttihatçı» olmadığına inanmış ve Paşa'yı Damat Ferit Paşa'ya, Samsun'a gönderilecek komutan olarak tavsiye etmiştir. Galatasaray lisesinde okumuş, varlıklı bir ailenin oğlu olarak Yeniköy Belediye Başkanlığı yapmış, buarada Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın ateşli bir yandaşı ve bu partinin sözü geçer bir üyesi olarak, Mütareke İstanbulu'nda, Dahiliye Nazırlığı'na kadar yükselmiştir. Yunanlıların İzmir'i işgali üzerine, Damat Ferit Hükümeti istifa edince, İkinci Ferit Paşa kabinesine giremeyen Mehmet Ali Bey, bakanlık koltuğundan uzak kalmasının sorumluluğunu, kendi fırkası içindeki koltuk çekişmelerine bağlamaktan çok, Anadoludaki Ulusal Direnişi İttihatçıların organize ettikleri ve Mustafa Kemal'in de gizli bir İttihatçı olduğu sonucuna bağlamış, İstanbul'da İttihatçı avının avcılarından biri olmayı yeğlemiştir.

General Ali Fuat Cebesoy, «Milli Mücadele Hatıralarında, kardeşinin kayınbabası Mehmet Ali Bey'in, Damat Ferit tarafından ikinci ve sonraki hükümetlerinde bakan koltuğuna oturtulmamasını, Mustafa Kemal Paşa'yı Anadoluya gönderilmesi için tavsiye eden adam olarak gözden düşmesine bağlarsa da, bu gerçeklere pek uymamaktadır. Zira, Damat Ferit Paşa'nın, İkinci hükümetini kurması, İzmir'in işgali üzerine istifa ettikten hemen dört gün sonra 19 Mayıs gününe denk gelmektedir. O tarihte Mustafa Kemal Paşa ancak Samsun'a ayak basmıştır ve henüz Hükümete başkaldıracağına ilişkin bir belirti ortada yoktur. Dolayısıyla, Damat Ferit'in, Mehmet Ali Bey'i, Mustafa Kemal'i kendisine tavsiye etti diye kabine dışı bırakması söz konusu olamaz [(64)].

TUTUKLANAN BİR GENERALİN SONU

Mütareke İstanbul'u ya da İşgal İstanbul'u, ne derseniz deyiniz, 13 Kasım 1918'den başlayarak 6 Ekim 1923'e kadar süren döneminde bu kentte yaşanmış rezillikler ne birdir ne de bin...

Bunu, kendisi hiçbir savaş alanında yenilmemiş, ama devleti yenilmiş ve teslim olmuş bir ülkenin komutanlarından biri olarak Adana'dan İstanbul'a döndüğü günden başlayarak altı ay süreyle İstanbul'da yaşamak zorunda kalmış Mustafa Kemal Paşa da görmüştür. Hem de ne görmek...

İşgal İstanbulu'nda, düşman askerleri istedikleri resmi daireyi, diledikleri ve beğendikleri özel evi, apartmanı, konağı, sarayı ya da oteli boşalttırıp yerleştikleri gibi, diledikleri kişiyi de alıp götürebilmektedirler.

Bu kadar da değil... Osmanlı Devleti'nin diledikleri paşasını, nazırını, mebusunu bile gece demeden gündüz demeden evinden, işinden alıp götürebilmekte, kapılar kırıp, süngülerini konuşturabilmekteydiler.

Onurlu bir Ordu Komutanı, yetenekli ve başı dik bir Osmanlı Generali olan Altıncı Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa (Sabis) İngiliz baskısıyla hükümetince İstanbul'a çağrıldığında, Harbiye Nazırlığı koltuğuna oturtulmak üzere çağrıldığını sanıyordu.

Ancak Haydarpaşa istasyonunda trenden inip de İngiliz polislerince yaka paça edildiği zaman nasıl bir tuzağa düştüğünü anladı. Protesto bile edemeden İngilizlere teslim oldu. Cephede tutsak olmamış, kılıcını onurla taşımıştı ama, Mütareke İstanbulu'nda tutsak edilmişti.

Anılarında, bu tutsaklık başlangıcını şöyle anlatır:

«Trenle Haydarpaşa'ya doğru yolumuza devam ettik. Ve 1/2 Mart (1919) gece yarısından sonra Haydarpaşa İstasyonuna varınca etrafımızı İngiliz polis ve askerleriyle kuşatılmış gördük; işte o zaman acı hakikat meydana çıktı gafletten ayıldık ve esrar perdesi kalktı.

Sulh zamanında Moda'da oturan ve o vakit İngiliz ordusu karargâhında istihbarat subayı bulunan Yüzbaşı La Fontaine, İstanbul'daki İngiliz Kumandanının emriyle tevkif olunduğumu ve kendisiyle beraber gelmekliğimi Fransızca söyledi. Bu konuşma esnasında etrafımızı onbeş yirmi kadar müsellah İngiliz askeri kuşatmıştı. Sebebini sordum, bilmediğini ve kendisinin aldığı emri ifa ve tatbike mecbur olduğunu ve benim ile münakaşaya mezun olmadığını ciddi bir tavır ile söyledi.

İngiliz İntelligence Servisine mensup Eczacı La Fontaine ile daha fazla görüşmeğe İzzetinefsim mani oldu. Benim etrafımda

toplanan Türk subayları yeisten yaşlanan gözlerle bana bakıyorlardı. Bir ölüm sükuneti ortalığı kapladı. Burada bir mukavemet teşebbüsünde bulunamazdık. Aksi halde bize hakeret için bahane arayan İngiliz askerleri bizi zorla sürüklemeğe, belki de sille tokat ezmeğe kalkışabilirlerdi. Nihayet karşılıklı silâhlar patlar, masum birkaç kişi vurulabilirdi. Aşikâr idi ki, bütün İngiliz kin ve husumeti bana tevcih edilmiştir. Şahsım için, benim refakatimde olanları kara belaya sokmak ve onları da hapishanelere tıktırmak doğru değil idi. Soğukkanlılığımı muhafaza etmeği ve mukadderatı kabul ile şahsi haklarımın başka türlü aranmasını temin eylemeye çalışmayı muvafık buldum. Arkadaşlarıma, getirdikleri evrak vesaireyi Harbiye Nezaretine teslim eylemelerini, hadiseyi gördükleri gibi Harbiye Nazırına ve Genel Kurmay Başkanına arzetmelerini söyledim. Yaverlerimden biri benim zati eşyamı, Teşvikiye'deki evime gönderecek ve hadiseyi aileme anlatacaktı.

Eşimden ve iki küçük oğlumdan, dört harp senesinde ayrı ve uzak kalmış olduğum için İstanbul'a dönmek, birkaç gün istirahat ile hasret gidermek bir memnunluk uyandırmıştı. Fakat mukadderat bu nimeti bize çok görmüş, eşimi ve çocuklarımı görmeden İngiliz tuzağına tutulmak bana çok ağır gelmişti. Subay arkadaşlarımdan nemli gözlerimi saklamaya dikkat ediyordum...»[65].

Ve Haydarpaşa istasyonunda tutuklanan Ali İhsan Paşa, **«Hain Padişah ve onun vicdansız ve hamiyetsiz hükümeti, düşman ile işbirliği yapıyordu»** diyerek, kendisine en ufak bir ilginin bile gösterilmediğinden yakına yakına mart sonunda bir nakliye gemisi ile Malta'ya sürülür ve iki buçuk yıl da orada tutsak hayatı yaşar. [66].

YENİLMEYECEKSİN!.. . YENİLMEYECEKSİN!..

Evinden bir gece yarısı sökülüp götürülenlerden bir başkası bir hekimdir, İstanbul'da Tıbbiyeyi bitirmis, 1890'larda uzmanlık için Paris'e gitmiş, göz mütehassısı olmuş, ünlü bir hekim olarak paşalığa yükseltilmiş, Fransızca bilim kitapları yazmış, Üniversitede hocalık yapmıştır. Türkiye'de, hep Ermenilerin, Rumların, Musevilerin hekimlik yaptıkları bir dönemde, Türklerden de hekim çıkacağını, hem

de büyük hekimler çıkacağını isbatlamak için durmamacasına çalışmıştır. Bir prensibi vardır, «yenilmeyeceksin, ezilmeyeceksin» der.

Bu prensiple, ülkesinde islamcılığın sadece lâfta kaldığını, tüm azınlık unsurlarının milliyetçilik ardında koştuklarını göre göre yaman bir milliyetçi kesilmiştir. Türk milliyetçisidir. Jön Türk'tür, İttihatçılara yakındır ama, hiçbir zaman bunu açıklamamıştır. Taa ki Mütareke dönemine kadar.

Ancak mütarekeden sonradır ki, kara günlerde açıkça politikanın içine girmiştir. İttihat ve Terakki'nin kendisini feshi üzerine İstanbul'da doğan boşluğu doldurmak için «Milli Kongre»yi toplamaya çalışmıştır. Bunun başına, sevilen ve sayılan bir kişi diye bir dönemin Hürriyet Kahramanı, Jön Türklerin yurt dışındaki büyük lideri Ahmet Rıza Bey'i geçmeye çağırmıştır. Ne var ki, ülkesine döndükten sonra Ahmet Rıza Bey artık bir tutucudur ve «Artık bundan sonra, Enver ve Talat'ın kirlettiği bayrağı alamam, sizin teşkilâtınıza mümkün değil giremem» diyerek Göz Doktoru Esat Paşa'yı geri çevirmiştir. O da, «bu et kafalıdır» hükmüne varıp Milli Kongre'nin başına kendisi geçmiştir [67].

Ne var ki, Esat Paşa'nın bu çabaları, onu İngilizlerin kara listesine geçirmeye yetmiştir, İngiliz Yüksek Komiserliği, kara listesinde onu, «İngiliz aleyhtarı tehlikeli bir entrikacı ve propagandacı» diye niteleyecek, İstanbul'un resmi işgali üzerine de ilk evi basılanlardan biri durumuna sokacaktır. Onu İngiliz düşmanı ve tehlikeli gördükleri için bir gece baskınıyla, evinden apar topar almışlardır. Pijaması ve terlikleriyle bir kamyona tıkılmış, hemen bir İngiliz gemisine aktarılmış ve yumruklarını sıka sıka, dişlerini gıcırdata gıcırdata Malta yolunu tutmuştur. Anılarında şöyle yazar:

«İngilizlere soruyordum:

«Medeniyet bu mudur?

— Yes.. diyorlardı.

Evladım, bu bir eski masaldır ki, bizim için kalan değeri bir acı hatıradan başka birşey değildir. Fakat siz gençler için, her zaman, her an şu manası vardır:

Yenilmeyeceksin!..»

55 yaşındaki bu göz doktoru paşa, bir mart gecesi, pijamayla, yalınayak alınıp götürüldüğü için fena halde soğuk almış, işgalcilerden gördüğü barbarca tutumdan da harap hale gelmiştir. Maltaya

vardığında yatağa düşer. İki İngiliz doktor, muayene edip rapor verirler:

«Sağlık nedeniyle kendisinin geri gönderilmesinin uygun olacağı kanısındayız.»

Ne var ki, yazışmalar, çizişmeler, Türk Hilaliahmer Cemiyetinin Reisi (Kızılay Başkanı) bu Türk paşasının geri yollanmasına olanak vermez. Yıllarca orada hasta hasta tutsak kalır. Sonradan, ancak Ankara'nın yengi haberleri geldikten sonradır ki, salıverilir.

Salıverilince, İstanbul'da, işgal İstanbulu'nda oturmayı Türklük onuruyla bağdaştıramaz. Hemen Ankara'ya geçer. İyice yaşlanmış ve hastalıktan dolayı da çok sarsılmıştır. Bir daha politikaya girmez, doktorluk yapmakla yetinir. Ama durmadan yineler:

«Yenilmeyeceksin!..Yenilmeyeceksin!..»

Bu Esat Paşa, sonradan Türkiye Cumhuriyetinin çeşitli ülkelerde Büyük Elçiliğini yapacak, Dışişleri ve Milli Savunma Bakanlıklarında bulunacak Hasan Esat Işık'ın babasıdır. Onurlu yaşamış, onurlu ölmüştür...

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN YAŞADIĞI GERÇEK

İşgal İstanbul'undaki bu baskınlar, ev aramalardan nasibini alanlardan biri de Mustafa Kemal Paşa'dır. Cephelerde, askerinin başında yenilememiş bu komutan da, Mütareke İstanbulu'nda, hem de günümüz tarihçilerinin bile İstanbul'u resmen işgal edilmemiş saydıkları bir dönemde, yani 16 Mart 1920'den önceki dönemde, bir değil, iki değil tam üç kez evi basılarak, işgal gerçeğini yaşamıştır.

Şimdi biraz da bunun öyküsünü görelim: Mütareke sonrası, düşman donanmasının da geldiği gün Haydarpaşa'da trenden inen ve Pera Palas'a inen Mustafa Kemal Paşa, bir gece Beşiktaş Akaretler'deki annesi ile kız kardeşinin oturdukları eve gittiğinde, birden kapı çalınır. Vakit gece yarısına yakındır. Kapıyı açan hizmet erini bir yana iten bir bölük asker eve dalar. Gürültüye, annesiyle konuşmakta olan .Mustafa Kemal Paşa çıkar. Karşısında, dillerinden anlamadığı bir manga İtalyan askeri vardır. Direnir ama, laf anlatamaz. İtalyan askerleri evi arama emri almışlardır. Evde, silah var diye ihbar vardır. Mustafa Kemal itiraz eder, kendisinin bir general olduğunu, evinin aranamayacağını söyler. Ama müfreze komutanı dinlemez bile.

Mustafa Kemal, yandaki bir komşu evine geçip, İtalyan İşgal Komutanlığını arar, telefonda Fransızca olarak durumu anlatır. Uzun uzun tartışır. Sonunda İtalyan askerleri çekilirler. Birkaç gün sonra da, İtalyan komutanlığından «bir daha bu ev aranmasın» diye bir özel izin belgesi gönderilir ki, evde bulundurulsun ve kapıyı çalan olursa gösterilsin ve bir daha yanlışlık olmasın...

Birkaç gün sonraysa, bu kez evi İngiliz devriyeleri basar. Mustafa Kemal Paşa evde yoktur. Ev, didik didik edilir. Zübeyde hanım korku ve heyecandan bayılır. Makbule, iki gözü iki çeşme ağlar.

Ev, baştan sona aranıp tarandıktan sonra İngilizler de çekip giderler. Birşey bulunamamıştır.

Bütün bunlar, resmen değilse bile fiilen işgal edilmiş İstanbul'da Mustafa Kemal'in tanık olduğu sahnelerdir. Ama iş bu kadarla kalmaz.

Mustafa Kemal Paşa'yı buhrana sürükleyen bir baskını Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam'da şöyle anlatır:

«4 Mart 1919'da Padişah Ferit Paşa'yı Sadrazam yaptı. Ferit Paşa'nın sadrazamlığı ve padişahın bu kararı ile, hem padişaha hem kabineye, hem de mütecanis ve iyi bir kabineye olan son ümitler de çöktü. Hayal kırıklığı artık tamdı. Son ümit ışıkları da kaybolmuştu. Fakat Mustafa Kemal'in etrafını saran duman perdeleri de artık açılarak, ufukta bir yolun ilk zikzakları belirmeye başladı. Bu yol, Anadolu'ya çıkan yoldu.

Evet, İstanbul'da artık hiçbirşey yapılamazdı, İstanbul'da beklenecek birşey yoktu. Bütün kapılar çalınmıştı. Bütün duvarlara başvurulmuştu. Şimdi son yolculuğa çıkmak, kapanılan bu kaleyi saran hendeği atlayacak köprüyü bulmak ve artık, sonu belirsiz bile olsa önüne çıkacak yollara dalmak, bir daha arkaya bakmamak lâzımdı. Bunu yapacaktı. Fakat ah o köprü? Evet buradan nasıl çıkacak? Ne sıfatla çıkacak? Ali Fuat Paşa'nın Ankara'ya. Kazım Karabekir Paşa'nın Erzurum'a çağırdıkları gibi, bir misafir olarak mı? Hayır, işte bu olmazdı. Kendi kendine:

— Ben böyle gidemem, diyordu. Hem bakalım onları yerlerinde kaç gün bırakacaklar?

Fakat İstanbul'da kalmak? O da mümkün değildi. Hem yarın kim bilir ne olabilirdi? İşte bu hava içindeydi ki, yaşadığı bir sahne, herşeyi tamamladı. Onun İstanbul'daki günlerinde bir karar ve dönüm noktası oldu.

Rauf Beyle ikinci katta, perdeleri daima inik odada oturuyorlardı. Yaver Cevat Abbas birden odaya girdi. Bir İtalyan asker kolunun kapıya dayandığını, hatta eve girdiklerini haber verdi. Zaten karışık giden işler içinde sinirleri gergindi. Birden parladı:

— Ne demek? Ne ister bu... Çağır bana onların başını!

Mütareke devrinin o pis yerli tercüman tiplerinden birini peşine takan bir İtalyan Karabiniyer devriye kumandanı, yarı küstah, yarı ürkek odanın kapısında göründü:

— Kolonel..

— Ne Koloneli be.. Ben Generalim!

Yerinden fırlayan Mustafa Kemal'in bu öyle bir gürleyişiydi ki, o pis tercüman ayağını kapıdan dışarı atarak, ne yapacağını, ne diyeceğini şaşıran devriye kumandanının gölgesine saklanmaya çalışıyordu. Arkasındaki yaverin bir eli tabanca cebindeydi. Onun bu kararlı heybeti önünde, bir görev yapmaya mı geldiğini, yoksa bir tuzağa mı düşürüldüğünü tayin edemeyen İtalyan Devriye kumandanı da geri çekildi. Mustafa Kemal yeniden gürledi:

— Gidin buradan. Çıkın, ben Kont Sforza ile görüşürüm.

Kont Sforza İtalyan sefiriydi.

Ne Mustafa Kemal Kont Sforza'yı tanırdı, ne Kont Sforza ile konuşacağı vardı. Fakat İtalyan devriye kumandanı bu hakim, kendinden emin ve kumanda etmeğe alışmış insanın karşısında eridi, söndü. Ürkek hareketlerle selamını verdi, döndü. Arkasında kendi gölgesine sığınmış tercümanı ile merdivenleri indi. Kapıdaki askerlerini toplayıp çekti gitti.

Meğer bu devriye de evi arayacakmış. Onlara Mustafa Kemal'in, Halep'ten getirdiği Ermeni çocuklarını evinde sakladığı haber verilmiş. Kim bilir, bu ihbarı uyduran belki de bu pis tercümandı...

Halbuki evde yabancı olarak yalnız hizmetçi kız Eleni vardı. Mustafa Kemal'in annesi Eleni'ye de kendi kızı gibi muamele ederdi. İtalyanlar çekip giderken Mustafa Kemal yaverine ancak:

— Çocuk; bize bir kahve daha getirsinler, diyebildi ve koltuğuna çöktü.

Fakat yarın? Gidenler gene dönebilirlerdi. Hatta yalnız onlar da değil, İngiliz askerleri, Fransız askerleri, Hintliler, Madagaskarlılar ve kim bilir Allahın hangi belâları evi kuşatırlar,

evi basabilirlerdi. Hem de bu sefer evde Ermeni çocuklar aramak masalına bile başvurmadan, düpedüz kapıları tekmeleyerek, camları kırarak ve kimbilir daha ne haltlar ederek, onu, yaverinin, sofalara, merdivenlere yığılan annesinin, kızkardeşinin önünde önlerine katabilirlerdi. Anafartalar Kahramanı, o yüzbin kişiye, hep bu günleri görmemek için bir anda ölümü emretmiş genç zafer kartalını, kozmopolit Beyoğlu sokaklarında sürükler gibi götürebilirlerdi.

Haydi buna tahammül etmez diyelim. Kendine el dokundurmaz diyelim. Elbet dokundurmazdı da. Ama evde nihayet iki askerdiler. Kendisi ve yaveri. Gerçi ateşler içinde pişmiş insanlardılar. Ama nihayet iki tabanca. İşte o kadar. Hem birkaç sefil İngiliz'in, Fransız'ın, İtalyan'ın veya Hint Gurkhasıyla Madagaskar yarı zencisinin ölümü bahasına olsa da, kendisi de öldükten sonra bu bir Pirus zaferi olmaz mıydı?

Devriyeler gittikten sonra Rauf Bey'le biraz oturdular. Kahveler sessizlik içinde içildi. Galiba iş, artık sona gelmişti. Bu üçüncü baskındı. Bir İtalyan ve bir İngiliz baskını Akaretlerdeki evde. Bir de şimdi Şişli'de. Ama yarın? Fakat niçin yarın? Belki şimdi, belki bu gece?

Evet bir karar vermek lâzımdı. Bir karar vermeliydi. Tereddüdün zamanı geçmişti. Artık ne beklenebilirdi ki? Başta sarsak bir padişah, Ferit Paşa gibi bir gölge sadrazam. İngiliz, Fransız zindanları dolup dolup taşıyor, Bekir Ağa Bölüğü tıklım tıklım, Divanı Harpler bir maskaralık. Darağaçları asacak adam arıyor... » [68].

— VI —

ÜÇ TİP İNSAN

Kurtuluş Savaşında Türk Ulusu bir ölüm kalım savaşı verirken, can çekişen Osmanlı İmparatorluğunda tip tip insanlar vardır.

Bunlardan bir tip, tutsak yaşamaktansa ölmeyi yeğleyenlerdir. Yani kahramanlar... Kahramanların önde gelenlerinin, önder olanlarının adları hep bilinir. Şöyle bir saymaya kalkışsak, ilk ağızda, on, yirmi, elli yüz, hatta birkaç yüz tane sayılabilir.

Mustafa Kemal Paşa'dan Ali Fuat ve Kâzım Karabekir Paşalara, Rauf Orbay'dan Bekir Sami (Kunduh) Beye, Müdafai Hukuk Cemiyetleri yöneticilerinden Heyeti Temsiliye üyelerine asker-sivil nice vatan evladı bu kadroda yer alır.

Saymakla bitmez ya, bir bölümünü şöyle rast gele hiç değilse adlarıyla sıralayalım:

İlk ağızda canlarını verip şehit düşenlerden İzmir'de Yunan işgaline karşı ilk silahı patlatan gazeteci Osman Nevres Bey, Tavşancıl'da tuzağa düşürülüp öldürülen Yahya Kaptan. Antep'te Şahin Bey, Biga'da Kaymakam Köprülü Hamdi Bey, Hendek'te Miralay Mahmut Bey, İzmir'de «Zito Venizelos» diye bağırmadığı için süngülenerek şehit edilen Miralay Süleyman Fethi Bey, Erkanıharp Miralay Ali, Dr. Kaymakam Şükrü ve Kolağası Necati Beyler, Anzavur isyanında şehit edilen Kaymakam Rahmi Bey Cephede vurulan Miralay Mehmet Nazım Bey, Hendek'te pusuya düşürülen 24. Tümen Kurmayı Sami Bey...

Sonra adları destanlaşan gazilerden bir demet: Aydınoğlu Tufan Bey (General Osman Tufan), Tekelioğlu Sinan Bey (Sinan Tekelioğlu), Kılıç Ali, Kel Ali (Ali Çetinkaya), Sütçü İmam, Kasap Osman, Ayıcı Arif, Deli Halit Bey (Halil Akmansü), Milis Generali Cevat Rıfat (Atilhan). Kara Yılan, Cehennem Yüzbaşı, Demirci Mehmet Efe, Gökçen Efe, Sarı Efe (Yüzbaşı Edip), Parti Pehlivan, Topal Osman, Çolak İbrahim Bey (Binbaşı İbrahim Çolak), Galip Hoca (Celal Bayar). Yörük Ali Efe, Binbaşı Hacı Şükrü Bey. Ali Saip Bey, Dayı Mesut (Binbaşı),...

Sonra komutanlar: Kavaklı Fevzi Paşa (Maraşal Çakmak) İsmet Paşa (İnönü), Nureddin Paşa, Ali Sait Paşa (Akbaytogan), Nihat Paşa (Anılmış), Yakup Şevki Paşa (Subaşı), Yusuf İzzet Paşa (Met)**, Kâzım Paşa (İnanç), Ali İhsan Paşa (Sabis),...**

Kurtuluş Savaşı günlerinde, cephelerde, miralaylıktan (albaylık), mirlivalığa (generalliğe) terfi eden komutanlar: Cemil Conk, Naci Eldeniz, Rüştü Paşa, Kâzım Sevültekin, Osman Nuri Koptagel, Rüştü Sakarya, Sami Sabit. Sabri Erçetin. Hüseyin Nurettin, Şükrü Naili Gökberk, Ali Hikmet Ayerdem, Refet Bele, Fahreddin Altay, Selahattin Adil, Asım Gündüz, Cafer Tayyar Eğilmez, Mürsel Bakü, Mehmet Emin Koral, Kâzım Özalp, İzzettin Çalışlar, Halit Karsıalan, Kâzım Orbay, Kemalettin Sami paşalar...

Bu savaş boyunca, en azından birer tümene komuta etmiş, savaştan sonraki yıllarda generalliğe yükselen komutanlar: Nazif Kayacık, Süleyman Sabri, Mehmet Emici Yazgan, Vehbi Kıpçak, Muhittin Kurtiş, Akif Erdemgil, Mehmet Emin Çolakoğlu, Nazmi Solok, Sıtkı Üke, Kâzım Dirik, Mustafa Muğlalı, Mehmet Suphi Kula, Mehmet Hayri Tarhan, Cavit, Mehmet Kenan Dalbaşar, Seyfi Düzgören, Cemil Cahit Toydemir, Abdurrahman Nafiz Gürman, Aşir Atlı, Osman Zati Koral, Naci Tınaz, Hüsnü Emir Erkilet, Zeki Soydemir, Sabit Noyan, Ömer Halis Bıyıktay, Ahmet Derviş, Salih Omurtak, Hulusi Gökdolay paşalar...

Sonra Miralay rütbesinde olup da tümen ya da kolordulara komuta eden komutanlar: Bekir Sami Günsav, Şefik Aker, Mümtaz, Münip Özsoy, Veysel, Ali, Hacı Arif Örgüç, Reşat Çigiltepe, Şerif Yaçağaz, Ethem Servet Boral, Ahmet Nuri Öztekin, İbrahim Çolak, Mehmet Arif, İsmail Hakkı, Sadullah Güney, Mehmet Nuri Conker, Mehmet Hulusi Conk, Necdet Çallı (Karabudak), Halit Akmansu, Mehmet Nazım...

Kurtuluş Savaşının kahraman komutanları elbette ki bu kadar değil. Yarbaylardan, Binbaşılardan, Yüzbaşılardan, Teğmenlerden, Yedek teğmenlerden ya da rütbesiz sivillerden nice komutan var ki, bu ulusun kurtuluş savaşının kahraman komutanları olarak adları hep anılmalı...

Ve hiç kuşkusuz ki, bunların hepsinin üstünde, şehitlik şerbetini içmiş, gazilik rütbesine ermiş Mehmetçik var. Yediden yetmişine, Ayşesi, Fatması, Halide Onbaşısı, Haticesi, Zehrası, Alisi, Velisi,

Hasanı Hüseyini, Ahmedi Mehmedi ile Kuvayı Milliyeden yana Türk Halkı var. Valiler var, kaymakamlar var, İstanbul'da ya da yurdun başka işgal altındaki bölgelerinde İstanbul Hükümetinin buyruğunda gibi görev yapıp da Ulusal Direnişi destekleyen polisler var, memurlar var, bürokratlar var, hatta İstanbul'da Padişah Vahidettin'in hükümetlerinde Bakanlar var. öğrenciler var, öğretmenler var, analar var, bacılar var, çocuklar var, çobanlar var, beyzadeler var. Takacılar, hamallar, kaptanlar, tayfalar, kömür ya da liman ve de matbaa işçileri, terziler, nalbantlar, baytarlar, alıcılar, seyisler, hacılar, hocalar, imamlar, müftüler, tüccarlar, eşraftan kişiler, paşazadeler, padişah damatları ve hatta şehzadeler, şeyhler, şıhlar, ağalar, seyyitler, dedeler, Osmanlılığını inkâr etmemiş vatanına bağlı Rumlar, Ermeniler, Museviler, Araplar, Hindistan'dan, Fas'tan, Tunus'tan Cezayir'den. Madagaskardan gelme Türkler Azerbeycan'dan Türkistan'dan Tacikistan'dan gelmiş Müslümanlar var...

Sayıları milyonları buluyor...

VE DAHA BAŞKA TİPLER

Kahramanların yanı sıra elbette ki, başka tipler de var.

İçten pazarlıklılar, teslimiyetçiler, umudunu yitirmiş olanlar, bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın diyenler, aman benim tuzum kuru ya, başkasına ne olursa olsun diyenler...

Böyleler! de hiç mi hiç az değil. Binler, onbinler, yüzbinler, belki de daha çoklar...

Sonra, ateş düştüğü yeri yakar, şimdilik bana değmedi ya ben niye bu sonu belirsiz işe bulaşayım diyenler. Olanakları varsa kapağı yurt dışına atanlar, İsviçre'lerde, Fransa'larda, İtalya'larda, Avusturya da ya da Almanya'da kaplıcalarda, dağ otellerinde keyif çatıp kavganın sonunu bekleyenler...

Böyleleri de az değil.

Örnek mi? İstanbul'un, İzmir'in, Çukurova'nın nice varsılının adını saymak olası. Ama en çarpıcı olan bir tanesinin adını verelim.

Sonradan, İzmir'in kurtarılışından sonra kızlarını Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya gelin verecek olan Uşşakizade ailesi... Mütarekenin ve işgalin o karanlık yıllarında, bir elleri yağda bir elleri balda Avrupa'dadırlar... Muammer Uşaklıgil, eşi, çocukları, Anadolu

halkının çektikleri acıları sadece Avrupa gazellerinde okumuşlardır okumuşlarsa...

Daha da bunlar gibi nice aileler, nice ünlüler...

Sonra, ulusal bir kurtuluşa inanmamışlar vardır. Yenildik, bittik, kaderimize razı olmaktan başka elden birşey gelmez diyenler... Bezginler, yılgınlar, korkaklar...

Sonra yanlış hesaplar yapmış olanlar vardır. Ulusuna, onun direnme gürüne inanmayanlar. Amerikan Mandası, İngiliz Mandası, Fransız himayesi düşleyenler vardır. Biz adam olmayız, biz ancak bir başkası idare ederse belki biraz belimizi doğrulturuz diye düşünenler vardır.

Böylelerinin de sayısı sanılandan çoktur.

Bunların içinden bir çoğu, zaman içinde doğruyu görmüşler. Anadolu'daki Ulusal Direniş kadroları içinde yerlerini almışlar, kahramanlar arasında saf tutmuşlar, gerektiğinde kanlarını döküp canlarını vermişlerdir. Aymaz olan bir kısmıysa sonuna kadar ilk görüşlerinde direnmişler ama hiç değilse, ihanete, işbirlikçi ligine düşmemişlerdir. Olayları kötümserlikleri içinde uzaktan seyretmekle yetinmişlerdir. Bunlar da böyle tiplerdir...

Belki böyleleri de bir belirli ölçüde anlayışla karşılanabilir.

Yüzyıllar boyu, vatandaş olma bilincine ulaştırılmamış, tebaa olma, bende olma eğitiminden geçirilmiş ümmetten, cemaatten ulusa geçme sürecini tamamlayamamış bir ülkenin halkı içinde, «en doğrusunu baştakiler düşünür, Padişahımız efendimiz ne yaparsa doğru yapar, o Tanrının yer yüzündeki gölgesidir, Halifedir, Osmanoğludur, altı yüz yıldır bu ülkeyi yönetenlerin evlâdıdır, herhalde biz kullarından daha iyisini bilir ve yapar? diye düşünenleri de kınamak kolay değildir. Pavlov'un köpeği gibi koşullandırılmış olanların, koşullanma çizgisini kırmaları, aşmaları herkesten beklenemez...

BAĞIŞLANABİLİR OLANLARLA OLMAYANLAR

Bunların hepsi belki bağışlanabilir, ulusal vicdanın bağışlayıcılığı içinde unutulabilir ama, unutulmaması gereken tipler, adlar vardır. Bunlar, ulusuna ihanet edenlerdir, hainlerdir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Büyük Nutuk'u dikkatle okunursa görülecektir. Gazi. böylelerine karşı acımasızdır. Haklı olarak, Nutuk'ta böylelerindan söz ederken çileden çıkar.

«Hayvan» [69], «Alçak» [70], «Hain» [7I] «Ebleh» [72] der.

Ama, ihanette çok ileri gitmeyenleri bağışlayıcıdırda. Nutuk'ta şöyle bir olay anlatır:

«Efendiler, İzmit'te de Süleyman Şefik Paşa Kumandasında, hilafet ordusu unvanını taşıyan bir hain kuvvet tahaşşüt ediyordu (birikiyordu). Bunun bir kısım kuvveti de, Bolu civarında Erkanı Harp Binbaşısı Hayri Bey Kumandasında asileri takviye etmişti. Bu kuvvetle beraber İstanbul'dan gönderilmiş birçok zabitan da vardı.

Hilafet Ordusunun, Süleyman Şefik Paşa'dan sonra, belli başlı kumandanları Süvari Mirlivası Suphi Paşa ve Topçu Kaymakamlarından Senai Beydi. İstanbul'da da sureti mahsusada teşkil edilmiş bir erkânıharbiye heyeti vardı. Bu heyetin bellibaşlı rüesası (önde gelenleri, başkanları) da, Erkânıharp miralayı Refik ve Erkânıharp Kaymakamı Hayreddin Beylerdi.

Suphi Paşa hakkında küçük bir hatıramı nakledeyim: Suphi Paşayı Selanik'ten tanırdım. Ben kolağası, o daha o zaman mirliva ve süvari fırkası kumandanı idi. Aradaki rütbe farkına rağmen çok samimi arkadaşlığımız vardı. İlânı meşrutiyette, ilk defa İştip havalisinde Cumalı namında bir yerde süvari manevraları yaptırmıştı. Diğer bazı erkânıharpler meyanında beni de tatbikat ve manevrada bulunmak üzere davet etmişti. Kendisi Almanya'da tahsil görmüş, çok mahir (usta) bir binici idi. Fakat sanatı askeriyeyi anlamış bir kumandan değildi. Manevranın hitamında (bitiminde) ben, salahiyetim ve rütbem müsait olmadığı halde. Paşayı umum zabitan muvacehesinde (önünde) acı bir tarzda tenkit etmiştim ve müteakiben (bundan sonra) «Cumalı Ordugâhı» isminde küçük bir eser de yazmıştım. Suphi Paşa gerek aleni (açık) tenkidatımdan (eleştirimden) ve gerek intişar eden (yayınlanan) bu eserimden pek meyus oldu (üzüldü). Kendi itirafı veçhiyle kuvvei maneviyesi kırıldı. Fakat, şahsen bana gücenmedi. Arkadaşlığımız temadi etti (sürdü). İşte, Hilafet Ordusuna buldukları kumandan bu Suphi Paşadır. Paşa, bilahare (sonra) Ankara'ya geldi. Seyahate çıkıyordum. İstasyonda çok kalabalık içinde birbirimize tesadüf ettik. Kendisine ilk sualim şu oldu:

«Paşam, niçin hilafet ordusu kumandanlığını kabul ettiniz.» Suphi Paşa bir an tereddüt etmeksizin, 'Size mağlup olabilmek için' cevabını verdi.

Bu cevabıyla anlatmak istiyordu ki, bu vazifeyi bililtizam (özellikle) kabul etmişti. Suphi Paşa böyle bir histe bulunabilir. Fakat hakikatte kumandayı deruhte ettiği zaman (yüklendiğinde) kuvvetleri zaten mağlup edilmiş bulunuyordu» (73).

Bu küçük anı da göstermektedir ki, Gazi'nin Hilafet Ordusu dediği, Kuvvei İnzibatiye'nin komutanlığını yapmış olan biri bile, ihanette çok ileri gitme fırsatı bulamadığında, bu kuvvetin öteki bazı komutanları, Süleyman Şefik Paşa (Söylemezoğlu), Ali Nadir Paşa, Miralay Ahmet Refik Bey (Yaltkaya), Yüzbaşı Tahsin (Bulgar Tahsin), Mitralyöz Kumandanı Tarık Mümtaz (Göztepe), Kaymakam Fettah ve Çopur Hakkı gibi 150'likler listesine sokulmamış (74), ya da daha başka bazıları gibi, yurt dışına kaçıp, oralarda fırıldaklar çevirmediği için vatandaşlıktan çıkarılmamış, Savaştan sonra İstanbul'dan Ankara'ya gelip, Mustafa Kemal Paşa ile konuşabilmiş, bağışlanabilmiştir...

Böyle daha başkaları da vardır. Hem de bir iki değil, bir hayli kalabalık bir kadro olarak vardırlar. Mütareke döneminde İstanbul Hükümetlerinde, hatta Damat Ferit Hükümetlerinde görev yapıp da ihanet çizgisine düşmemiş, teslimiyetçilik, bezginlik ya da yanılgıları bağışlanabilir sayılmış Osmanlı Nazırları vardır: Abdullah Paşa, Abdurrahman Vefik (Sayın), Tarihçi Abdurrahman Şeref Bey, Elmalılı Hamdi (Yazır) İbrahim Ethem (Dırvana) İbrahim Ethem (Soysal) Sait (Gelenbevioğlu). Ahmet Raşit (Bey), Dr. Cemil Paşa (Topuzlu), Ferit (Tek) Beyler gibi.

Bunların içinde, sonradan Anadolu hükümetlerinde de görev alan Ahmet Ferit (Tek), Ulusal Kurtuluş Savaşı Komuta kadrosunda yer almış Cevat Paşa (Çobanlı), Fevzi Paşa (Çakmak) T.B.M.M.'nin ikinci döneminde milletvekili seçilip yeni devletin adının konması zamanı geldiğinde, Mecliste yaptığı konuşmada, «Çocuğun adını koymak lâzım, bu ad Cumhuriyettir» diyen tarihçi Abdurrahman Şeref Bey gibi eski nazırlar vardır.

BİR DAMAT FERİT PORTRESİ

Sultan Abdülhamid'in gözde Sadrazamlarından, Arnavut asıllı Avlonyalı Ferid Paşa'nın oğlu, Mısır'ın son Hıdivi Abbas Hilmi Paşa'nın damadı Celalettin Paşa (Velora), anılarında çeşitli Osmanlı ünlüsünü nasıl tanıdığını anlatır. Portrelerini çizdiği bu Osmanlılardan biri de, Kurtuluş Savaşının işbirlikçilerinin en ünlülerinden biri, Damat Ferit Paşa'dır.

Celalettin Paşa, Ferit Paşa'yı tanıyışını şöyle anlatır:

«Meşhur Damat Ferit Paşa'yı Balkan Harbi sırasında tanımıştım. Birgün Damat Ferit Paşa haremağasını göndererek beni Baltalimanı'ndaki yalısına davet etmişti. Bir motor, Çubuklu'dan Baltalimanı'na gelmiş, rıhtımda beni bekleyen paşanın teşrifatçılarının yardımıyla denize nazır büyük bir salona alınmıştım. Niçin çağrıldığımı tabii merak ediyordum. Biraz sonra salona uzun boylu, dolgun vücutlu, başındaki uzun fesi, gözündeki siyah gözlükleri, üstünde redingotu ve rayye pantolonu, ayağında rugan iskarpinleriyle şık bir kimsenin girdiğini görmüş ve ayağa kalkmıştım.

Yüzü mehabetli, bakışları müessir, sözünün tonu ağır, ciddi bir kimse olan bu zat, Mediha Sultan'ın kocası olmak hasabiyle Osmanlı Hanedanının damadı idi ve Ayan azasından bulunuyordu. Bana doğru nazik ve neşeli bir eda ile ilerleyerek elimi sıkmış ve bir koltuğu göstererek:

— Lütfen istirahat buyurmaz mısınız paşa hazretleri, demişti. Her ikimiz de koltuklara yerleştikten sonra:

— Sizi buralara kadar yorduğum için özür dilerim. Fakat Zatı Şahanenin arzularını Hıdiv Hazretlerine bildirmenizi ricaya mecbur olduğum için bunu yaptım, umarım ki beni mazur görürsünüz!

— Estağfurullah Paşa Hazretleri dedim. Zatı Şahanenin arzuları bizim için bir emirdir.

Yüzünü buruşturarak üzüntülü bir hal ile şöyle devam etti»

— Maalesef Balkan Harbi çok kötü idare ediliyor. Akşama sabaha düşman orduları İstanbul'a girecektir. Bu vaziyet karşısında Padişahımız Efendimiz Bursa'ya nakli düşünüyorlar. Kendileriyle görüşürken benim de refikam Sultan ile beraber Hıdiv Hazretlerinin Çubuklu'daki köşküne sığınmayı ve böylece yakından sarayların işleriyle meşgul olabilmesini muvafık gördüler.

Bu sırada babam, eski Sadrazamlardan Avlonyalı Ferit Paşa da İstanbul'da idi. Damat Ferit Paşa şöyle dedi:

— Ayrıca muhterem pederiniz ve adaşım Ferit Paşa Hazretleriyle de bir görüşmek dileğindeyim. Bu imkânı da sizin hazırlayacağınızdan eminim.

Ben derhal söze girişerek:

— Her iki arzunuzu ilgililere ulaştıracağım. Bizim konak Nişantaşı'ndadır. Pederimle gününü kararlaştıralım, hemen zatı devletlerinize arzedeyim. Diğer taraftan Balkan Harbi henüz vahim bir durumda değildir. İnşaallah Cenabı Hakkın inayetiyle askerimiz her tarafta, bilhassa Çatalca'da pek parlak bir müdafaa yapmaktadır. Allahın izniyle düşmanın defi yakındır. Hafezanallah böyle bir vaziyet vukuunda Çubuklu'daki köşkte size münasip bir daire arayabileceğimizi şimdiden arzedebilirim.

Damat Ferit Paşa, siyah gözlüklerinin ardında fırıl fırıl dönen şeytanetkâr gözleriyle yüzüme bakarak:

— Harp hakkındaki tahminleriniz İnşaallah tahakuk eder ama hiç ümidim yok. Vaadlerinizden dolayı minnettarlığımı tekrarlarım. Pederinizle görüşmenizin gününü sabırsızlıkla bekliyorum...

Kahveler içildikten sonra Damat Ferit Paşa'ya veda ederek yalıdan yine beni getiren motorla ayrılıp Çubuklu'ya gitmiş ve vaziyeti pederime anlatmıştım. (75)

Kendisi de, Mısır Hıdivi damadı bir sivil ve paşazade olan Celadettin Flora, babasıyla Damat Ferit Paşa'nın birkaç gün sonra Nişantaşındaki konakta buluşmalarını da uzun uzun anlatır ki, bu anlatımdaki en önemli yan, Damat Ferit Paşa'nın, Ayan Meclisi Reisi Avlonyalı Ferit Paşa'ya İttihatçıları şikayet edip,

«— Bu felaketin müsebbibleri Komitecilerdir. Ne nizam dinlerler ne kanun, hepsinin belinde bir tabanca var, konuşurken bunları önlerine koyuyorlar. Kuşaklarında bıçak da var. İcabederse bunlardan birini karşılarındakine kullanırlar. Hepsi zorba yapılı adamlardır. Hükümeti kuvvetle devirmek istiyorlar. Bunlar işbaşına geçerlerse ne olur? İttihadçılara karşı çok sert davranmalı ve kuvvetimizi göstermeliyiz» (76) der.

Damat Ferit Paşa'nın bir Ayan Meclisi üyesi olarak bu tahmin ya da istihbaratı doğru çıkar ve birkaç gün sonra İttihatçılar Babıaliyi

basar, direnen Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı vurup, Sadrazam Kamil Paşa'yı istifaya zorlar ve kendi hükümetlerini kurarlar.

Avlonyalı eski Sadrazam Ferit Paşa ise oğlu Celadettin Paşa'ya Ferit Paşa için şunları söyler:

«— Damat Ferit Paşa denilen bu adam vaziyeti bilmez, çok kindar ve boş bir adamdır. Görünüşü insanı aldatır. Belki bu gayretkeşliği ile bir gün Sadrazam da olur. Ama o, her zaman Londra Sefaretinin bir katibi kalmaya mahkûmdur. Zira cahildir ve haindir!...

Damat Ferit Paşa, Sultan Abdülhamid'in hemşiresi Mediha Sultanla evli idi ve onun ikinci kocası bulunuyordu. Birinci kocası ise Damat Necip Paşa idi. Necip Paşa 8 Haziran 1879'da Mediha Sultanla evlenmişti. 1885'de Paşa'nın vefatı üzerine Mediha Sultan. Ferit Paşa ile evlendi. Abdülhamit elbette hemşiresinin kocasından bir paşalık esirgeyecek değildi. Ferit Bey, Londra'dan azlolunmuştu. Bu azle sebeb de şu idi:

Londra Büyükelçimiz Rüstem Paşa, Babıaliye şöyle bir telgraf çekmişti:

— Başkatip Sami Paşazade Sezai bey fütursuzdur. Vazifesini yapmıyor. İkinci Kâtip Ferit Bey terbiyesiz ve küstahdır. Bu iki memurun değiştirilmesi ve bana iki yeni katip gönderilmesini rica ederim.

Büyükelçinin arzusu derhal yerine getirildi. Böylece Londra'dan dönen Ferit Bey, İstanbul'da yeni bir hami bulmakta gecikmedi. Bu yeni efendisi Kıbrıslı Kâmil Paşa idi. Birgün Mediha Sultan ağabeysi Sultan Abdülhamid'e:

— Efendimiz, kocamı hiçbir yere münasip görmüyor ve iltifatı şahanenize mazhar kılmıyorsunuz buna çok üzülüyorum, der.

Tuhaf değil mi, yıl uğursuzundur derler. Tam bu sırada İtalya Kralı Viktor Emanuel'e, Sultan Abdülhamit'in bir nişan göndermesi lâzım geldi. Böylece hemşire Sultan'ın arzusu yerine geldi. Fakat Roma'ya bir heyeti mahsusanın başında giden, yeni damat Ferit Paşa, orada muazzam bir pot kırdı. Gece heyet şerefine verilen ziyafette İtalya Kralı:

— Kadehimi Osmanlı Padişahı Sultan Abdülhamid'in sıhhat ve şerefine kaldırıyorum, demiş, Ferit Paşa da buna mukabele olarak:

— Memleketimize avdetimizde, eniştesi olduğum padişah hazretlerine selamı şahanenizi arzedeceğim demişti.

Bu sözde, Ferit Paşa'nın, padişahtan çok teklifsiz bir şekilde ye resmi bir ziyafette enişteşiyim diye bahsetmesi, kordiplomatik adetlerine çok mugayirdi. Çünkü Padişahın mevkii kimseye nisbet edilemeyecek derecede büyüktü. Tercüme edilince Üçüncü Viktor Emanuel de şaşırmıştı. Bu gaf, o gece telgrafla, meçhul bir kimse tarafından saraya bildirilmiş ve avdetinde Damat Ferit Paşa huzura kabul edilmemiş ondan sonra da hiçbir merasime sokulmamıştı.

Damat Ferit Paşanın Sultan Reşad'ın on senelik saltanatında mevkii daima pasif kalmıştır. Ayan azalığı sıfatını ve tahsisatını muhafaza etmiş, Mediha Sultan'ın kocası olmak sıfatıyla saraya girip çıkmıştır. Fakat Damat Ferit Paşa'nın talihi, Sultan Vahidettin zamanında yeniden parlamış, İngiltere'deki Sefaret başkatipliği sırasında İngiliz ricali ile yakından dostluk kurduğu yalanı tutmuş. Vahidettin de mütareke yıllarının karanlık günlerinde bu damat Paşa'yı, memleketi kurtaracak yegane adam sanmış ve ona yüz göstermişti.

Vahidettin bu itimadın cezasını çok feci bir şekilde çekecek, Damat Ferit'in sözlerine inanmanın, ona güvenmenin kendisine bir tahta ve memlekete de bir hanedana mal olacağını sonradan görecekti. Vahdettin'in başına gelenlerin yegane sebebi, Damat Ferit Paşa'ya olan bu güveni idi.» [77].

TÜRKGELDİ'NİN FERİT PORTRESİ

Yakın tarihimize ilişkin siyasal anılar içinde, Celalettin Flora'nın dışında da pek çok anı sahibi, Damat Ferit Paşa'nın kişiliğini belirten satırlar yazmışlardır ama, kuşkusuz bunlardan en etkini, Padişah Vahidettin ile Sadrazam'ı arasındaki ilişkileri en iyi biçimde bilip izleyebilmiş olan Mabeyn Başkatipliği (Padişah Genel Sekreterliği) yapmış olan Ali Fuat Türkgeldi'nin günlüğüdür.

«Sultan Vahideddin'in garip bir mizacı vardı. Bir takım hususatta ve ezcümle kabine tebeddülatında bazan her şeyi söyler, bazan da her şeyi ketmederdi (gizlerdi). Bazı kere dahi bir işin evveliyatı yerine, neticesini söyleyip iki üçü bir yere getirilmedikçe işin mahiyeti

anlaşılmazdı» [78] diyen Türkgeldi, Mondros bırakışmasını imzalayacak kurul başkanlığına, Vahidettin'in eniştesi Damat Ferit Paşa'yı atamak istemesi ve Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın da,

— Bu adam delidir. Bu kadar önemli bir görev kendisine nasıl verilebilir?» diye itiraz edince, Padişahın,

«— Biz onu idare ederiz» diye ısrar ettiğini, bu direniş karşısında İzzet Paşa'nın Ferit Paşa ile Ayan dairesinde görüştüğünü ve sonrasını da özetle şöyle anlatır:

«Ateşkes görüşmesine gitmeye çok hevesli olan Damat Paşa, Sadrazam İzzet Paşa'ya der ki, «Devletin tümünün korunması üzerine bırakışma imzasını kabul ettiremezsem, İngiliz Amiralinden hemen bir savaş gemisi ister, Londra'ya gider, İngiltere Kralı ile görüşür ve ona, ben senin babanın eski dostu idim, isteklerimin kabulünü senden beklerim diyerek önerilerimizi kabul ettiririm».

Ali Fuat Türkgeldi, Damat Ferit'in bu zırvalarını dinleyen Sadrazam Ahmet İzzet Paşa için, «aklı başından gider ve gidip durumu hemen bakan arkadaşlarına anlatır, bunların da hepsi birden şahlanıp Ferit Paşa'nın görevlendirilmesine şiddetle karşı çıkıp durumu Padişaha bildirmeye karar verirler» [79] diye yazar.

Damat Ferit Paşa, ilk kez Sadrazam atanıp bakanlarıyla toplandığında yaptığı konuşmada, ülkenin o zor günlerindeki en önemli iş olarak neyle uğraşacaklarını da şöyle çizmiştir:

«— Alemi insaniyetin nefretini celbeden erbabı cinayet haklarında acilen bir karar ittihaz eylememiz gerekiyor» [80].

Yani, İttihatçıların defterini dürmek...

Ve bu hükümetin çıkardığı ilk kararname de, bütün bir savaş boyunca yokluğu ve en azından kıtlığı çekilmiş şeker, gaz, pirinç, kahve ve benzeri maddelere satış vergisi adıyla yeni bir zam yapma yolunda olmuştur.

Damat Ferit Paşa işte böyle bir Sadrazamdır. Padişah Vahideddin'i öylesine eline almış, İngilizlere öylesine kul köle olmuştur ki, Sadrazamlığa atandıktan sonra, gelenek olduğu halde Veliahd Abdülmecit Efendi'yi bile ziyarete gitmemiş ve Veliahdın, Mabeyn Başkatibine gelip,

«Ferid'in bana karşı böyle bir muamelede bulunmak haddi midir?» diye hesap sormasına neden olmuştur. Bir başka gün ise, Mabeyn Başkatibine, Sadrazamı şikayet eden Veliaht, şöyle konuşmuştur:

«Ferit Paşa, millet ile padişah arasına siyah bir perde çekti, fakat millet nazarında benim mevkiimi yükseltti» [81].

AL BİRİNİ VUR ÖTEKİNE

Hoş Damat Ferit Paşa böyledir de, o mütareke ve işgal günlerinin öteki sadrazamları, nazırları başka mıdır? .

Örneğin Ahmet Tevfik Paşa... ilerlemiş yaşına karşılık bir kez daha Osmanlı Sadrazamı olabilmek için binbir entrika çeviren bu yaşlı adam, Müşir Ahmet İzzet Paşa'nın yerine Sadrazam atandığı Aralık 1918'de bakanlar kurulu listesini hazırladığında görülmüştür ki, Şeyhülislam bulmakta zorluk çekmektedir.

Listesine Şeyhülislam diye aldığı sabık Mısır Kadısı Yahya Reşid Efendi, iki yıl önce ölmüştür de, Sadrazamın haberi yoktur ve bu zatı yaşıyormuş gibi Şeyhülislam ilân etmek istemektedir. Bu skandal üzerine araya Vahidettin'in sadık bendelerinden Refik Bey girmiş, ve Vahidettin ile Tevfik Paşa'ya «sudûrdan ve Encümeni teftiş ve muayene azayı sabıkasından» Esad Efendi'yi önermiştir. Saraya çağırılan bu zatın da ateh getirmiş olduğu (bunadığı) görülmüş ve o da evine geri gönderilmiştir. Bu kez Refik Bey, Darülhikmeti İslamiye azasından Haydari Zade İbrahim Efendi'yi önermiş ve bu zat Tevfik Paşa Kabinesine alınmıştır. Ama sonradan anlaşılmıştır ki, bu zat da henüz şeyhülislam koltuğunu dolduracak kadar ulemalık aşamalarını tamamlamamıştır ve «fukuhâdan» değildir.

Ama o sırada, ortalıkta öyle bir adam kıtlığı vardır ki, doğu edebiyatı ve islam tarihine ilişkin bilgisi vardır, konuşma sanatında ustadır, ayrıca da ataları tanınmış din bilginleridir diye bu İbrahim Efendi Şeyhülislam atanmıştır [82].

Dahasını Görüp İşittiklerim adlı Türkgeldi'nin notlarından aktaralım:

«İzzet Bey'in Dahiliye Nezaretine tayin olunacağını gazetelerde görünce üç ay kadar valilikten başka umur-ı idarede bulunmamış ve orada da hüsn-i sît kazanmamış olan bu adamın muamelatı dahiliyeye ademi vukufundan dolayı böyle mühim bir zamanda Dahiliye Nezaretine tayini muvafık olamayacağını sevki hamiyetle Zatı Şahaneye arzettim.

Hünkâr da Refik Bey marifetiyle Tevfik Paşa'ya haber gönderdi. Ertesi gün, Sadrazamdan ne cevap aldığını Refik Bey'den sual ettiğimde yeni kabinede Harbiye Nezaretine tayin kılınacak olan Abdullah Paşa komşusu olmak hasebiyle kabineye alınması için onun ısrar etmesi üzerine Evkaf Nezaretine intihab edilmiş olduğunu haber verdi. İki üç gün sonra Lütfü Beyle beraber Dolmabahçe Camiinde Abdullah Paşa'ya tesadüfümüzde keyfiyeti kendisine sorunca, «Ben İzzet Beyi tanımam kendisinin Kürtler beyninde itibarı pek ziyadedir, arkasında beş bin Kürt vardır» bunlardan istifade için kabineye alınması zaruridir, dediler ben de muvafakat ettim. dedi. Bilahara Tevfik Paşa ile vaki olan mülakatımızda, müşaürinaleyh. İzzet Bey'in kabineye alınmasını rüfeka istemediklerinden ben de kendisini listeden çıkarmıştım. Bunu duyunca aşağıdaki odada iki defa bayılmış ve yanıma gelip ayaklarıma kaparak. 'Bu adamlar benden ne istiyorlar?' diye bir çok ağlamış olduğundan ve Zatı Şahane de haber yolladığından tekrar almaya mecbur oldum demiştir.

Tevfik Paşa ikinci kabinesinde İzzet Bey'i Evkaf Nezaretine ilaveten Dahiliye Nezareti vekaletine de tayin ettiğinden bundan bilistifade sık sık saraya gelip huzura çıkardı. Hünkâr da sakatlığından kinayeten kendisine 'Felek Bey' derdi. Bir gün Refik Beyin odasına gelip pek ziyade karnı acıkmış olduğundan bahisle, kileri hümâyundan biraz kahvealtı çıkarılmasını rica, o da kilercilere emreder. Ertesi günkü gazetelerde, 'Dahiliye Nazırı vekili İzzet Beyefendinin dün Saray-ı hümayuna azimet ve şeref-müsule nailiyetle pek çok iltifatı şahaneye mazhar olduğu gibi kendisine kileri hümayundan sureti mahsusada taam ihzarı ile ikram olunduğu görülmüştür ki bu da İzzet Beyin ne ahlâkta bir adam olduğuna delâlet eder. Eniştesi, ma'hud Kürt Mustafa Paşa'yı Divanı Harbi Örfiye aza tayin ettirmesi dahi memlekete olan hidemâtı bergüzîdesine bir numune teşkil eyler!

Yevmi mezkûrda Tevfik Paşa, beraberinde Haydarîzade İbrahim Efendi olduğu halde, Dolmabahçe Sarayından istimbotla Sirkeci'ye azimet ve alayla Bab-ı Aliye muvasalat eyledi. Arz odasında bermu'tad hattı hümayun kıraat edildi. İstimbotta giderken İbrahim Efendi, 'İzzet Beyin Evkaf Nezaretine tayini iyi oldu' (Hemşehrilik alâkasıyla) demesi üzerine Tevfik Paşa da, 'Evet! Afif, müstakim, sadık zattır' diye mukabele eyledi.» [83].

Oldukça ağdalı bir Babıali ağzıyla yazılmış şu yukardan beri aktardığımız Türkgeldi'nin anılarının, günümüz okuyucusunca da pek fazla anlaşılmayan bir yanı olmayacağını sanıyoruz.

Son derece ölçülü, saygılı, iyi yetişmiş bir saray adamı ve bürokrat olan Ali Fuat Türkgeldi'yi bile anılarında çileden çıkartan bu İzzet Bey, Kambur İzzet Bey'dir. Kürt ayrılıkçılarının önderlerinden Şerif Paşa'nın amcasıdır. Nemrut Mustafa Paşa eniştesidir. Kürt Sait Paşa'nın küçük kardeşidir, İzmir'in Yunanlılarca işgali döneminde İzmir Valisidir ve işgalci Yunanlılarla yerli Rumların hakaretlerine katlanmış, valilik makamında bir köpek gibi azarlanmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın önde gelenlerindendir. İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin kurucularındandır. İşbirlikçiliği ve vatan hainliği müsecceldir. 150'likler listesine girmemiştir çünkü, o kadar yaşamaya ömrü yetmemiş, işgal altındaki İzmir'de Yunanlıların denetiminde ve emrinde valilik yaparken ölmüştür [84].

— VII —

HAİNLER RESMİGEÇİDİ

Ulusal Kurtuluş Savaşı döneminde düşmanla işbirliği yapanların, hain olanların eksiksiz tam bir listesini çıkarmak, günümüzde hemen hemen olanaksızdır.

Bu olanaksızlığın da türlü nedenleri vardır:

Bir kere aradan geçen zaman çok şeyin üstünü örtmüştür.

Sonra, ihanetlerin her zaman belgelere dayalı olduğunu sanmak da yanlıştır.

Kaldı ki, alfabenin değişmiş olması, Osmanlı toplum yapısında soyadı kullanımının bulunmaması, çok ön planda ve ünlü olmayan kişilerin adlarının, belgelerde yazılı bile olsa. Ali, Veli, Hasan, Hüseyin gibi pek fazla kişilik ve kimlik belirtmeyen adlarla belgelenmiş olması bu belirsizlikleri artırmaktadır.

Bir de ad benzerlikleri, işbirlikçiyle işbirlikçi olmayanın ayırt edilmesini güçleştirmektedir. Bu da, bu konuda kalem oynatacaklar için büyük bir engeldir, örneğin, bir Fevzi Paşa işbirlikçidir diye yazıldığı zaman, bir doğru dile getirilirken bir büyük yanlış da yapılmış olabilir. Örnek çok sivridir ama, gerçektir. Nutuk'ta Mustafa Kemal Paşa iki Fevzi Paşa'dan söz eder. Bunlardan biri Harp Okulu'ndan 1305 (1889) da piyade birincisi mezun olup, Harp Akademisini 1892'de gene sınıf birincisi olarak bitirmiş Kafkasya doğumlu Mirliva Ahmet Fevzi Paşa'dır. 27 Kasım 1914'de emekli edilmiş, Dünya Savaşı sonunda yeniden orduya çağrılmış, İstanbul Muhafızlığı, Harbiye Nezareti Müsteşarlığı yaptıktan sonra 15 Mart 1923'de ikinci kez emekli edilmiştir. Bu Fevzi Paşa, General Nureddin Türsan'ın [85] yazdığı gibi, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın (Mersinli), Anadolu'daki komutanları değiştirmek ve böylece Milli Mücadeleyi söndürmek planını uygulamak istediği zaman, Anadolu'ya atadığı komutanlardan biridir. Bu Fevzi Paşa'yı, Mustafa Kemal Paşa reddetmiş, Cemal Paşa'ya verdiği yanıtta, «Ahmet Fevzi Paşa'nın ilk iş olarak, Gönen'de de yaptığı marifet, Anzavur meselesinden dolayı bin

zorlukla ele geçirilen canilerin tahliyesini talep etmek olmuştur» [86] diye yazmıştır.

Bu Fevzi Paşa işte böyle bir Ahmet Fevzi Paşa'dır...

Ama gene Nutuk'ta adı geçen, sonradan soyadı da aldığından, soyadıyla söylendiğinde hemen herkesin kolaylıkla ayırt edebileceği bir Fevzi Paşa daha vardır. Bu Fevzi Paşa'nın doğum tarihi 1895'dir. Harp Okulunu piyade subayı olarak 1311 (1895) tarihinde yedinci olarak bitirmiştir. Rumeli Kavağı doğumludur ve Kavaklı Mustafa Fevzi diye anılır. Harp Akademisinden 1897-1898 tarihinde mezun olmuştur. 1915'de Mirliva, 1918'de de Ferik rütbesine yükseltilmiştir. 24 Aralık 1918'den 14 Mayıs 1919 tarihine kadar Osmanlı Devleti Genel Kurmay Başkanlığını, 3 Şubat 1920'den 5 Nisan 1920'ye kadar da Osmanlı imparatorluğunun Salih Hulusi Paşa (Kezrak) kabinesinde Harbiye Nazırlığı yapmış, 27 Nisan 1920'de Ankara'daki Büyük Millet Meclisine katılmıştır. 3 Mayıs 1920'den 12 Temmuz 1922'ye kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin İcra Vekilleri Heyeti Reisi (Başbakan) ve Müdafaa Vekili görevini yürütmüş, o tarihten sonra da 1944'e kadar Türkiye Cumhuriyetinin Genel Kurmay Başkanlığını yapmıştır. Yani, herkesin bildiği Mareşal Fevzi Çakmak...

Ne var ki, kısaca Fevzi Paşa diye anıldığında bu iki Fevzi Paşa'lar, yani Ahmet Fevzi ve Mustafa Fevzi hep karıştırılmışlardır. Hem de bu karıştırma öyle sıradan kişilerce değil, bu dönemleri yaşamış, olayların içinde bulunmuş kişilerce bile yapılmıştır.

Yunus Nadi, «Birinci Büyük Millet Meclisi» adlı anılarında «Fevzi Paşa'nın Ankara'ya gelişi» başlıklı bölümde, birkaç kez Mareşal'ı Ahmet Fevzi Paşa olarak yazmıştır [87].

Mahmut Goloğlu da Sivas Kongresi adlı kitabında 25 Kasım 1919'da Sivas'a gelen ve «Mustafa Kemal aleyhinde Kâzım Karabekir Paşa'yı ikna etmeye çalışan» Fevzi Paşa'nın hangi Fevzi Paşa olduğunu açıkça belirtmekten çekinmiş, görülüyor ki konu üzerinde durulmaya değer bir önem taşımaktadır. Genç tarihçilerin bilimsel araştırmaları ile aydınlığa kavuşturulacağını umuyoruz» [88] demiştir. Kâzım Karabekir Paşa'ya göre, Sivas'a gelen Cafer İlhami Bey başkanlığındaki kurulda bulunan Fevzi Paşa, Maraşal Fevzi Çakmak'tır [89], Ali Fuat Cebesoy'a göre de bu Fevzi Paşa, Fevzi Çakmak'tır [90]. Bir Profesör Yazar, M. Tayyip Gökbilgin ise, Milli Mücadele Başlarken adlı kitabında [91] şöyle yazmaktadır:

«Evvela eski Harbiye Müsteşarı Fevzi Paşa (Çakmak) Batı Anadoluda bir teftiş seyahatine memur edildi. Bunu takiben Hükümetçe iki heyetin daha Anadolu'ya gönderilmesi kararlaştırıldı. İki heyetten birisi Emekli Birinci Ferik Hurşit Paşa'nın başkanlığında olarak İzmir, Eskişehir, Konya, Afyonkarahisar, Aydın, Balıkesir ve Bursa taraflarına gönderilmekte idi. Öteki heyet ise Ferik Ahmet Fevzi Paşa ile Temyiz Mahkemesi azasından Cafer İlhami Bey ve Fetva Emini Hasan Efendi'den teşekkül etmekte olup Ankara, Sivas, Erzurum vilayetlerinde vazife görecekti» demektedir. Oysa, yukarda da belirttiğimiz gibi Ahmet Fevzi Paşa Ferik değil, Mirlivadır. Ferik olan Mustafa Fevzi Paşa'dır ve bunu bir tarih profesörü bile karıştırabilmektedir.

Benzer karışıklıklar, işbirlikçilikle ya da teslimiyetçilikle ilişkisi olan daha başka bazı kişiler için de söz konusu olabilmektedir. Örneğin Kurtuluş Savaşında tam beş tane Kâzım Paşa vardır. Bunların tümü de, Kurtuluş Savaşı komuta kadrosu içinde yer almışlardır:

1. Kâzım Paşa (Karabekir) (Karabekir Kâzım)
2. Kâzım Paşa (Dirik) (Manastırlı Kâzım)
3. Kâzım Paşa (Özalp) (Köprülülü Kâzım)
4. Kâzım Paşa (İnan) (Diyarbakırlı Kâzım)
5. Kâzım Paşa (Sevüktekin)

Ama bu Kâzım Paşalardan kısaca Kâzım Paşa diye söz edildi mi, —ki, kimi yazılarda böyle geçtiği gibi, konuşmalarda da çok kere böyle söylenir— bunları birbirine karıştırmamak olası değildir.

EN BELLİ BAŞLILARI DENİLİNCE

İşte tüm bu zorluklardan dolayıdır ki, yaptıkları kötülükleri asla unutmamamız gereken İşbirlikçilerin hiç değilse en belli başlılarını bir listede, bir kitapta toplamak, bu ülkeyi seven insanlar için bir borç olmaktadır. Bu çalışma bunun için yapılmıştır. Kuşkusuz ki eksiği çoktur, yanlışları olma olasılığı vardır. Ama hiç değilse bir başlangıçtır. Belki, profesyonel tarihçilere konunun üstüne daha bir öncelikle eğilme isteğini verir diye düşünüyoruz.

Bizim saptamalarımıza göre. Kurtuluş Savaşı süresince ulusuna karşı en büyük hain ve düşmanlarıyla işbirliği yapan kişi, kimilerinin

«Ulu Hakan» dedikleri Sultan Vahidettin'dir. Bunun içindir ki, çalışmamızın sonuna, onun, tahtını ve hilafeti bırakıp kaçtıktan sonra, Hicaz'da yayınladığı ve bir tür savunması niteliğinde olan, gerçekteyse, Türkiye'nin yeni yöneticilerine yeni zorluklar çıkarmak için bir tür provokasyon olan bildirisini, belge olarak aldık.

Vahideddin'den sonra gelen ikinci büyük hain ve işbirlikçi, onun eniştesi, Sadrazamı Damat Ferit Paşa'dır.

İşbirlikçilerin üçüncü sırasına girmek için bize göre ortada üç aday vardır:

1. Dahiliye Nazırı Ali Kemal
2. Dahiliye Nazırı Kambur İzzet Bey
3. Sait Molla.

Garip bir rastlantıdır ki, en başta sayılması gereken bu beş kişiden, dördü, Türkiye Cumhuriyeti'nin düzenlediği 150 kişilik hainler listesinde, 150'likler listesinde türlü nedenlerle yer almamışlardır [92]. Bu listede yer alan, sadece sonuncuları, yani Sait Molla'dır.

150'likler listesine girerek, işbirlikçilikleri bir tür devlet belgesine bağlanan 150 kişi, bu listeye göre on ayrı bölümde sıralanmışlardır ki, bu bölümlerden ilki, l Numaralı Hain Padişah Vahideddin'in «Maiyeti» (yanında bulunan hizmetkârları) listesidir ve şöyledir:

1. Yaveri Has Kiraz Hamdi Paşa
2. Hademei Hassa Kumandanı Zeki
3. Hazinei Hassa Müfettişlerinden Kayserili Şaban Ağa
4. Tütüncübaşı Şükrü
5. Serkârin Yaver Paşa
6. Yaverandan Erkanı Harp Miralay Tahir
7. Seryaver Avni
8. Esbak Hazinei Hassa Müdürü ve Defteri Hakani Emini Refik.

Bu listede yer alan 8 kişiden Kiraz Hamdi Paşa, Zeki, Yaver Paşa, Avni Paşa ve Tahir (Kur. Albay) asker kökenli işbirlikçilerdir. Bunlarla birlikte, Şaban Ağa, Refik Bey, Tütüncübaşı Şükrü Beyler, Padişahın Anadolu Direnişine karşı cephe almasında, İngilizlerle işbirliği yapmasındaki başlıca yardımcıları ve akıl hocalarıdır [93].

Padişah Vahidettin'le birlikte ya da hemen onun ardından İngilizlere sığınarak yurt dışına kaçanlardan ve sonra 150'likler listesine alınanlardan Yaveri Has Kiraz Hamdi Paşa, Romanya'ya sığınanlardan biri olmuş, orada Tarikatı Salahiye adlı bir örgüt kurarak Ankara Hükümetini devirmek ve Mustafa Kemal Paşa'yı öldürmek için

suikastler düzenlemek için türlü oyunlar peşinde koşmuş, 1935 yılında sefalet içinde orada ölmüştür [94]. Hademei Hassa Kumandanı Zeki ise, aynı zamanda Padişahın kayınbiraderidir ve onunla birlikte uzun süre San Remo'da yaşamış, kumar ve içki düşkünlüğüyle, sabık Padişaha da çok çektirmiş, karanlık ilişkilerde bulunmuş, Tarikatı Salahiye adına diye, daha çok da para sızdırmak için Vahidettin'in özel doktoru Reşat Paşa'yı öldürmüş, 1929 yılında da intihar etmiştir [95]. Hazinei Hassa Müfettişlerinden Kayserili Şaban Ağa 1928 yılında İskenderiye'de, Seryaver Avni Paşa 1935 yılında Kahire'de ölmüşlerdir [96].

Bu kadrodan olup da, 1938 affından sonra yurda dönen yoktur.

150'likler listesinde ikinci bölüm işbirlikçiler «Kuvve-i İnzibatiye'ye Dahil Kabine Azaları»dır ki, bunlar da şöyle sıralanmaktadırlar:

9. Esbak Şeyhülislam Mustafa Sabri
10. Adliye Nazırı esbakı Ali Rüşdi
11. Ziraat ve Ticaret Nazırı Esbakı Cemal (Artin Cemal)
12. Bahriye Nazırı esbakı Cakacı Hamdi Paşa
13. Maarif Nazırı esbakı Rumbeyoğlu Fahreddin
14. Esbak Ziraat ve Ticaret Nazırı Kızılhançerli Remzi.

Bu altı işbirlikçi'nin ikisi, Remzi ve Cakacı Hamdi asker kökenli olup, ötekiler sivil hizmetlerden gelmişlerdir. Hamdi Paşa, Kürt Hamdi Paşa diye tanınır. Tribor Halil adında bir serkeşin kardeşidir ve Kuvvei İnzibatiye'nin öncülerindendir.

150'likler listesindeki üçüncü bölüm, «Sevr Muahedesini imzalayan Heyeti Murahhasa» başlığını taşımakta ve üç kişiyi içermektedir:

15. Maarif Nazırı esbakı Hadi Paşa
16. Ayandan, Şurayı Devlet Reisi esbakı Rıza Tevfik (Bölükbaşı)
17. Bern Sefiri esbakı Reşat Halis. Dördüncü bölüm, «Kuvvei İnzibatiye'ye dahil olanlar »dır:
18. Kuvvei İnzibatiye Başkumandanı Süleyman Şefik Paşa
19. Yaveri, Süvari Yüzbaşısı Bulgar namıyla maruf Tahsin
20. Kuvvei İnzibatiye Erkânıharbiye Reisi Miralay Ahmet Refik
21. Mitralyöz Kumandanı ve Damat Ferit'in yaveri Tarık Mümtaz (Göztepe)
22. Kuvvei İnzibatiye Kumanlarından İzmir Kolordusu Kumandanı Ali Nadir Paşa

23. Kuvvei İnzibatiye mensubininden ve Nemrut Mustafa Divanı Harbinden Kaymakam Fettah

24. Kuvvei İnzibatiye mensubininden Çopur Hakkı

Ve sonra bu liste şu sıra içinde 150'inci ada kadar şöylece uzayıp gitmektedir:

Mülkiye ve Askeriyeden

25. Esbak Bursa Valisi Gümülcineli İsmail
26. Ayandan Konyalı Zeynelabidin
27. Cebelibereket Mutasarrıfı esbakı Fanizade Mes'ut
28. Hürriyet ve İtilaf Fırkası Lideri Miralay Sadık
29. Malatya Mutasarrıfı esbakı Bedirhani Halil Rahmi
30. Esbak Manisa Mutasarrıfı Giritli Hüsnü
31. Esbak Divanı Harp Reisi Nemrud Mustafa (Paşa)
32. Uşak Belediye Reisi Hulusi
33. Adapazarı Kaymakamı esbakı Hain Mustafa
34. Tekirdağ Müftii esbakı Hafız Ahmet
35. Afyonkarahisar Mutasarrıfı esbakı Sabit
36. Gaziantep Mutasarrıflığında bulunmuş Celal Kadri
37. Hürriyet ve İtilaf Kâtibiumumisi Adanalı Zeynelabidin
38. Mülga Ayandan Evkaf Nazırı esbakı Vasfi Hoca
39. Harput Vali Vekili esbakı Ali Galip
40. Sabık Bursa Müftüsü Ömer Fevzi
42. İzmir Kadı müşaviri sabıkı Ahmet Asım
43. Esbak İstanbul Muhafızı Natık
44. Dahiliye Nazırı esbakı Ayandan Adil
45. Dahiliye Nazırı esbakı Ayandan Mehmet Ali
46. Esbak Edirne Valisi ve Şehremini vekili Salim (mirimiran)
47. Kütahya'da Yunanlılara Mutasarrıflık eden Hoca Rasihzade İbrahim
48. Adana'da Vekillik eden Abdurrahman
49. Karahisarışarki Mebusu esbakı Ömer Fevzi
50. İşkenceci Nâmıyla maruf Mülazım Adil
51. İşkenceci Nâmıyla maruf Mülazim Refik
52. Esbak Kırkağaç Kaymakamı Şerif
53. Esbak Çanakkale Mutasarrıfı Mahmut Mahir
54. İstanbul Merkez Kumandanı esbakı Emin
55. Kilis'te kaymakamlık eden Sadullah Sami

56. Esbak Dahiliye Nezareti Davavekili ve Bolu Mutasarrıfı Osman Nuri

Ethem ve Avanesi

57. Çerkez Ethem
58. Ethem'in biraderi Reşit
59. Ethem'in biraderi Tevfik
60. Kuşçubaşı Eşref
61. Kuşçubaşı Eşrefin biraderi Hacı Sami (Salih)
62. İzmirli sabık Akhisar Kumandanı Yzb. Küçük Ethem
63. Düzceli Mehmet oğlu Sami
64. Burhaniyeli Halil İbrahim
65. Susurluk'tan Demirkapılı Hacı Ahmet

Çerkez Kongresine Murahhas Olarak İştirak Edenler

66. Hendek kazasının Sümbüllü karyesinden Bağ Osman
67. İzmir Mutasarrıfı esbakı, İbrahim Hakkı
68. Beraev Sait
69. Berzek Tahir
70. Adapazarı'nın Harmantepe karyesinden Maan Şirin
71. Söke Ereğlisi'nin Teke karyesinden Koca Ömer oğlu Hüseyin
72. Adapazarı'nın Talustanbey köyünden Bağ Kamil
73. Hamte Ahmet
74. Maan Ali
75. Kirmastinin Karaosman karyesinden Harun Reşit
76. Eskişehirli Hızır Hoca
77. Bigalı Nuri Bey oğlu İsa
78. Adapazarı'nın Şahinbey karyesinden Kâzım
79. Gönen'in Tuzakçı karyesinden Lampat Yakup
80. Gönen'in Bayramiç karyesinden Kumpat Hafız Sait
81. Gönen'in Keçeler Kariyesinden Mütekait Binbaşı Ahmet
82. İzmir'de davavekili Sait
83. Şamlı Ahmet Nuri

Polisler

84. Esbak İstanbul Polis Müdürü Tahsin
85. Esbak İstanbul Polis Müdür Muavini Kemal
86. Emniyetiumumiye Müdür Muavini Ispartalı Kemal

87. Esbak İstanbul Polis Müdüriyeti Birinci Kısım Başmemuru Hafız Sait

88. Esbak İstanbul Polis Müdüriyeti Birinci Şube Müdürü Şeref

89. Sabık Arnavutköy Merkez Memuru Hacı Kemal

90. Sabık Polis Başmemurlarından Namık

91. Şişli Komiseri Nedim

92. İzmir Merkez memuru, Edirne Polis Müdürü ve Yalova Kaymakamı Fuat

93. Adana'da Polis Müdürlüğü eden Yolgeçenli Yusuf

94. Unkapanı Merkez Memuru sabıkı Sakallı Cemil

95. Büyükdere Merkez Memuru sabıkı Mazlum

96. Sabık Beyoğlu İkinci Komiseri Fuat

Gazeteciler

97. Serbesti Gazetesi sahibi Hürriyet ve İtilaf azasından Mevlânzade Rıfat

98. Türkçe İstanbul gazetesi sahibi Sait Molla

99. İzmir'de Müsavat gazetesi sahibi ve eski muharriri, darülhikmet azası İzmirli Hafız İsmail

100. Aydede gazetesi sahibi ve Posta Telgraf Müdüri Umumî esbakı Refik Halit

101. Bandırma Adalet gazetesi sahibi Bahriyeli Ali Kemal

102. Edirne'de Teemin ve Elyevm, Selanik'te Hakikat gazeteleri sahibi Neyir Mustafa

103. Eski Köylü gazetesi muharriri Ferit

104. Alemdar gazetesi sahibi Ref'i Cevat

105. Alemdar gazetesi sahibi Pehlivan Kadri

106. Adana'da Ferda gazetesi sahibi Fanizade Ali İlmi

107. Balıkesir'de İrşad gazetesi sahiplerinden Trabzonlu Ömer Fevzi

108. Halep'te Doğru Yol gazetesi sahibi Hasan Sadık

109. Köplü gazetesi sahip ve müdürü İzmirli Refet

Diğer Eşhas

110. Tarsuslu Kamil Paşazade Selami

111. Tarsuslu Kamil Paşazade Kemal

112. Süleymaniyeli Kürt Hakkı

113. Mustafa Sabri Hoca'nın oğlu İbrahim Sabri

114. Fabrikatör Bursalı Cemil
115. İngiliz casusu meşhur Çerkez Ragıp
116. Fransız zabitliği yapan Haçinli Kazak Hasan
117. Eşkıya Reisi Süngülü Davut
118. Binbaşı Çerkez Bekir
119. Bursalı Fabrikatör Cemil'in kayınbiraderi Necip
120. İzmir sabık Umuru İslâmiye Müfettişi Ahmet Hulusi
121. Uşak'ta Madanoğlu Mustafa
122. Gönen'in Tuzakçı karyesinden Yusuf oğlu Remzi
123. Gönen Bayramiç karyesinden Hacı Kasım oğlu Zühtü
124. Gönen Balcı karyesinden Kocagözün Osman oğlu Şakir
125. Gönen Muratlar karyesinden Koç Mehmet oğlu Koç Ali
126. Gönen'in Ayvacık karyesinden Mehmet oğlu Aziz
127. Gönen Keçeler karyesinden Bağcılı Ahmet oğlu Osman
128. Susurluk Yıldız karyesinden Molla Süleyman oğlu İzzet
129. Gönen'in Muratlar karyesinden Hüseyin oğlu Kâzım
130. Gönen'in Balcı karyesinden Bekir oğlu Arap Mahmut
131. Gönen'in Rüstem karyesinden Gardiyan Yusuf
132. Gönen'in Balcı karyesinden Ömer oğlu Eyüp
133. Gönen'in Keçeler karyesinden Talustan oğlu İbrahim Çavuş
134. Gönen'in Balcı karyesinden Topallı Şerif oğlu İbrahim
135. Gönen'in Keçeler karyesinden Topal Ömer oğlu İdris
136. Manyas'ın Bolcaağaç karyesinden Kurh oğlu İsmail
137. Gönen'in Keçeler karyesinden Muhtar Hacı oğlu İshak
138. Marmara'nın Kayapınar karyesinden Yusuf oğlu İshak
139. Manyas'ın Kızlık karyesinden Ali Bey oğlu Sabit
140. Gönen'in Balcı karyesinden Veli oğlu Selim
141. Gönen'in Çerkez Mahallesi'nden makineci Mehmet oğlu Osman
142. Manyas Değirmenboğazı karyesinden Kadir oğlu Kamil
143. Gönen'in Keçidere karyesinden Hüseyin oğlu Galip
144. Manyas Hacıyakup karyesinden Çerkez Sait oğlu Salih ,
145. Manyas'ın Hacıyakup karyesinden maktul Şevket'in biraderi İsmail
14G. Gönen Keçeler karyesinden Abdullah oğlu Deli Kasım
147. Gönen'in Çerkez Mahallesi'nden Hasan Onbaşı oğlu Kemal

148. Manyas'ın Değirmenboğazı karyesinden Kadir oğlu Kamil'in biraderi Kâzım Efe

149. Gönen'in Kızlık karyesinden Pallaç oğlu Kemal

150. Gönen'in Keçeler karyesinden Tuğ oğlu Mehmet.

LİSTELERE SIĞMAYANLAR

Lozan Barış Andlaşması gereğince, Kurtuluş Savaşı sonunda Türkiye'de Devlet, adları sonradan saptanacak 150 kişi dışında tüm savaş suçlularını, işbirlikçileri ve hainleri de içine alan bir genel af çıkarmak durumunda kaldığı içindir ki. isbirlikçilik ve ihanetleri 150'likler listesine konularak belgelenmiş olanların dışındaki pek çok işbirlikçi ve hain, affa uğramış, o karanlık ve kirli yüzlerini zaman içinde unutturmuş ve toplumun içindeki yerlerini almışlardır.

Bu adları unutulmuş işbirlikçiler kimlerdir?

Bugün de bunlardan aramızda yaşayanlar var mıdır?

Varsa, çolukları çocukları; analarına babalarına çekmedilerse, yüreklerinde bir eziklik duymakta mıdırlar?

Belki bu sonuncu sorunun yanıtı açıklıkla alınamaz ama, daha önceki soru, yani, Kurtuluş Savaşı boyunca işbirlikçiliği şöyle ya da böyle belirlenmiş, bazı durumlarda belgelenmiş ya da belgelenememiş ama, işbirlikçi oldukları şu ya da bu vesileyle ileri sürülmüş olan daha kimler vardır sorusuna, belirli bir ölçüde cevap getirilebilir.

Ve biz inanıyoruz ki, bu cevap, çok gecikmiş olmasına karşın, daha da fazla gecikmeden getirilmelidir.

İşte bu çalışma, bir noktada bu amaca yöneliktir.

150'likler sorunu, 16 22 ve 23 Nisan 1924 tarihlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülürken, dönemin İçişleri Bakanı Ahmet Ferit Bey, genel af kapsamı dışında bırakılıp 150'likler listesine alınacakları saptamak için Hükümetçe yapılan çalışmalar sonunda, 600 kişilik bir hain ve işbirlikçiler listesi hazırlandığını ve 150 kişinin adının bu listeden saptandığını söylemiştir [(97)].

Kuşkusuz ki, devlet arşivinde olan 600 kişilik bu liste, günümüze kadar açıklanmamıştır. Bu listenin açıklanması, konumuza büyük ölçüde aydınlık getirecektir.

Ancak, T.B.M.M.'nin gizli oturum tutanakları dikkatli bir biçimde okunduğunda görülmektedir ki, bu 600 kişilik liste de, bunun içinden

seçilenlerden oluşturulan 150 kişilik liste de, işbirlikçilerin saptanması ve hele işbirlikçilik ölçülerinin açığa çıkması bakımından oldukça yetersiz ve özensiz bir listedir. Buna yığma, derme çatma, üstünkörü ve rastgele bir liste demek bile mümkündür. Nitekim, Meclisteki görüşmeler sırasında bu listeye ve bu listeden çıkartılan 150'likler listesine, o ana kadar hiç akla gelmemiş ama mutlaka gelmesi gereken pek çok ad eklenmiştir [98].

Meclisin o gizli oturumlarında, milletvekilleri, 150'likler listesinde olmayan ama olmasını istedikleri, Kendi bildikleri bir hayli işbirlikçi adını da vermişlerdir. Bu adlar, bizim saptayabildiğimiz kadarıyla şöyle sıralanmaktadır:

1. Üsküdar Mutasarrıfı ve sonra Bursa Valisi ZİVER
2. Sabık Nazır REŞİT MÜMTAZ PAŞA
3. «Meşahiri meçhuleden» sabık Nafia Nazırı ZEKi PAŞA
4. Sabık Evkaf Nazırı Ferik MUSTAFA HiLMi PAŞA
5. Kuvayı İnzibatiyeden olup yurt dışına kaçmış Bnş. ASIM
6. Bursa Komiseri, Çerkez Ethem'in adamı DÜZCELİ MUSTAFA
7. Yunanistana kaçmış Çerkez Kongresi üyesi KOMBAT SAMİ
8. Vatan ihanetinde idama mahkum edilmiş ama afla kurtulmuş İzmir Telgraf Müdürü HAFIZ MEHMET
9. İzmir Belediye Başkanı HACI HASAN PAŞA
10. İzmir Maarif Müdürü HALİL
11. Susığırlık Telgraf Müdürü ÇERKEZ REŞAT
12. Gönen Eytam Müdürü ÇERKEZ REŞAT
13. Manyas İnköy Nahiye Müdürü KAZIM
14. İstanbul'da polis şefi PETER İBRAHİM
15. Antep'te Fransız gizli polisine çalışmış HASAN SADIK
16. İçtihat Gazetesi Başyazarı Dr. ABDULLAH CEVDET
17. Hürriyet ve İtilaf Fırkası Merkezi Umumi Azası SALİM PAŞA
18. İstanbul Polis Müdürü Umumisi NUREDDİN BEY
19. İstanbul'da Damat Ferit'in polis müdürlerimden HALİL BEY
20. İzmir'de Müsavaat Gazetesi sahibi HAFIZ İBRAHİM
21. Balıkesir'de İrşad Gazetesi sahibi imtiyazı SINDIRGILI HULUSİ
22. MAHİR SAİT
23. Sabık Dahiliye Nazırı, Divanı Harp Reisi ve Boğazlayan Kaymakamı Kemal Beyin idamına karar veren NAZIM PAŞA

24. Fransız işgalinde Antep'te müddeiumumi ve sonra Fransızlarla Halep'e kaçan casus GALÎP

25. Adana'da Fransızlarla işbirlikçi Posta Gazetesi sermuharriri İLHAMİ

23. Nuseyri Şeyhlerinden, Fransız işbirlikçisi SİTO GARİP KEMAL

27. Nuseyri Şeyhi SİTO GARİP SADIK

23. Nuseyri Şeyhi ŞEYH GALİP

29. Adana'da Fransızlara Belediye Reisliği yapan HAFIZ MAHMUT

30. Uşak'ta Yunanlılarla işbirliği yapan TOPAL LÜTFİ

31. Urfa'da İngiliz ve Fransız işgallerinde, işgalcilerle işbirlikçi MERSEVİZADE MEHMET RAİF

32. Malatya'da MUHİP MAĞMUMİ

33. Yozgat'ta Çapanoğulları ayaklanmasını yöneten ÇAPANOĞULLARI ve sonradan Kırşehir'de hakimlik yapan ÇAPANOĞLU SALİH BEY

Ayrıca bunların dışında, adlarını Ferit Tek Beyin söz konusu ettiği 600 kişilik hatta 150 kişilik listelerde yer alıp da, sonradan 150'likler listesinde yer bulmayan, Anzavur çetesinden:

SEYİDOĞLU KOÇ EMİN YUSUF OĞLU İDRİS

Gönen Üçpınar'ından HOCA HAYRİ

Tavşanlı'dan EMİN

Kandıra'dan EMİN BEY

Taşlıca'dan HACIHANOĞLU EMİN

Taşlıca'dan ABAZA CEMAL

Akyazı'dan SİR OĞLU CEMAL.

Gene aynı biçimde, önce 150'likler listesine konulmuşken yerlerine başkaları alındığı için bu listeden çıkartılan Süngülü Davut çetesinden ve Davud'un kayınbiraderlerinden olup da Yunanlılarla birlikte Midilli Adasına kaçan asi eşkıyadan.

Keçeler Karyesinden TEVFİK

Kirmastinin Çürük karyesinden HÜSEYİN

Kirmastinin Çürük karyesinden LAZ İBRAHİMOĞLU HAMDİ

Kirmastinin Çürük Karyesinden İSMAİL OĞLU HÜSEYİN

Şaki Davud'un biraderi ZEKERİYA Hisaraltı karyesinden HATİP MAHMUTOĞLU SÜLEYMAN

Adapazarının Tığlıgeçit karyesinden SÜLEYMAN BEY

Kirmasti'nin Çürük Karyesinden MEHMET OĞLU KAZIM
Karaormandan KAMİL.

AZINLIKLAR VE GAYRI MÜSLİMLER

1924 yılında hazırlanan 150'likler listesine, Osmanlı tebaası (uyruğu) hiçbir Rus, Ermeni ve Musevi alınmamıştır.

Bu alınmayış, Meclisin gizli oturumlarında şiddetli tartışmalara yol açmış, İçişleri Bakanı Ahmet Ferit [Tek] Bey milletvekillerince, «hiç mi gayrimüslim hain yok, işbirlikçi yok?» diye eleştirilip sıkıştırılmıştır [99].

İçişleri Bakanı, çok dolambaçlı yollardan, Lozan Barış görüşmelerinde, Türkiye'de kalacak gayrimüslimlerin hiçbir şekilde işbirlikçi ve savaş suçlusu diye cezalandırılmayacakları yolunda güvence verilmek zorunda kalındığını belirtecek, ancak bunu açık biçimde de dile getirmeyecektir.

Bu konuda, kişiliğine yöneltilen saldırılar karşısında da, 150'likler listesinde değilse bile, 600'lük listede «15 Ermeni, bir bu kadar Rum ve birkaç da Yahudinin» yer aldığını söyleyecek, ancak ad vermeyecektir.

Mustafa Kemal Paşa da büyük Nutuk'da Milli Mücadele yıllarını anlatırken, bir kısmı 150'likler listesine girmiş işbirlikçilerden söz eder. Bunlar için, «hain», nitelemesini kullanır.

Gazi'nin işbirlikçi, hain, eşkıya, hiç değilse Ulusal Kurtuluş Savaşına yandaş olmayan kişiler olarak saydığı adlar şöyledir ve bunların arasında bazı Hıristiyan kişilerin, örneğin, Ermeni Patriği Zaven Efendi'nin adı da vardır:

ABDULLAH BEY
AHMET ANZAVUR PAŞA
YÜZBAŞI ALİ
ALİ GALİP
ALİ KEMAL
ALİŞAN
ALİŞAR
ANDONYADİS
ATENOGRAS
AYINPA

ÇERKEZ BEKİR
CELÂDET
KÂMURAN ALİ
CEMAL BEY (Artin)
REFİİ CEVAT (Ulunay)
ÇERKEZ MUSTAFA
BİNBAŞI ÇERKEZ KÂZIM
DELİ HACI
DELİ HASAN
DELİ ÖMER
DELİBAŞ MEHMET AĞA
DAMAT FERİT
DAMAT ŞERİF PAŞA
DÜRRİZADE ABDULLAH
GÜMÜLCİNELİ İSMAİL
KİRAZ HAMDİ PAŞA
HASAN LÜTFİ
HAYREDDİN BEY Erkanıharp Kaymakam
HAYRİ BEY Binbaşı
İBRAHİM ETHEM (Cerrah)
İSMAİL AĞA Topal İsmail
REFİK HALİD (Karay)
KEMAL
KÜÇÜK İSMAİL AĞA
MEHMET HAYRİ
MUHİTTİN PAŞA
MUSTAFA SABRİ EFENDİ
NAZIM PAŞA
NEVRES REY Binbaşı
POSTACI NAZIM
HAİN KEMAL PAŞA Jandarma Genel Kumandanı
ALİ KAPTAN Küçük Aslan Çetesi Reisi
MİRALAY SADIK
SALİM PAŞA
SENAİ BEY
SEYİT ABDÜLKADİR
SUPHİ PAŞA
SÜLEYMAN ŞEFİK PAŞA

TALUSTAN BEY
BESLAN
ZAVEN EFENDİ Ermeni Patriği
SAİT MOLLA

— VIII —

AYAKLANMAYA KIŞKIRTILANLAR

Kurtuluş Savaşı tarihini şöyle üstün körü okumuşlar bile bilir ki, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'dan Anadolu'ya çıkıp, adım adım Sivas üzerinden Erzurum'a gidişi, Erzurum Kongresine katılışı, ardından Sivas Kongresi'nin toplanması, Heyeti Temsiliye Reisi olarak Ankara'ya gelişi, İstanbul'daki son Osmanlı Meclis'i Mebusanının İngilizlerce basılışı üzerine Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisini toplantıya çağırışı ve Ulusal Kurtuluş Savaşının Ankara'da odaklaşması süresince, bu ulusal direnişi kırmak için ard ardına Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ayaklanmalar patlak vermiştir. Bu ayaklanmaların pek çoğunun kaynağı İstanbul'daki Padişah ve Hükümeti ya da işgalcilerdir. Ayaklanmaların asıl yoğunlaştığı dönem ise Meclisin Ankara'da toplanacağı ya da, toplandığı aylardır.

Anzavur ve Kuvve-i İnzibatiye, Bozkır ayaklanmaları, Ali Galip olayı, Konya, Düzce ayaklanmaları İnegöl olayları hep İstanbul'dan kaynaklanmış, Padişah Vahdettin, Sadrazam Damat Ferit ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasınca desteklenip körüklenmiş olaylardır. Mustafa Kemal'i tevkifle görevlendirilen Ali Galip ve Bedirhaniler'in arkasından bölgede dolaşan İngiliz istihbarat görevlisi Binbaşı Novill, bu olayda Padişahçılar kadar İngilizlerinde parmağı olduğunu gösterir.

Koçkiri olayı, Ali Batı olayı, İngiliz ve Fransız parmağıyla başlamış olaylardır. İzmir'deki Çerkez Kongresi de Yunan istihbarat örgütlerinin tezgahladıkları, destekledikleri bir oyundur.

Bu ayaklanmalara katılan, tertiplere bulaşan ya da bulaştırılan hainlerin listesini görmeden önce, İstanbul'daki iki önemli sayılacak ihanet kuruluşunun listelerine şöyle bir göz atmakta yarar vardır.

ASKERİ NİGÂHBAN CEMİYETİ

Bunlardan biri, İstanbul'da oluşturulan Askeri Nigâhban Cemiyeti'dir.

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta bunlardan «heyeti fesadiye» (karıştırıcılar kurulu) diye söz eder [100]

Nigâhban demek, bekçi, gözcü, koruyucu demektir.

Yani, İstanbul'da, Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmiş, dağılmış Osmanlı Ordusu içinden birtakım subaylar çıkmışlar, örgütlenmişler, Padişahlık ve Hilafete bekçilik, koruyuculuk yapacaklar...

Nitekim yapmaya soyunmuşlardır da. Kime karşı?

İşgalcilere İngiliz'e, Yunan'a Fransız'a İtalyan'a karşı mı?

Elbette ki hayır!

Nigâhbancılar, gerçekte bunların işbirlikçileridir. Koruyucuları kendileri gibi bir başka işbirlikçi olan Padişah ve Halife Vahidettin ile hempalarıdır. Düşmanlarıysa Anadolu'daki Ulusal Kurtuluş kavgası verenlerdir.

Hoş, sonunda bırakın Vahidettin'i, kendilerini bile koruyamamışlardır ama o başka hikâye...

Bu kurulun başındakiler, sonradan 150'likler listesine girecek, İngilizlere sığınıp Romanya'ya kaçıp Tarikatı Selahiye (kurtuluş tarikatı) kuracak, türlü dalavereler çevirdikten sonra da orada yoksulluk içinde ölecek Kiraz Hamdi Paşa, hırsızlığından ötürü [101] ordudan kovulma Erkanıharp Miralayı Refik Bey (Yaltkaya), —ki bu da Romanya'ya kaçanlardandır. 150'likler listesine girmiştir ve Romanya'da sefil bir yaşam sürdükten sonra delirerek Baserabya'nın Kişnev kentinde bir akıl hastahanesinde yatmış, 1930 yılında da orada ölmüş, Müslüman mezarlığı olmadığı için bir katolik mezarlığına gömülmüştür—, geçmiş dönemin Halaskar Zabitan (Kurtarıcı Subaylar) cuntasından Binbaşı Kemal Bey (Gelibolulu Kemal Şenkıl) [102], yani İstanbul Hükümetinin Jandarma Genel Komutanı Ali Kemal Paşa ki Kurtuluştan sonra Ankara'ya gelmiş, Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğünde çalışmıştır [103], Bandırma'daki eski Sevkiyat Reisi Topçu Binbaşısı Hakkı Efendi [104], kurmay subayken ordudan çıkarılmış Binbaşı Nevres Bey [105], Tayyar Paşa [106], Askeri Kaymakam Fettah [107]. Binbaşı İsmail Hakkı [108], Yüzbaşı Celal Beyler'dir.

Bunlardan Gelibolulu Kemal Şenkıl sonradan kendisini Şeyhül muhalifin sayan bazı subaylara da bu cemiyetten çekilmelerini söylediğini ileri sürmüştür [109].

Askeri Nigâhban Cemiyeti, programlarında asla politikayla ilgilenmeyeceklerini belirtmelerine karşın, Sadrazama sundukları bir dilekçede, «bu defa Anadolu hareketini vücuda getirenlerin» vatanı dört senelik savaşta perişan edenler olduğunu bildirmişler ve «Müdafaai Milliye» adı altında «oyun oynamak isteyen» memur ve subayların zararlı eylemlerini şiddetle eleştirmişlerdir [110].

Mustafa Kemal ise bunlardan «seyyiatları (kötülükleri) yüzünden ordudan tardolunmuş (atılmış) veya tekaüde sevk edilmiş (emekli edilmiş) kesan ile (kimseler) ahlâksızlıklarıyla tanınmış mahdutülmiktar eşhastan ibaret (sayıları belirli kişilerden) bulunmakta idi»ler [111] diye söz eder.

İNGİLİZ MUHİPLERİ

Kuşkusuz ki Askeri Nigâhban Cemiyeti, daha başında Ankara'daki direnişçilerin sert tepkisiyle karşılaşıp, sonunda İstanbul Hükümetinin bunları dağıttırmasıyla çalışmalarına son vermeseydi, Ulusal Direnişi hayli yaralayabilirdi. Ama, onlar buna yeterli zamanı bulamamışlardır.

Buna karşılık, gene İstanbul'da bir başka ihanet yuvası, Ulusal Direnişçileri yok etmek için uzun süre çaba göstermiştir.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti (İngiliz Dostları Cemiyeti) için Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta şöyle der [112].

«İstanbul'da mühim addolunacak teşebbüslerden biri. İngiliz Muhipleri Cemiyeti idi. Bu isimden, İngilizlere muhip olanların teşkil ettiği bir cemiyet anlaşılmasın! Bence, bu cemiyeti teşkil edenler, kendi şahıslarını ve menfaati şahsiyelerini sevenler ve şahıslarıyla menfaatlerinin masuniyeti çaresini (çıkarlarının kollanması yolunu) Lloyd George hükümeti marifetiyle İngiliz Himayesini teminde arayanlardır. ...Bu cemiyete intisap edenlerin (katılanların) başında Osmanlı Padişahı ve halifei ruyi zemin unvanını taşıyan Vahdettin, Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nezaretini işgal eden Ali Kemal, Adil ve Mehmet Ali Beyler ve Sait Molla bulunuyordu. Cemiyette, İngiliz milletine mensup bazı sergüzeştçiler (maceracılar) da vardı. Mesela: Rahip Freew gibi.

Ve muamelat ve icraattan anlaşıldığına göre, cemiyetin reisi Rahip Freew idi.

Bu cemiyetin iki cephe ve mahiyeti vardı. Biri, aleni cephesi ve medeni teşebbüsatla, İngiliz himayesini talep ve temine matuf mahiyeti idi. Diğeri hafi (gizli) ciheti idi. Asıl faaliyet bu cihette idi. Memleket dahilinde teşkilât yaparak isyan ve ihtilâl çıkarmak, şuuru milliyi (ulusal bilinci) felce uğratmak, ecnebi (yabancı) müdahelesini teshil etmek (kolaylaştırmak) gibi hainane teşebbüsat, cemiyetin bu hafi kolu tarafından idare edilmekte idi. Sait Molla'nın cemiyetin aleni teşebbüsatında olduğu gibi, hafi cihetinde de ondan daha ziyade rolü olduğu görülecektir.»

Mustafa Kemal Paşa'nın «Hainane teşebbüsat» yapmak için kurulduğunu ileri sürdüğü bu derneğin kuruluş tarihi. 1919 yılı Ağustosudur. Merkezi, «İstanbul Sıhhiye Müdiriyeti karşısı»ndadır. ilk yönetim kurulunun onursal başkanları, eski İçişleri Bakanlarından Memduh Paşa ve İstanbul Şehremini (Belediye Başkanı) Cemil Paşa’dır (Topuzlu). Derneğin onursal üyeleri ise. Padişah damad ve yaverlerinden Ahmet Zülküfül Paşa, Yargıtay Başkanı Ali Rüşdi Efendi, eski Ticaret ve Tarım Bakanlarından Kamil Paşazade Abdullah Bey, Beşinci Kolordu Komutanı Hamdi Paşa'dır.

Derneğin Başkanı Ziraat Bankası Genel Müdürü Kamil Paşazade Şevket Bey. İkinci Başkanı da eski Danıştay üyelerinden Sait Molla Bey'dir. Başkan yardımcısı emekli kurmay albay Enver Bey, yönetim kurulunun öteki üyeleride, eski Tahran Elçisi Sadrettin, Milli İktisat Bankası Genel Müdürü Safiyettin, Şirketler Genel Komiseri Nebil Ziya, yazar Abdullah Zühtü Beyler. Denizci koramiral ressam Ahmet Paşa, sabık Maliye veznedarı Halit, Danıştay eski üyelerinden Nazif Sururi, eski Bombay Konsolosu Mahrukizade Cafer, saray eski hizmetlilerinden Emin, eski Sadrazamlardan Halil Rıfat Paşa'nın oğlu Ahmet Rıfat Beyler, Mersin Mutasarrıflığından emekli Nüzhet Paşa, Eğitim Bakanlığı Muhasebe eski müdürü Vahi Bey [113].

Bu İngiliz Sevenler Derneği, sadece İstanbul'da yirmiden fazla şube açmış ve kuruluş bildiriminde de —dernek olarak resmen kurulmuştur— yönetimi altında milyonlarca Müslüman bulunan Büyük Britanya imparatorluğu ile Osmanlı Hilafet ve Saltanatı arasındaki «mevcut samimiyetin idame ve takviyesini» sağlamak amacı taşıdığını açıklamıştır.

Fatih, Beylerbeyi, Üsküdar, Kızıltoprak, Feneryolu, Paşabahçe, Büyükdere, Ortaköy. Beşiktaş, Unkapanı, Eyüpsultan, Şehremini, Pangaltı, Kocamustafapaşa, Kadıköy, Tophane, Kumkapı, Haydarpaşa, Cağaloğlu şubelerinin yanısıra. Kiraz Hamdi Paşa, Bandırma çevresinde şubeler kurmaya çalışmıştır.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin bir başka yanı da, çalışmalarının, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'yla paralellik göstermesidir. Nitekim, bu parti içindeki anlaşmazlıklar, derneğe de yansımış ancak bu arada, parti ile dernek İstanbul'da, bir de ayrıca, Hamiyet-i Vatan adlı bir ortak dernek kurmuşlardır [(114)].

Said Molla'nın yönetiminden memnun olmayan Miralay Sadık Bey ve Gümülcineli İsmail grubu, 22 Eylül 1921'de Şehzadebaşında bir genel kurul toplayarak eski yönetimi devirmişler ve yeni bir yönetim kurulu oluşturmuşlardır. Bu kurulda, Miralay Sadık Bey, Gümülcineli İsmail, Vasfi ve Rasim Avni Hocalar, Mısırlı Kaptan Lütfi, eski Şebinkarahisar meb'usu Feyzi, Evrenoszade Sami, Beyoğlu eski mutasarrıfı Sadullah Beyler görev almışlardır [(115)].

Ancak, Rahip Freew adındaki, İngiliz casusu Dr. Robert Freew'den destek alan Mustafa Neşet Molla'nın oğlu, eski şeyhülislamlardan Cemalettin Efendi'nin yeğeni, Sait Molla ve yandaşı, eski şeyhülislamlardan Mustafa, Sabri Efendi, parti içindeki Mutedil Hürriyetperveran hizbinden yararlanarak 19 Ekim 192l'de yeni bir olağanüstü genel kurulda ve noter huzurunda Miralay Sadık hizbini alaşağı etmişler, yeni bir yönetim kurulu oluşturmuşlardır. Bu kurulda, onursal başkanlığa Mustafa Sabri Efendi ile Kamilpaşazade Şevket Bey, Başkanlığa Sait Molla, yönetim kurulu üyeliklerine de Ayan'dan Rıza Tevfik (Bölükbaşı) Darülhikme üyelerinden Hafız İsmail Efendi, eski belediye başkanı Selim Bey, tüccardan Nemlizade Besim Beyler getirilmişlerdir [(116)].

Yani sözün kısası odur ki, ihanet ve işbirlikçiler arasında, «sen daha iyi hainsin, ben daha iyi hainim» diye bir külah kapma yarışı vardır.

UZANTILARI GÜNÜMÜZE ULAŞAN BİR PARTİ

Kaderini Padişah Vahdettin ve Damat Ferit Paşa'nın kaderine bağlamış, İngilizlere yaltaklanmayı kurtuluş bilmiş Nigâhbancılar ya da İngiliz Muhipleri'nin çevresinde kümelendikleri ve Osmanlı Devletinin kaderini büyük ölçüde etkilemiş olan asıl ana kaynak, kökleri 1876 Birinci Meşrutiyetine kadar uzanan, 1908 Meşrutiyetini izleyen yıllarda partileşen, 1913'de sindirilip dağıtılan ve fakat 19l8'de yeniden hortlayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı da işbirlikçi ve hainlerin başlıca karargâhı olarak bilmekte yarar vardır.

Mutlakiyetten meşrutiyete geçişi hazmedememiş, tutuculuktan öteye gericiliğin yandaşı olan kadrolarla, aradıklarını İttihat ve Terakki iktidarında bulamayanların, yani İttihat ve Terakki içi muhalefetinin bir kanadından oluşan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, temsil ettiği çizgiyle, Cumhuriyet Türkiyesi'nde de izlerini C.H.P. karşısındaki pek çok partide, az ya da çok sürdürmüştür.

Mütareke İstanbulu'nda Hürriyet ve İtilâf Fırkası, 1919 yılı ocak ayında kurulmuştur. İlk başkanı Müşir (Mareşal) Nuri Paşa, yönetim kurulu üyeleri de Müşir Zeki Paşa, Ayan üyesi Abdülkadir, eski Konya meb'usu Zeynelabidin, eski Tokat meb’usu Mustafa Sabri eski Karesi meb'usu Vasfi efendiler, emekli Süleyman Paşa, Avlonyalı Celalettin (Velora), Sabah gazetesi Başyazarı Ali Kemal, yazar Refik Halid (Karay), eski Tahran Elçisi Hasip. İkdam gazetesi eski yöneticisi Nureddin, eski Eğitim Bakanı Rıza Tevfik (Bölükbaşı), tüccardan Hacı Osman ve Mehmet Ali Bey'lerdir.

26 Mayıs 1920'de ise bu yönetimin yerine gelen yeni yöneticiler şöyledir:

Başkan, Miralay Sadık Bey, Adalet Bakanı Rüştü, Ayan üyesi Seyit Abdülkadir, eski Eğitim Bakanı Rıza Tevfik, eski Adalet Bakanı Vasfi Efendi, Başbakanlık Müsteşarı Cemal, eski İçişleri Bakanı Ali Kemal, eski Bursa Valisi Gümülcineli İsmail eski İstanbul Valisi Yusuf Ziya, eski İşkodra Valisi Sefiyettin, Adliye Müsteşarı Sait Molla, Prens Hayrettin, Gümrükler Genel Müdürü Mahir Sait, Darülhikmeti İslâmiye üyesi Ahmet Rasim Avni, Şeyh Ömer, Dersiam Ata, Darülhikmeti İslâmiye katibi Hafız İsmail, sabık Karahisarı Şarki meb'usu Ömer Feyzi efendiler, Harputlu Remzi, Bedirhanzade Emin

Ali, Evrenoszade Sami, Midhat Paşa'nın oğlu Midhat Kemal, tarihçi Ahmet Refik (Altınay) beyler, Halil Rifat Paşa oğlu Fuat Paşa...

Görüldüğü gibi, bu kadro ile İngiliz Muhipleri Cemiyeti kadrosu nerdeyse iç içedir.

Gene bu kadro içinde ya da yanında, Şerif Saadettin Paşa, gazeteci Refii Cevat (Ulunay), bunun babası Ankara Valisi Muhiddin Paşa, İstanbul Muhafızı Natık Paşa, Sait Paşazade Fuat Paşa, Şemsüddini Sivasî soyundan Şeyh Recep Efendi adları da sayılmalıdır.

Bu partiye, Sulh ve Selameti Osmaniye Fırkası, Kürdistan Teali Cemiyeti, İngiliz Muhipleri Cemiyeti, İlâyı Vatan, Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet, Nigâhban Cemiyeti Askeriyesi, Mağduruni Siyasiye Teavün Cemiyeti, Gizli Necat ve İtilâ, Tariki Salâh cemiyetlerini de belli başlı destekçiler olarak katmak gerekir [117].

SİVAS KONGRESİ'Nİ BASMA ÇABALARI

Mustafa Kemal Paşa'nın Ulusal Kurtuluş Savaşının önderi olarak açıkça ortaya çıkmasından sonra karşısına dikilen ilk tehlike, İstanbul Hükümetinin Elaziz Valiliğine atadığı ve Mustafa Kemal Paşa'nın tevkifini emrettiği Ali Galip olmuştur.

Atatürk Nutuk'ta bu tehlikenin nasıl ortadan kaldırıldığını uzun uzun anlatır [118]. Gene Nutuk'da Ali Galip Bey için «bu zat, İstanbul'dan Mamüretülaziz valisi olarak gönderilmiş olan Erkanıharp Miralayı Ali Galip'tir» der. Gerçekteyse, Ali Galip, Albay değil, kurmay yarbaydır. Bu rütbedeyken ordudan ayrılmıştır. 1871 doğumludur. Kayseri'nin Feyzioğlu ailesinden Emin Efendi'nin oğludur. Harp Okulunu 1895'de, Harp Akademisini 1897'de bitirmiş, kurmay yüzbaşı olarak orduya katılmış, 5.7.1908'de yarbaylığa terfi etmiş, alay komutanıyken 14.4.1911'de askerlikten ayrılmış, 1912 yılı Nisanından Temmuzuna kadar Kayseri milletvekilliği, sonra 1919 yılına kadar nakliyecilik işleri yapmıştır.

Kurtuluş Savaşına karşı ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na yakın biri olduğundan, Damat Ferit Paşa tarafından Elazığ Valiliğine Ali Seydi Bey'in yerine atanmıştır. Bu arada, Bedirhaniler'den Kâmuran, Celâdet ve Cemil adındaki kişilerin Diyarıbekirli Cemil Paşazade Ekrem ve İngiliz istihbarat Binbaşısı Nowil ile birlikte, yanlarında bol para olduğu halde Dersim bölgesine geldikleri, yöredeki Kürtleri

ayaklandırmaya çalıştıkları öğrenilir. Sivas Kongresi toplantı halindedir. Malatya Mutasarrıfı da gene Bedirhaniler'den Halil adında bir zattır ve öteki Bedirhaniler, İngiliz Binbaşısı ve Elazığ Valisi Ali Galip, hep birlikte Malatya'ya giderler. Amaçları, oradan Sivas üzerine yürümek, Kongreyi basmaktır. Ancak Mustafa Kemal karşı önlemler alır. Ali Galip, Bedirhaniler ve İngiliz Binbaşı'nın tutuklanmalarını değilse bile, —bunda Diyarbakır'daki Kolordu Komutanı Miralay Cevdet Bey'in pasif tutumunun etkisi vardır—, kaçmalarını sağlar. Kolordu Komutanı. Miralay Cevdet Bey gibi yanındaki subaylarından bu işi asıl yapması gereken Süvari Alayı Komutanı Binbaşı Cemal Bey de bu işte yüreksiz davranmışlardır ki Gazi, Nutuk'ta bu hususu acıyla belirtir. Malatya mutasarrıfı Bedirhani Halil Rami ve Ali Galip ise, Malatya'dan kaçarlarken, hükümet kasasındaki altı bin lirayı da almayı düşünürler. Kasayı açıp bir belge hazırlarlar ki şöyledir.

«Mustafa Kemal Paşa ve avenesinin tenkili (tepelenmesi) **masarifine karşılık olmak üzere ol babtaki emrine tevfikan altı bin lira alınmıştır. 10 Eylül 1919 Halil Rami, Ali Galip»** [119].

Ne varki, tam bu belgeyi yazıp, paraları da alıp gidecekleri sırada, kendilerini tutuklamaya gelenlerin olduğunu öğrenince, parayı da belgeyi de kasayı da olduğu gibi bırakıp kendilerini Malatya'dan dışarı zor atarlar. Belge de ele geçer.

Beri yandan Mustafa Kemal bu alçakça tertibi yapanların başı olan İstanbul'daki İçişleri Bakanı Adil Bey ve Savunma Bakanı Süleyman Şefik Paşa'ya 11.10.1919 günü şu telgrafı çeker:

«Milleti, Padişahına maruzatta bulunmaktan men ediyorsunuz. Alçaklar, caniler! Düşmanlarla millet aleyhinde tertibatı hainanede bulunuyorsunuz. Milletin kudret ve iradesini takdirden âciz olduğunuza şüphe etmiyordum. Fakat vatan ve millete karşı hainane ve mezbuhane harekette bulunacağınıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın. Galip Bey ve hempaları gibi bülehanın (aptalların) ahmakça olan mevhum vaidlerine kapılarak ve Mister Nowil gibi milletimiz ve vatanımız için muzır olan (zararlı) **ecnebilere vicdanınızı satarak irtikap ettiğiniz denaatlerin** (alçaklıkların) **milletçe tatbik olunacak mesuliyetini nazarı dikkatte tutunuz. Güvendiğiniz eşhas ve kuvvetin akıbetini öğrendiğiniz zaman kendi akıbetinizle mukayeseyi unutmayınız.»** [120].

Gerçekten de Damat Ferit'in Dahiliye Vekili Adil Bey ve Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa (Söylemezoğlu), Kurtuluş Savaşı sonrasında, Ali Galip'in sonuna benzer bir sona uğramaktan kurtulamayacaklardır. İkisinin de yeri, Ali Galip'inki gibi 150'likler listesi olacaktır.

Doğu ve Güneydoğu'da Osmanlı'ya karşı Kürtleri ayaklandırmak, ayrılıkçılık cereyanlarını körüklemek için açıktan İngilizlerle işbirliği yapan bu kişiler arasında, bir tek Ali Galip, sonradan saptanmıştır ki, ayrı bir Kürt devleti kurulmasına yandaş değildir.

Lozan Barış Andlaşmasından sonra, Adapazarı'nda kurulan Osman Paşa, Harp Divanı'nda Ali Galip, ayrılıkçılık hareketine katılmaktan dolayı yapılan yargılanmasından aklanmış, ama kendisini 150'likler listesine girmekten kurtaramamıştır [121].

Vatan haini olarak yurt dışına sürüldükten sonra Romanya'ya yerleşen Ali Galip**,** burada birtakım karışık işlere bulaşmış, bu yüzden hapislere düşmüş, en sonunda da hayvan canbazlığı yaparken Köstence'de bir pazarlık sırasında kalp krizinden ölmüştür. Eski dahiliye Nazırı Adil Bey de, 1924 yılında Viyana'da Süleyman Şefik Paşa Suriye'nin Alaiye kentinde sürgünde ölürler [122].

İHANET YARIŞI

Emekli general Kenan Esengin'in, ayaklanmalar için kitabında kullandığı pek güzel bir ad olan, «Hıyanet Yarışı» [123] nın koşucularından biri olan Ahmet Anzavur'u sahneye çıkarmadan önce, bir başkasına, Sivas Kongresi sonrasında, Heyeti Temsiliye'yi bağrından vurmaya kalkışan, Şeyh Recep olayına şöyle bir göz gezdirelim:

Sivas Kongresi toplanmış, Anadolu'daki direniş örgütlerinin tümünü tek bir çatı ve komuta altında toplama kararını almış, İstanbul'da Ali Rıza Paşa Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa ile anlaşma, hiç değilse bir uzlaşma ortamı aramaya başlamış, Salih Paşa Amasya'ya Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye gelmiştir.

Mustafa Kemal Paşa da, bu Osmanlı Bakanı ile görüşmek üzere Sivas'tan Amasya'ya gider. Ardında, Sivas'ta bir sürü yetkili kişi bırakmıştır. Dolayısıyla, Sivas'ta güvence içinde olduklarını sanmaktadır. Ama, Amasya'ya vardığı zaman görür ki, Sivas'tan

birtakım işbirlikçiler, postahaneyi de kullanarak İstanbul'a, Padişaha ve hükümetine telgraflar çekmekte, Sivas Kongresini Heyeti Temsiliye'yi kötülemektedirler.

Telgraftan çekenler, sonradan belgelerle de saptanabileceği gibi Sait Molla ve dolayısıyla Rahip Freew'in kışkırtmalarına kapılmış birtakım uşaklardır. Başlarında, «An evlâdı Şemseddinî Sivasi Recep Kamil» adındaki Şeyh Recep ve İlyaszade Ahmet Kemal ile, Zaralızade Celal vardır.

Mustafa Kemal, haklı olarak, küplere biner. Nutuk'unda «An evlâdı Şemseddini Sivasî diye imza atan bu miskin ve adi şeyh» der... «Bundan sonra da, düşman aleti olarak irtikab eyleyeceği habasetlere tesadüf edeceğiz» [124] der. Sivas'a emir verir ki, bu şeyh ve taraftarları derhal tutuklansın ve cezalandırılsın, bir daha da postahane başıboş bırakılmasın...

Bu, ufacık bir ihanet örneğidir... Ama bu kadarcıkla kalmaz. Gene aynı günlerde, Adapazarı yöresinde de bir olay patlak verir.

Adapazarı'nın Akyazı bölgesinde türeyen Talustan Bey adında bir Çerkez, İstanbul'dan para ve buyrukla gelip, süvari olacaklara 30 ve piyade yazılacaklara 15 lira vaad ederek asker toplayan Bekir Bey ve Sapanca'nın Avçar köyünden Beslan adındaki bir tahsildarla birleşir, Adapazarı'nı basmaya kalkışır. Durum, Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilir, emir verir, Kuvayı Milliye'den müfrezeler çıkarılır ve Beslan ile kardeşi Hasan Çavuş tevkif olunurlar. Subaylıktan kovulma Manyaslı Bekir ise İstanbul'a kaçar. Kaçar ama sonra da melanetine devam eder. İzmit'te İngiliz İbrahim adında bir başkası, Hikmet adında casusluğu sonradan belgelenecek bir daha başkası, gene Adapazarı yöresinde Abazaları, Çerkezleri kışkırtmaya çalışırlar. Yer yer başarı da sağlarlar. Amaç, Kuvayı Milliye yüzünden bu bölgelerde anarşi doğuyor dedirtmek ve İngilizlerin buraları da işgalini sağlamak, Sivas'taki Heyeti Temsiliye'nin Anadolu'da bir otorite olmadığını göstermek, direnişi önlemektir... Ne var ki tüm bu çabalar, zamanında alınan önlemlerle karşılanır. Hikmet'in, yöredeki Hıristiyanları Kuvayı Milliye adına öldürme ve böylece İngilizleri harekete geçirme teşebbüsüne olanak verilmez. Ama 'Hıyanet Yarışı' sürer gider. Mustafa Kemal Paşa'nın deyişiyle, Maraş'ta «Bazı Çerkez vatandaşlar, güya Maraş'ın umum Çerkezleri namına Cebelibereket Guvarnörünün Maraş'a izamını, Ayıntap'ta Fransız askeri kumandanından telgrafla

talep eylemişlerdi. Buna müsade eden Maraş Mutasarrıfına teessüf edilir [125].

İstanbul'daki, eski İttihatçıların egemen oldukları ulusal direniş yanlısı Karakol Cemiyeti ile doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı Kuvayı Milliyeciler arasındaki bir anlaşmazlıktan ötürü, dönemin İstanbul hükümetinin başındakilerin de beceriksizlik ve korkaklıkları hatta ihanetleri yüzünden, Tavşancıl'da bir Ulusal Kahraman, Yahya Kaptan, alçakça bir pusu sonucu şehit edilir.

26 Ekim 1919'da Bayburt'un Hart ilçesinde, Şeyh Eşref ayaklanması patlak verir. Hart'ta oturan Şeyh Eşref 1908'den bu yana keramet sahibi olduğu iddiasındadır. Sonunda mehdilik (şii inancına göre, yaşamakta olan ve ortaya çıkmak için kıyameti beklemekte olan 12. imam) iddiasında da bulunur, inananları Sürmene ve Erzurum'a kadar yayılır. Hükümeti ve subayları, şeriata uymamakla suçlayıp, katillerinin caiz olduğu yolunda fetvalar veren bu şeyhin yola getirilmesi için Binbaşı Nuri Bey adında birinin komutasında gönderilen müfreze tutsak edilip öldürülür. Bayburt Askerlik Dairesi Başkanı Miralay Hasan Bey komutasında gönderilen ikinci müfreze de aynı akıbete uğrayıp tutsak edilince ve Erzurum Müftüsü Hurşit Efendi de Şeyhe sözünü dinletemeyince, durum iyiden iyiye ciddiyet kazanır.

Tipik bir irtica ayaklanması, ortalığı kasıp kavururken, Mustafa Kemal'in emri üzerine, Yarbay Deli Halit Bey (Karsıalan) komutasındaki askeri birlikler Şeyh Eşrefin üstüne gider. Toplar da kullanılarak Şeyhin adamları kaçırılır ve Şeyh Eşref yanında iki oğlu, iki kızı ve beş müridi ile birlikte yokedilerek, bu olay, güçlükle kanlı bir biçimde bastırılır. Göze göz, dişe diş... Başka çıkar yol yoktur... Bu ayaklanma, 26 Ekim'den 24 Aralık 1919'a kadar sürmüştür.

BİR İNGİLİZ KIŞKIRTMASI: ALİ BATI OLAYI

Daha da önce, Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a bile hareket etmeden, Güneyden ilerleyen İngiliz işgal kuvvetleri, Suriye'den ilerilere geçtikleri bir dönemde Midyat güneyindeki aşiretlerden birinin başı plan Ali Batı, Cizre-Nusaybin-Savur ve Mardin yöresine İngilizler adına egemen olmak için faaliyete geçer. Amacı o bölgede, İngilizlere paravan bir Kürt devleti kurmaktır. 11 Mayıs 1919 günü Nusaybin basılır. Hapishane boşaltılır, kasabadaki Türk alayı dağıtılır.

Bu onur kırıcı durum üzerine, ertesi gün, yöredeki askeri birlikleri Ali Batı kuvvetlerinin üzerine sürülür, ve sıkı bir izleme başlar. Ancak 18 Haziran 1919 günüdür ki, Ali Batı, gizlendiği Medah'ta, Alay Komutanı Binbaşı Pehlivanzade Nuri Bey kuvvetlerince bastırılıp iki saatlik bir çarpışma sonunda öldürülüp, cesedi Midyat'a getirilir ve halka gösterilir ki, kimse bir daha böylesi çılgınlıklara kalkışmasın...

1919 yazında, Konya'da, İtilâfçı bir Vali, Artin Cemal adıyla anılan, Damat Ferit Hükümetlerinde İçişleri Bakanlığı yapacak Cemal Bey görev başındadır. Konya Bozkır'lı, gene koyu ittihatçı Zeynelabidin Hoca da Konya'da, belirmeye başlayan Ulusal Direnişe karşı halkı kışkırtmakta, «Din elden gidiyor. Padişaha karşı ayaklananlar İttihatçılardır» diye propaganda yapmaktadır.

Bu propagandalar 27 Eylül 1919'da Kürtoğlu Musa, Bademlili Hacı Halil, Güzel Çavuş gibi hainlerin etraflarında topladıkları bin kadar adamla Bozkır'ı basması, karşı koymaya çabalayanları öldürmesi, silah deposunun yağmalanması ve üstlerine gönderilen yetersiz süvari bölüğünün dağıtılmasıyla 4 Ekime kadar süren bir ayaklanmaya, yol açar. Sonunda Konya'dan gönderilen bir Nasihat Heyetinin çabalarıyla, şeklen son bulur.

Bu ayaklanmanın başlıca kışkırtıcılarından olan Vali Cemal Bey, Antalyalı'dır. Fatih Rüştiyesini bitirdikten sonra bir süre medreselere devam etmiş, sonra iki yıl Mülkiye mektebinde okumuş, çeşitli ilçelerde kaymakamlık yapmıştır. Bolu mutasarrıfı iken azledilmiş, üç yıl sonra Elazığ Valiliğine atanmışsa da burada da Ermenileri koruyor gerekçesiyle gene görevden alınmış, ancak Mütareke'den sonra Konya Valiliğine atanmıştır. Koyu bir İttihatçıdır. Nitekim, daha sonra Damat Ferit Hükümetinde Ticaret Bakanı olarak, İçişleri Bakanlığına vekalet edecek ve melanetini sürdürecektir [126].

İşte bu Valinin ve Zeynelabidin Hoca'nın kışkırtmalarıyla doldurulan cahil halk, Miralay Refet Bey'in Konya'ya geleceği haberi üzerine Vali'nin alelacele İstanbul'a kaçtığı gün ayaklanmayı başlatmışlardır.

Birinci ayaklanma bastırıldı derken, aradan sadece 17 gün geçer ve 20 Ekim'de İkinci Bozkır ayaklanması patlak verir. Bu kez, ayaklanmanın başında, düpedüz İstanbul'daki melanet merkezinden buyruk almış Hoca Abdullah, Sabit ve Hoca Abdülhalim vardır. Bunlar, Hisarlık ve Foça köylerinden 70 kadar silahlı, 200 kadar silahsız adam toplamışlar, Bozkır kaymakamını çağırıp, Kuvayı

Milliyecileri istemediklerini, Padişaha bağlı olduklarını belirten telgraflar çektirmişler, bu arada, üstlerine gelen bir askeri müfrezeden tutsak ettikleri üç, eri parçalayarak öldürmüşlerdir.

Bu kez, ayaklanmacıların üzerine Ayıcı Arif Bey'in Karakeçili müfrezesi gönderilir. Yarbay Arif Bey müfrezesi asilere komuta edenlerden Talat, ve Zeynelabidin hocanın akrabasından Hacı Osman adında birini yakalar. Bunların üstünde, Zeynelabidin'den buyruk aldıklarını gösteren mektuplar çıkar. Bu arada Apa'da meydana gelen çarpışmada yirmiden çok isyancı öldürülür ya da asılır ki bunların içinde elebaşı durumunda olanlar şunlardır:

Hüseyinoğlu Ömer, Avşalı Tahir...

Geri kalanlardan Abdullah, Abdülhakim, Sabit Hoca, Avdan Köylü Hacı Osman, Apa Köylü Hacı Hasan, Hacı Hüseyin, Hacı Halil, Hoca Mehmet, Hisar köylü Şeyh Ali, Dinekli Şükrü, Bozkırlı Hüseyin Ağa ki bunların pek çoğu Zeynel Abidin'in yeğenleri, akrabaları idiler, dağlara kaçarak canlarını kurtarırlar.

4 Kasım'da ise, Ayıcı Arif Müfrezesi Bozkırı yeniden ele geçirir (127).

ANZAVUR NİHAYET SAHNEDE

Bozkır ayaklanmaları Orta Anadolu'yu kasıp kavururken, bu kez 1 Ekim25 Kasım 1919 ardından 16 .Şubat16 Nisan 1920 tarihleri arasında Marmara yöresinde Anzavur ayaklanmaları patlak verdi.

Amaç hep aynıydı...

Anadolu'da asayiş kalmadığını, Ankara'nın güçsüz olduğunu ve halkın Kuvayı Milliye zulmüne karşı ayaklandığını dosta düşmana göstermek...

İstanbul'dan, daha da doğrusu Londra'dan plânlanan bu oyun, yurdun dört bir köşesinde ustalıkla sahneleniyordu.

Bu oyunun aktörlerinden biri olan Ahmet Anzavur Paşa, ki aslında alaydan yetişme bir jandarma binbaşısıydı ve sonradan padişahça kendisine mirimiranlık, yani sivil paşalık verildiği için Anzavur Paşa diye çağrılmıştır, Bigalı bir Abazadır. Ata binmeye, at yarışlarına meraklı, saraya akrabasından kızlar takdim edildiği için Padişah parasıyla beslenmiş, köle sadakatine sahip, cahil ama kendini beğenmiş, gaddar bir beydir. Biga Gönen yöresindeki yarattığı

kargaşaya, mükâfat olarak İzmit Mutasarrıflığına atanmış, mirimiranlık rütbesini de o zaman edinmiştir. Biga ve Gönen, Bandırma, Susurluk yörelerinde etkindir, yörede eşkiyalık eden Kara Ahmet çetesini de beslemekte ve alet olarak kullanmaktadır.

İzmit, Adapazarı, Bursa, Balıkesir, Çanakkale yöreleri, Mütareke Yılları'nda, Türkiye'nin İstanbul kadar hassas bölgeleridir. Bir kere bölgenin etnik yapısı çok karmaşıktır. Yörede, Türklerin yanısıra, Rum ve Ermeni gibi Hıristiyan azınlıkların dışında, Abazalar, Çerkezler, Arnavutlar, Boşnaklar, Gürcüler, Pomaklar, Kabartaylar, Dağistanlılar ve Lazlar önemli topluluklar oluşturmaktadır, İngilizlerin, Halifecilerin yanı sıra Yunanlılar da Çerkez ve Abazalar üzerinde önemle durmakta, bunlara sürekli olarak, Rumlarla Kafkasyalıların kardeş ırklar olduklarını ve Türklere düşmanlık etmek gerektiği görüşünü aşılamaya çalışmaktadırlar, İngiliz parası, Padişah ve halifenin işbirlikçi tutumu yüzünden tebaasını işbirlikçiliğe itmesi de, yöre halkını, özellikle yüzyıllardan beri saraya cariye sunmuş ve böylece Osmanoğullarıyla akrabalık bağları kurdukları inancını kazanmış olan Abaza ve Çerkezleri, Padişah buyruğuna karşı çıkan Kuvayı Milliyecilere karşı düşman etmektedir.

İşte böyle bir ortamda Ahmet Anzavur, İstanbul'dan aldığı buyruklar doğrultusunda 1 Ekim 1919'da Gönen ve Manyas yörelerini dolaşmaya, buralarda Kuvayı Milliye aleyhine konuşmalar yapıp örgüt kurmaya başlamıştır, ilk iş olarak, Eşkiya Kadir diye tanınan Hacı Yakup ile anlaştı. 2 Kasım'da Susurluk'a geçti, Balıkesir'deki Milli Hareketin, Padişaha isyan olduğunu, bunu bastıracağını söyledi. Orduya bağlı askerlerin evlerine dönmesi gerektiği propagandasını yaptı.

Bu arada yöredeki Şah İsmail ve Davut Çeteleri de, Aznavur çeteleri dışında Ulusal Direniş örgütlerine karşı çalışmalar yapıyordu. Bunlara karşı, Yarbay Rahmi Bey komutasında 174. Alay Bursa'dan Karacabey'e gönderildi ve orada Şah İsmail Çetesi ile çatışmaya tutuştu. Anzavur ise bu arada, Bandırma Yolu'nda düzenli ordunun bir birliğini dağıtıyor ve bölgede kendisinin egemen olduğunu göstermeye çalışıyordu.

Edremit Kaymakamı, Köprülülü Hamdi Bey komutasındaki bir müfreze ile Manyas'a gelip, Anzavur ile görüştü ve onu yatıştırmaya çalıştı, Balıkesir'deki 61. Tümen Komutanı Kazım Bey'e (Özalp) de Anzavur'u yatıştırdığı bilgisini verdi. Oysa, Anzavur Hamdi Bey'e

oyun oynamıştı. Zira örgütlenme çalışmalarına devam ediyordu. Nitekim, Şah İsmail'den sonra, Kirmastılı Zafer adında bir başkasını da yetmiş adamı ile kendi gücüne kattı ve 300 süvari ile Susurluk'a gelip, Balıkesir'deki herkesi asıp keseceği tehditlerini savurdu.

Bu sırada, Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa'nın Balıkesir'de bulunmaması ve İstanbul Hükümeti buyruklarından da dışarı çıkmak istememesi, Anzavur'u daha da güçlendiriyordu. Ne var ki, doğrudan Ankara'dan, Heyeti Temsiliye'den komuta alan Miralay Kâzım Bey, 15 Kasım'da Balıkesir'den Demirkapı'ya gelince, 3 erin ölmesine karşılık Anzavur, on ölü verip geriye kaçtı ama bu arada da yolda rastladığı küçük bir askeri müfrezeyi dağıttı.

Bunun üzerine Salihli Cephesi'nde bulunan Çerkez Ethem Bey Anzavur'un üstüne gönderildi. 150 atlı ile bölgeye gelen Çerkez Ethem acımasız bir biçimde Anzavur'un üstüne yürüyünce, Anzavur 3 Aralıkta, yanında ancak yedi kişi olduğu halde Sultançayırı'na kaçtı ve buradan da kayıplara karıştı. Böylece, l Ekim - 25 Kasım arasındaki Anzavur ayaklanması bitmiş sayıldı.

EDREMİT KAYMAKAMI HAMDİ BEYİN ŞEHADETİ

Eski Edremit Kaymakamı, Köprülülü Hnmdi Bey, Yunan İşgaline karşı Ayvalık Cephesinde, Ali Çetiınkaya'nın emrindeki alayla Yunanlılarla savaşması döneminde, askeri birlikleri kendi emrindeki milislerle desteklemişti. Ne var ki, biri sivil öteki asker iki komutan arasında anlaşmazlık çıktığında, Balıkesir'deki Tümen Komutanlığı Hamdi Bey'i Balıkesir merkezine çağırmıştı.

Çok gözü pek ve yiğit biri olan Hamdi Bey, daha sonra Gönen yöresinde, Dramalı Rıza Bey ve Rumelililerle birlikte bir Kuvayı Milliye çetesi oluşturmuş ve 26/27 Ocak 1920 tarihinde, Trakya bölgesinde, Marmara Denizi kıyısındaki Fransız denetimindeki Akbaş Cephaneliği'ni basarak buradaki tüm silah ve cephaneyi çok başarılı bir biçimde Anadolu yakasına kaçırmıştı. Biga yakınında Yenice'ye getirilen bu silah ve cephane, Ankara'ya gönderilecekti. Sağlanan başarı, çok büyük bir başarı idi.

O günlerde, Kuva-yı Milliyecilerle birlikteymiş gibi görünen Kara Ahmet adında bir eşkiya reisi, Biga yöresinde soygunları ve zulmüyle ün kazanmıştı. Hamdi Bey, bu eşkiyanın başına buyruk hareketleri ve

Kuvayı Milliye'ye söz getirmesine daha fazla müsade edemeyeceği için günün birinde bunu ve adamlarını tutuklatıp, Biga hapishanesine tıktı. Ancak, Pomak olan Kara Ahmet'in tutuklanması, Gavur İmam adlı bir başka Pomak eşkiya reisinin, Şah İsmail ile birleşip Biga'yı basmasına yol açtı.

Hamdi Bey'in yakın arkadaşlarından Kâni Bey, Biga'nın ve hapishanenin korunmasına memurdu. Eşkiyanın, Kara Ahmet çetesini kurtaracağını görünce, bunları makinalı tüfek ateşiyle öldürdü ve üzerine saldıran öteki eşkiya çeteleriyle çarpışa çarpışa şehit düştü. Bu arada yöredeki Pomaklar intikam için Biga'da Jandarma Yüzbaşısı İsmail Hakkı ve hasta olduğu için karakolda yatıp kalkan iki jandarma erini soyup bıçaklarla parçaladılar. Besim adındaki bir teğmen ise, tesadüfen nüfuzlu bir Çerkez tarafından ölümden kurtarıldı. Baskının ertesi günü Anzavur, 17 Şubat'ta Biga'da göründü. Bu arada Karabiga'yı da basan asiler, buradaki Topçu Tabur Komutanı Binbaşı Kâzım'ın kaçması üzerine, toplara da el koydular. Hamdi Bey bu arada Biga'dan kaçmaya muvaffak olmuş, ancak Avonya bucağında Eminoba köyüne gelmişti ki, tanındı ve yakalanıp elleri bağlanarak, sürüklenerek Biga'ya götürüldü, parçalanarak şehit edildi ve cesedi Belediye bahçesine atıldı.

Anzavur bu arada, Yenice'ye gidip, Hamdi Bey'in en yakın arkadaşı, Balkan Dağları'nda çetecilikten yetişmiş Dramalı Rıza Bey'i de ortadan kaldırmak istedi. Dramalı, Yenice'yi sonuna kadar savunduysa da, sonunda cephaneliği ateşe verip kaçmak zorunda kaldı.

Bu arada, binbir kahramanlık ve güçlükle kaçırılmış Akbaş Cephaneliği'ndeki silah ve cephanelerin düşman eline geçmesi, Ankara'da büyük bir tepki doğururken, Biga Müftüsü Abdülaziz Efendi ve Mehmet Rüştü Bey gibi şehrin ileri gelenleri, Ankara ve İstanbul'a telgraflar çekip, olup bitenlerden Kuvayı Milliye'nin sorumlu olduğunu, Anzavur'un bu işlerde hiçbir günahı olmadığını savunuyorlardı.

Anzavur'un üstüne gönderilen düzenli birlikler, çok yerde bozguna uğradı, Anzavur'la birlikte hareket eden Şah İsmail, Gavur İmam, Kürt Mehmet Çavuş çeteleri, ortalığı kasıp kavurdu. Bu arada Anzavur, bir keresinde zor duruma da düşürüldü ama, Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa, işi ucundan tuttu. Ancak Anzavur'un Keçidereli iki adamı ile yaveri Canbolat Hasan yakalandılar. Bunlar da kaçmak isterken vurulup öldürüldüler. Buna karşılık, Anzavur da Göneni bastı, takip

müfrezesi komutanı Yarbay Rahmi Bey ve birkaç subayı daha öldürdü [128]. Ayrıca, Gönen Müftüsü Şevket Efendi, Müdafai Hukuk Reisi Hüseyin Bey, Rami Bey, Gazi Mihal Bey torunu Mehmet Bey de Anzavur eşkiyasınca şehit edildiler. Bandırma'daki karargâhında rahatsız olan Yusuf İzzet Paşa ise, karargâhını Bursa'ya taşıdı. Hiçbir ciddi mukavemet göstermedi. Buna karşılık Anzavur Gönen'den sonra Karacabey ve Bandırma'yı da ele geçirdi, Balıkesir ve Bursa'yı tehdide başladı.

Yöre neredeyse tümden elden çıkmak üzereydi. Ankara'nın buyruğu ile Danişment İsmail Efe, Keçecizade Hafız Emin Bey, Balıkesir Merkez Komutanı Binbaşı Salim Bey müfrezeleri, yeniden Salihli Cephesi'nden çağrılan Çerkez Ethem Bey emrine verilerek Anzavur'un üzerine gönderildiler. 10 Nisan 1920'de Ethem Bey komutasındaki Kuvayı Milliye birlikleri, Susurluk Kuzeyinde Yahya Köyü'nde Anzavur kuvvetlerini dağıttılar, Anzavur. Karabiga yoluyla İstanbul'a kaçtı. Bu arada Gavur İmam kuvvetleri de Balıkesir'e saldırmaya giderken Parti Pehlivan, Kako Mehmet, Mehmet Ali Çavuş komutasındaki Kuvayı Milliye çeteleriyle çatıştılar. Kako Mehmet ve Mehmet Ali Çavuş şehit oldular ama. Gavur İmam Çetesi de dağıldı ve böylece, Anzavur-Gavur İmam gaileleri sona erdi.

Tam bir hain olan Anzavur Ahmet Paşa İstanbul'a kaçtıktan sonra Padişah tarafından yaptıklarına mükafat olarak İzmit Mutasarrıflığına atandı ve kendisine mirimiranlık rütbesi verildi. Burada, Kuvayı Tedibiye Kumandanı adıyla, Hilafet Ordusu ardından yeniden girişimlerde bulunduysa da bir kere daha bozguna uğradı. Yeniden memleketine, Biga'ya döndü ve 1921 yılı Mayıs ayında Karabiga'nın Adliye köyü civarında Yeniçiftlik köyünden Mehmet Efe tarafından öldürüldü.

DÜZCE VE BOLU AYAKLANMALARI

İstanbul'da İngilizlerin Meclisi basması, Padişahlığın son hükümranlık kalıntısı yönetimini de kukla haline getirmesinin ardından, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da toplantıya çağrılması, İstanbul'daki işbirlikçi ve hainleri iyice telaşa düşürdü.

Marmara Bölgesinde, İkinci Anzavur ayaklanması sürerken, 13 Nisan'da Düzce'de bir başka ayaklanma başlatıldı. Başlangıçta,

bölgedeki eşkiya ve etnik gruplar arasındaki çıkar çatışmalarından çıkmış gibi görünen bir çatışma, Talastan Bey, Çerkez Bekir Bey, Beslan Bey, Hasan Çavuş gibi İstanbul hükümetinin talimatıyla hareket eden kişilerce kışkırtılan halkın ve eşkiyanın Kuvayı Milliye aleyhine bir tutum takınmasına yol açtı. 13 Nisan 1920'de bir kandırılmış grup, hapishanedeki eşkiyayı kurtarmak gerekçesiyle Düzce'yi bastı. Direnen süvari teğmeni Ruhsar şehit edildi, süvari Yüzbaşısı Avni yaralandı. Şehre giren asiler, ceza mahkemesi başkanıyla jandarma bölük komutanını da öldürdüler. Yüzbaşı Fuat yaralandı. Bu asilerin elebaşıları Berzek Sefer, Vehap Bey, Çerkez Koç Bey, Maan Ali Bey ki bunların son ikisi emekli jandarma yüzbaşısı ve binbaşısıydılar, Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey'i Düzce'ye çağırdılar. Ankara'dan müsaade alan Mutasarrıf Düzce'ye vardığında, hemen tutuklandı. Ancak, Ankara'da, bu arada önlemler almaya başladı. Bolu geçidini tuttu. Binbaşı Çolak İbrahim 60 kişilik müfrezesiyle, Yarbay Ayıcı Arif Karakeçili Milli Müfrezesi'yle, Çerkez Ethem Bey, Kuvve-i Seyyare'siyle olay yerine gönderildiler. Yarbay Mahmut Bey da 24. Tümen'den elde kalan askerlerle Adapazarı'ndan doğru yola çıkarıldı.

Ancak, kendisi de Çerkez olan Yarbay Mahmut Bey, Hendek köprüsü başında, karşısındaki Çerkezlerce aldatıldı ve pusuya düşürülüp yedek teğmen Muhsin'le birlikte şehit edildi. Tümen askerlerinin de silahları ellerinden alındı. Tümen dağıldı.

Hüsrev Gerede başkanlığında bir nasihat heyeti, Bolu'ya, gönderilmişti, onlar da orada tutuklandılar. 14 Nisan'da Beypazarı, 20 Nisan'da Gerede de ayaklanmacılara katıldı. 18 Nisan'da da 24. Tümen dağıldı. Adapazarı'ndan yola çıkarılan Sait Bey ve Kâzım Bey'den oluşan bir nasihat heyeti ise. Budaklar köyünde isyancılar tarafından şehit edildiler. Bu arada, Kuşcubaşı Eşref Bey ve Rauf Bey Kandıradan Ankara ile ilişki kurmuş ve hemen Geyve Boğazı'nı tutma emrini almışlardı. Bu arada, İstanbul'dan kaçırılan araba yükü cephane ile Bulgar Sadık adıyla tanınan bir çeteci daha Çolak İbrahim Müfrezesi'ne katıldı. Bu cephaneler, Maltepe Atış okulundan alınmıştı. 25 Nisan'da, Taraklı da asiler eline geçince Çolak İbrahim Bey'le Mudanyalı Yüzbaşı Vasfi 29 kişilik bir müfrezeyle ve iki makinalı tüfekle Taraklı üzerine gittiler. Kuşcubaşı Eşref de 31 kişilik bir müfrezeyle Geyve savunması için geride bırakıldı. Taraklıdan kaçan asiler, sonradan buraya yeniden saldırdılar ama 42 ölü verdikten sonra yüzgeri ettiler. Çolak İbrahim Bey müfrezesi de burada toparlanıp

Göynük ve ardından Mudurnu'ya girdi. Bu arada Pirlepeli Hamdi ve Dava vekili İsmail Hakkı Bey'ler de 200 Rumelili Milisle Çolak İbrahim Bey kuvvetlerine katıldılar. 12-15 Mayıs günleri arasında asiler Mudurnu'ya saldırdılarsa da yüz kadar ölü verip geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu arada Nallıhan'dan yola çıkan Binbaşı Nazım Bey komutasındaki 250 kadar zeybek ve zayıf bir askeri birlik yetişti, Mudurnu savunması berkitildi ama, bu arada 16 Mayıs'ta asiler Göynük'ü bastı, hapishaneyi boşaltıp memur evlerini yağma ettiler. Başlangıçta, kendileriyle bir olan Makinalı Tüfek Teğmeni İsmail, bunların yağmacılığına karşı çıkınca hemen oracıkta asi arkadaşlarınca öldürüldü. Bu arada Albay Refet ve Ayıcı Arif Bey kuvvetleri yetişti, Çerkez Ethem Kuvvetleri ise Düzce'ye girdi.

Ne var ki, hıyanet yarışı devam ediyordu.

Tam Düzce isyanı bastırıldı derken bu kere Beypazarı Ayaklanması başgösterdi. Zonguldak'tan da İstanbul'da Padişaha sadakat ve Kuvayı Milliye'ye karşı olunduğu yolunda, telgraflar çekildi. Ankara, Beypazarı’na, Binbaşı Şerafettin komutasında 80 kişilik bir kuvvet, gönderdi. Ancak bu birlik ateşle karşılandı, kasabaya giremedi. Bu sırada Nallıhan da ayaklanmaya katıldı. Safranbolu halkı da 23 Nisan'da, yani tam Ankara'da Meclisin ilk toplantısını yaptığı gün, «Biz Padişahı isteriz, Ankara Meclisini tanımayız» diye ayaklandı. Gerede de ayaklanmaya katıldı.

Ayıcı Arif Bey ve Karakeçili müfrezesi 25 Nisanda Beypazarı'na girdi, ele geçirdiği asileri asarak, düzeni sağladı. Aynı gün Nallıhan'a gitmesi emredildi. Bu arada Nallıhan'da asiler, Kadı Ahmet Hamdi Efendi'yi ilçe kaymakamı atamışlar, Nallıhan Müftüsü ise ilçeden kaçarak Kuvayı Milliye saflarına katılmıştı. Ayıcı Arif şiddetle Nallıhan'a geldi ve girdi ama, asiler kaçtılar. Arif Bey burada durmadan, fesat ocağı sayılan Çarşamba köyüne girdi ve eline geçirdiği elli kadar asiyi ya vurdu ya da astı.

Ülkenin dört bir köşesinde fesat kazanları kaynıyordu. Kastamonu Valisi Cemal Bey, kendi bölgesinde de kıpırdanmalar başladığını Ankara'ya bildirdi. Ankara'dan Hıyaneti Vataniye Kanunu çıkartıldığı, hemen bunun uygulamaya geçirilmesi emrini aldı.

Düzce isyancılarından Hacı Hamdi, çetesiyle Seçilen köyü yöresinde askeri birliklerle bir çarpışmaya girdi. Çarşamba köyündeki çatışmada canını güç kurtaranlardan Sadık Hoca, Bolu'ya gidip af dileyelim dedilerse de Hacı Hamdi bunları dinlemedi ve vaktiyle

Bolu'dan lokantacılık yapan Kalender Ahmet adındaki eski bir topçu çavuşunu Hendek'te dağılan tümenden ele geçirilmiş toplardan birinin başına geçirdi. Çerkez Yar adındaki bir eşkiyayı da takım komutanı yaptı ve asiler bu topla üç mermi savurdular. Bereket, top bundan sonra bozuldu ve askeri birlikler saldırılarını sürdürdü, top başındaki on beş eşkiya hemen oracıkta öldürüldü. Kalender Ahmet ise kamasıyla birlikte kaçtı ve Yozgat köyüne sığındı. Karakeçili Müfrezesi ise Bolu'ya doğru yürüdü. Bu arada. Bolu'dan Hoca Süreyya diye biri gelip, halkı ayaklanmaya itenlerin eski mebus Abdülvehap, Boyacıoğlu Hacı Hamdi, Hacı Emin, Çubukçuoğlu Sabri, Mengenli Avukat Nuri ve Müftü Ahmet olduklarını, isyana da Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey'in idaresizliğinin neden olduğunu söyledi.

Ayıcı Arif Bey, asilerin Bolu üzerine yeniden ilerleyeceklerini kestirdiğinden, şehre girmedi ve başı boş olarak orada bulunan 32. Kafkas Piyade Alayı'nın başına, Binbaşı İhsan'ı bırakarak öteki isyan bölgelerine doğru hareket etti. Ne var ki, 2 Mayıs'ta asiler Bolu üstüne yeniden geldiler, Binbaşı İhsan önlemler almıştı ama asilerce vurulup yaralandı, sonra da Çarşambalı Kara Ali adında biri tarafından öldürüldü. Sonra Bolu'ya giren askerler bazı erleri de öldürdüler, Abdülkadir adında genç bir subayı da ağır yaraladılar. Sonra da boynuna ip dolayıp, sokaklarda çeke çeke öldürdüler. Bu arada da, «Şeyhülislâm fetvasını yerine getirdiklerini» söylediler, İstanbul'daki Şeyhülislâm Dürrizade, Kuvayı Milliyecilerin asi ve şaki oldukları, bunları öldürmenin caiz olduğu yolunda fetva vermiş ve bu fetva tüm ayaklanma bölgelerine dağıtılmıştı... 4 Mayıs'ta Ayıcı Arif Bey müfrezesiyle asilerin üstüne gittiyse de başarı sağlayamadı ve Kızılcahamam üstüne çekildi.

Çerkeş'ten Gerede üzerine sevkedilen Binbaşı Vasfi komutasındaki 58. Alay, 260 mevcuduyla tedbirsiz olarak Gerede'ye girdiğinde birden yaylım ateşine tutuldu ve Binbaşı, ancak 85 eriyle geriye kaçabildi. 11 Mayıs gecesi ise Ayıcı Arif, Kızılcahamam yöresindeki çadırlı karargâhında, gece kendi müfrezesinden biri tarafından öldürüldü ve Karakeçili Milli Alayı da dağıldı gitti. Bu üst üste gelen yenilgi ve dağılmaların ardından Binbaşı Rüştü Komutasında 400 er ve 4 makinalı tüfekli bir birlik Gerede üzerine gönderildi. Bu birlik de kesin bir direnişle karşılaştı, birlik erlerinden bir kısmı asilere katıldı ve Binbaşı Rüştü ancak 89 erle geri dönebildi.

Bu arada, Kuvayı Milliye Komutanı Ali Fuat (Cebesoy), Geyve'de Kurmay Başkanı Binbaşı Saffet Bey (Arıkan) ile İzmit Mebusu Fuat Bey'in (Carım) yardımıyla çalışıyordu ama yapabileceği pek fazla birşey yoktu. Mustafa Kemal Paşa'dan Ankara'ya dönmek buyruğunu aldı ve döndü. Dönerken de, Çerkez Ethem Bey'i Düzce ve Bolu asilerini tenkil komutanı atadı. Bursa üzerinden Anzavur çetesini tenkil etmiş olarak gelen Çerkez Ethem Bey'in Kuvve-i Seyyare'si yanı sıra, Eskişehir Albayrak müfrezesi, Konya'nın Arnavut Müfrezesi, Rauf Bey komutasındaki Şark Milli Müfrezesi, Yüzbaşı Dayı Mesut Bey komutasındaki Demir, Ömer, Süleyman Kaptan çeteleri ve Bolvadin Atlıları, Bilecik Kuvayı Milliyesi ve çevredeki öteki tüm milis kuvvetleri ile Miralay Refet Bey kuvvetleri, Düzce isyancıları üzerine gönderildi.

Ethem Bey, Geyve'den Adapazarı’na giderken, bir yerde kazara bir silah patlasa o köyü kökünden yakarak ve erkeklerini asarak bir tufan gibi geçti. Düzce asileri dehşete düştüler ve ellerinde rehin tuttukları Trabzon mebusu Hüsrev (Gerede) ve Osman Beyleri Mudurnu'ya Refet Bey'e gönderip aman dileyip aracı olmasını istediler. Mudurnu'dan Ankara'ya telgraf çekildi, aman dilendi, isyanın elebaşısı Berzek Sefer Bey'in ikna edilebileceği, daha fazla kan dökülmeden ayaklanmanın yatıştırılacağı ileri sürüldü. Ancak bu kez de Ankara'da Genel Kurmay Başkanı İsmet Bey (İnönü), «Düzceye silah kuvvetiyle girilmelidir. Asilerin dehaleti samimi değildir, eli kana boyanmamış birkaç kişiyi affederiz ama şehit olan komutan ve erlerimizin hesabını soracağız» diye cevap verdi. Ethem Bey ve Refet Bey kuvvetleri hiçbir direnmeyle karşılaşmadan Düzce'ye girdiler.

Kuvve-i Tedibiye, elebaşılardan ele geçen Koç Bey ve Abdülvehab'ı hemen o gün astırdı. İstanbul'dan dokuz subayla birlikte isyan yönetmek için gelmişken Akçakoca'ya kaçan Erkanıharp Kaymakamı Hayri Bey yakalanıp Düzce'ye getirildi ve o da asıldı.

Albay Refet Bey kuvvetlerinden Binbaşı Nazım Bey'in komutasındaki bir birlik 27 Mayıs'ta Bolu'ya girdi. Burda da çatışma olmadı. Ancak asiler, beklenmedik bir yerde, Mudurnu'da kalmış olan Çolak İbrahim Bey müfrezesini sardılar. Bunu haber alan Binbaşı Nazım Bey beraberindeki zeybeklerden Postlu Mestan Efe, Yeğenlili Deli İsmail, Adagideli Mustafa, Bozdoğanlı Mehmet Karaerkek, İzmirli İsmail, Şartlı Deli Mustafa, Çamaşır Hamamlı Mehmet ve Kurucuovalı Mustafa adlı fedaileri gece gizlice Mudurnu'ya gönderdi.

Ardından da 50 zeybekle kendisi yetişti, iki ateş arasında kalan asiler dağıtıldı. Bundan sonra Binbaşı Nazım 31 Mayıs'ta Gerede'yi bastı, Abazalar daha önceden çekildiğinden, yerli asiler çok dayanamadı, bunların eline geçmiş dört makinalı tüfek geri alındı, eşkiya ileri gelenleri asıldı. Böylece de. tam TBMM'nin Ankara'da toplanması arifesinde Ankara'yı nerdeyse dört bir yandan sarmış olan bir yangın kan ve ateşle, pek çok da kurban verilerek bastırılmış oldu. Bu Birinci Düzce ayaklanması 13 Nisan - 31 Mayıs 1920 tarihleri arasında birbuçuk aydan çok sürdü.

KUVAYI İNZİBATİYE DEDİKLERİ

Ülke, yerel ayaklanmalarla kaynarken, İstanbul'daki hainler Vahidettin ve Damat Ferit, Kuvayı Milliye'yi boğmak için yeni bir hainlik daha plânladılar. Bu, Kuvayı Milliye'ye karşı, Hilafet Ordusu da denen Kuvayı İnzibatiye'nin kurulmasıydı.

İstanbul'daki Damat Ferit Hükümeti, 18 Nisan 1920'de, Şeyhülislâm Dürrizade'nin, Anadolu'daki Kuvayı Milliyeci ve Ulusal Direnişçi Komutan ve önde gelen liderlerin öldürülmelerinin şer'an caiz olduğu, Kuvayı Bagiye dedikleri Kuvayı Milliye'ye karşı savaşırken ölenlerin şehit, savaşanların da gazi sayılacakları yolundaki fetvasından yola çıkarak Kuvayı İnzibatiye birliklerinin kurulmasını kararlaştırdı.

Bu birliğin başına da, ordu komutanı yetkileri ile Süleyman Şefik Paşa, Kurmay Başkanlığına da, Bağdat'ta Redif Fırkası komutanlığı yapmış Erkanıharp Miralayı Refik (Yaltkaya) getirildi.

Kuvayı İnzibatiye'nin oluşturulan ilk alayının başına Binbaşı Hasan Tevfik atandı. Bu alay, İzmit'in güneydoğusunda karargâh kurdu. Kuvayı İnzibatiye adına 54 subay ve 790 er toplandı. Sonradan subay sayısı Kuvayı İnzibatiye'de 94'e yükseldi.

Kuvayı İnzibatiye'nin ikinci alayının başına ise, ordudan kovulma Çerkez Bekir Bey getirildi. Ordu Komuta karargâhı da İzmit limanında demirli, toplarının kaması alınmış Yavuz Zırhlısı oldu.

Miralay İbrahim adında bir işbirlikçi ile İzmit'e Kuvayı İnzibatiye'ye 55 bin lira gönderildi. Aynı günlerde Mirimiran rütbesiyle Ahmet Anzavur İzmit'e mutasarrıf atandı ve Kuvayı İnzibatiyeyi desteklemesi istendi, İzmit'e gelip Yavuz Zırhlısı'ndaki

karargâhında Kuvayı İnzibatiye Başkomutanı Süleyman Şefik Paşa ile görüştü. Ancak bu görüşmede işbirlikçi iki paşa pek anlaşamadılar. Anzavur, bağıra çağıra Süleyman Şefik Paşa'dan 15 bin lira, 2000 tüfek 600 sandık cephane alıp Adapazarına gitti. Böylece de Kuvayı İnzibatiye'ye kimin gerçek komutan olduğu bir sorun olmaya başladı. Bir süre sonra, Süleyman Şefik Paşa Yavuz Zırhlısının kamaralarını bırakıp İstanbul'a döndü. O dönünce kurmay heyeti işgalci İngilizlerce gemiden çıkartıldı.

Anzavur, Çerkez Şirin Bey diye biriyle birlikte eldeki derleme paralı askerleriyle 10 Mayıs'ta Adapazarını ve 13 Mayıs'ta da Kandıra'yı işgal etti. Yöreyi savunan Kuvayı Milliye müfrezesinin başındaki Dayı Mesut Bey Adapazarı'nın kuzeyine çekilmek zorunda kaldı. Anzavur birlikleri ise 15 Mayıs'ta Geyve'ye saldırdı. Ancak birlikleri bozuldu ve geri çekildi. Fakat 17 Mayıs'ta bir kez daha saldırdı. Bu baskından önce, Geyve'deki Ali Fuat Paşa kurmay başkanı Binbaşı Saffet Beyi (Arıkan) yanındaki az bir kuvvetle Değirmendere'ye göndermişti. Bu yüzden ikinci saldırıda bizzat Ali Fuat Paşa ve yaveri İdris (Cura), birer makinalı tüfeğin başına geçip çarpışmak zorunda kaldılar. Tam bu sırada Dayı Mesut ve Demirci Efe Müfrezesinden zeybekler yetişti, Anzavur birlikleri bir kez daha bozuldu. Anzavur ise, attan düştü ve geri dönmek zorunda kaldı.

Genel Kurmay Başkanlığı'nın yazdırdığı, resmi Türk İstiklal Harbi tarihinin altıncı cildinde Rahmi Apak, iç ayaklanmaları anlatırken geri çekilen Anzavur Ahmet Paşa'nın kendi adamları olan Çerkezlere şu emri verdiğini yazmaktadır:

«Kuvayı İnzibatiye, Kuvayı Milliye ile muharebeye tutuştukları zaman, Kuvayı İnzibatiye'yi arkalarından tehdit ve taciz edin» [129]**.**

Öte yanda, Çerkez Ethem Bey kuvvetleri, Düzce isyanını bastırdıktan sonra, Adapazarı'na da geldi, buradaki Kuvayı İnzibatiye bölüğünü teslim alıp terhis etti. Bu bozgundan sonra, İstanbul'daki Damat Ferit'in Harbiye Nazırı, Süleyman Şefik Paşa'nın yerine Suphi Paşa'yı. Anzavur'un yerine de Erkanıharp Kaymakamı Senai'yi kolordu komutanı yetkisiyle İzmit ve Havalisi komutanı atamıştı. Ancak, bu arada parayla toplanmış olan bu birliklerden sürekli firarlar oluyor ve kaçanlardan birçoğu ulusal güçlere katılıyordu. Bu garip ordu, 14 Haziran 1920 tarihinde, bir tümen olarak İzmit'ten harekete geçti, öncü olarak, Makinalı Tüfek Üsteğmeni Tarık Mümtaz (Göztepe)

komutasında bir Boşnak ve bir de Çerkez çetesi tümen gücünde varsayılan bu birliğin başında yürüyordu.

Kaymakam Ragıp adında, emekli iken alay komutanı atanmış biri, sonradan ele geçirilen bir raporunda, komutanı olduğu üçüncü Kuvayı İnzibatiye alayının başına, eski komutan Kaymakam Selim'in istifası üzerine getirildiğini, birlikte kimsenin emir dinlemediğini, perişan olduklarını yazıyordu. Birinci Tabur Komutanı, Yüzbaşı Yusuf İzzet adındaki Kuvayı İnzibatiye mensubu işbirlikçi subay ise, raporunda, Kuvayı Milliye karşısında birliklerinin nasıl bozguna uğradığını uzun uzun ve üzüntü ile anlattıktan sonra, birliğinden canla başla hizmet edenlerin sadece, Mülazım Nejat, Mülazım Ali, Mülazımısâni Mustafa, 2. Bölük Çavuşları Şevket, Osman, Hüseyin olduklarını, geri kalanlarının ne yaptığını bilmediğini belirtiyordu. Aynı tabur komutanı, Birinci Bölük Komutanı Yüzbaşı Mehmet ile yardımcısı Mülazım Mustafa'nın kendisini ve emirlerindeki bölüğü aldattıklarını ve «asilere iltihak ettiklerini» rapor ediyordu.

Kuvayı İnzibatiye'nin İkinci Alay Komutanı Binbaşı Mustafa’da raporunda, Kuvayı Milliye Birliklerine nasıl saldırıp yüzgeri ettiklerini anlatırken, kaçıp İzmit'e sığınmak istediklerinde İngilizlerin kendisini şehre sokmadığını, ellerinden silahlarını aldığını ve ondan sonra da âdeta tutuklu gibi İstanbul'a havale edildiklerini yazıyordu.

Kuvayı İnzibatiye'nin bu fiyaskosundan sonra 25 Haziran 1920'de Harbiye Nazır Vekili Ferik Ahmet Paşa, Kuvayı İnzibatiye'nin lağvedildiğini ve erleriyle subaylarının terhis edilmeleri emrini veriyordu.

Ne var ki İstanbul Hükümetlerinin, ne utanmaları ne de rezilliklerinden ders alma alışkanlıkları vardı. Kuvayı İnzibatiye'yi lağvedecek İstanbul Hükümeti bu karardan kısa bir süre önce kağıt üzerinde ve İstanbul'dan dışarı çıkamayacak ama karargâhı İzmit'te olan bir Olağanüstü Anadolu Genel Müfettişliği makamı icat etmiş ve bunun başına da, emekli bir Mareşali, Müşir Zeki Paşa'yı atamıştı. 28 Nisan 1920 tarihli bu kararnameye göre, Anadolu'daki tüm askeri birliklerin komutasını üstüne alacak bu genel müfettişin kurmay başkanlığına Erkanıharp Miralayı Mahmut (Beliğ) getiriliyordu.

Aynı günlerde, Safranbolu'dan Müttehit Gönüllüler Komutanı imzasıyla İstanbul'a telgraf çeken Dayızade Hacı İbrahim adında bir hain de, «İnebolu'ya asker gönderin, Kastamonu'yu işgal edin, Mustafa Kemal'i tevkif edin» diyor, Süvari Binbaşısı Fehmi adında bir başkası

da İzmit'teki Müfettişi Umumilik ile Kuvayı İnzibatiye arasındaki irtibat subaylığına getiriliyordu.

ALTINDAN ÇAPANOĞLU ÇIKAR

Ankara çevresindeki ayaklanmalar halkasına katılan bir halka da Yozgat'tadır. 15 Mayıs 1920'de patlak verir. Aynı günlerde bir ayaklanma da Zile'de ortaya çıkar.

Yozgat Ayaklanması, Ankara yönetimini ve Heyeti Temsiliye'yi tanımak istemeyen Yozgat Mutasarrıfı Necip Bey'in 20 Ekim'de görevden uzaklaştırılması, Yozgat Hürriyet ve İtilâf Fırkası Reisi Çapanoğlu Edip ve kardeşi Çapanoğlu Celal Bey'lerin Ankara'da Meclis toplanmasını padişaha isyan saymalarıyla ortaya çıkar.

14 Mayıs'ta Çapanoğulları Yozgat'ta bir at yarışı düzenlerler. Bu yarışa, kendi kafadarları, Kuzgunlu Hacı Bekir, Zile Solucanlıdan Musa, Osmaniye'den Meşeci İdris, Hüseyinabatlı Halit, Komiser Muavini Ziya, Çapanoğulların damadı, Çayırözü köyünden Hoca Ömer'i çağırır, yarıştan sonra konaklarında akşam yemeğine alıkoyarlar. Bu yemekte, ayaklanmanın ilk kararları alınır ve plânı yapılır.

Öte yandan, Erzurumlu eski nahiye müdürlerinden, posta ihalesi aldığı için Postacı diye tanınan, posta idaresinin paralarını yiyip Sivas Yıldızeli köylerine sığınmış Postacı Nazım, Kara Mustafa, Katil Salih Yıldızeli Kiremitli köyü Çerkezlerinin nahiye müdürü ile anlaşmazlığını bahane edip, Düzce ve Bolu ayaklanmacılarından olup buralara sığınmış olanları da bir araya getirip bir Halife Ordusu oluşturur ve Yozgat Beyleri Çapanoğulları'yla ilişki kurarlar, ilk ayaklanmayı da bunlar başlatırlar. Yıldızeli'ndeki tabura saldırıp, pusuya düşürdükleri askerlarin elinden üç makineli tüfek alırlar; Çamlıbel'de bir askeri müfrezeyi daha pusuya düşürürler. Baskıncılar arasındaki, Pülümürlü Salih ile Çerçel Safer askerlerce teşhis edilir.

Kılıç Ali 40 kişilik Müfrezesiyle, Antep'ten bu ayaklanmacıların üstüne yollanır. Çapanoğlu Halit ve Çapanoğlu Ziya da bu arada bu ayaklanmacılara katılırlar. Çapanoğlu Salih, eniştesi Mahmut ve gene Çapanoğullarından Meki, Osman Sekip, Muhlis, Hafız Şahap, Çapanoğlu Hakkı, Çapanoğlu İhsan, Hayri Paşa oğlu İhsan, Emekli Yüzbaşı Hakkı, Hüsnü, Fevzi Çamlıbel karakolunu basar, jandarmaları

çoraplarına kadar soyar, Kayadibi bucağını talan ederler, isyan giderek genişler.

Ankara'nın elinde, bu ayaklanmayı bastıracak ne asker ne de silah vardır çaresiz gene Çerkez Ethem Bey'in Kuvve-i Seyyaresine haber verilir. Yanına da usulen birtakım askeri birliklerle milis güçleri katılır. Çerkez Ethem Bey, Düzce ayaklanma bölgesinden, Ankara üzerinden Yozgat'a geçer ama, artık onun da yavaş yavaş havası değişmiştir. «Ben» der de başka birşey demez. Hatta daha da ileri gidip, Mustafa Kemal Paşa'yı gerekirse Meclis önünde asabileceğinden bile söz eder. Şımarmıştır... Şımartılmıştır...

Kuvve-i Seyyarenin o günkü mevcudu «70 subay, 2100 piyade, l.300 hayvan, 4 kudretli dağ topu, 1 sahra topu, 8 makineli tüfek»tir [(130)].

Çerkez Ethem Bey kuvvetleri 23 Haziran'da. iki saatlik bir çarpışmadan sonra ayaklanma merkezi Yozgat'a girerler Ethem Bey'in Raporuna göre **«3 şehit ve 9 yaralı verilmiştir. İki saat kadar muharebe oldu. Ermeniler dahi asilerin ateşine katılarak askerlerimize karşı silah ve bomba atmak suretiyle bir erin şehit, sekiz erin mecruh olmasına sebeb olduklarından bu Ermenilerin evlerine ateş verilmiş ve, birkaç Ermeni evi yakılmıştır»** [(131)].

Çerkez Ethem Bey, ayaklanma bastırmalarında acımasızdır. Hemen o gün 12 asi asılır ki bunlar, arasında başlıca iki kişi Şeriye Hakimi Hoca Şahap, Yörükzade Hüsnü'dür.

Çarpışmada ölenler arasındaysa Yahya Paşa oğlu Osman'ın cesedi görülür. Çapanoğlu Edip ve Celal kaçmışlardır. Çerkez Ethem ertesi gün Alaca kasabasını da ele geçirir. Kaçan Çapanoğlu yandaşlarını Arapseyf boğazında kıstırır ve iyice hırpalar, 300 kadar adam öldürür. Çapanoğlu Edip yaralanır ama gene kaçar.

Bu arada, Çiftlik Nahiye Müdürü Hüseyin Hüsnü komutasındaki Cafer Bey Müfrezesi, ayaklanma merkezlerinden Bedirkale köyünü basarak elebaşılardan sayılan Aynacıoğullarından Rüştü Çullu, Aynacıoğullarından Muhtar, Hancı Halil, Jandarma Karamahmutoğlu Süleyman ve Bekir Oğlu Süleyman'ın evlerini eşyasıyla yakıp, aile ve hayvanlarını bucak merkezine getirir. Bu arada asiler de yer yer zayıf ve dağınık gördükleri müfrezelere saldırır kayıplar verdirirler. Tenkil harekâtı 27 Ağustos'a kadar sürer. Bu tarihte, 3. Kolordu komutanı Miralay Selahattin Bey bir bildiri yayınlayıp, «27 elebaşıyı yakalayana veya öldürene 300 liraya kadar mükafat verileceğini» açıklar.

Arananlar arasında. Aynacıoğlu Rüştü, Postacı Nazım, Kara Mustafa, Fevzi, Küçükağa, Hacı Hasan, Zalim Çavuş adlı asiler de vardır. Bunların dışında çevrede başka kimse kalmadığı varsayılmaktadır.

Tenkil sonunda, aman dileyen ve bağışlanan asilerden 500 kadarı Akdağmadeni Alayı olarak Yozgat'a getirildiklerinde, bunların içinden 49 kişi, Kuvayı Milliye emrinde çalışmayız diye kaçıp yeniden ayaklanırlar ki, bunların arasında, Küçükağa, Deli Hacı Hasan gibi elebaşılar da vardır. Geri kalanların da bir işe yaramayacakları bu vesile ile anlaşılır. Beri yandan, Küçük Ağa 200, Postacı Nazım da 300 kişilik yeni çeteler oluşturmuşlardır ve 5 Eylül'de İkinci Yozgat Ayaklanması başlar. 8 Eylül'de Amasya Tokat arasında Çengelhan basılır, halk soyulur, Kırşehir'de Nogaykızı köyünde toplanan asilerle Kırşehir Mebusu Keskinli Rıza Bey müfrezesi çatışmaya girer ama, baş edemez. Çolak İbrahim Bey müfrezesi, Yozgat'tan Akdağmadeni'ne yollanır, Aynacıoğulları, Katil Mustafa ve Küçükağa çetelerini dağıtır, Arap diye anılan azılı bir şakiyi de öldürür, ayrıca Aynacıoğlu çetesinden 17 kişi öldürülür, iki şehit bir yaralı verilir. Derken Müfreze 6 Ekim'de Zile'ye gelir ve Karakahya oğlu Deli Ömer, Çavdaroğlu Topal Hafız, 13 Ekim'de Zile'de asılırlar.

18 Ekim'de, asiler Akdağmadeni'ni basar, evleri yakar, kasaları soyarlar ama bu arada Deli Hacı adındaki eşkiya reisi öldürülür. Milli Müfrezeler yetişir ve soruşturma yapıp, Yozgat Mebusu Rıza'nın kardeşi Belediye Reisi Şükrü ile on kişinin daha bu ayaklanma ve baskınla ilgili olduğu saptanır ve bunlar da hemen oracıkta asılırlar. Böylece, İkinci Yozgat ayaklanması da 5 Eylül'den 30 Aralık 1920'ye kadar sürmüş olur.

Yozgat, Yıldızeli ayaklanmalarından cesaretlenen ve kendileri de ayaklanmaya hazır olan Avukat Ali, eski bucak müdürlerinden Naci ve eski mali müdürlerinden İhsan adlı kişiler, Zile çevresinde 30 kişilik bir kuvvet oluştururlar. Postacı Nazım da bunlara katılır. Bu arada aftan yararlanan bazı Çerkez beyleri de kasabaya dönmüştür, bunlar yeniden ayaklanırlar ve kasabadaki Kuvayı Milliyecilerin evlerini basarlar, Zile'deki az sayıdaki asker Zile kalesine çekilir. Ankara'nın buyruğu ile hemen bazı kuvvetler arada Erzurum Göçmenleri Milli Müfrezesi, Erzurumlu Cafer Bey Müfrezesi Zile'yi sararlar. Erzurum Göçmenleri Milli Müfrezesi, Aziz Bey komutasında üstüne saldıran asilerden 14'ünü öldürür, 31'ini esir alır. 12 Haziran'da Milli Kuvvetler Zile'ye girer. Daha önce de şehir bombardıman edilir. Unvan Ali adlı

eşkiya ileri geleni saklandığı değirmende vurulup öldürülür. Şeyh Abdüsselam, Aynacıoğullarından Mehmet çarpışmalarda ölürler. l Temmuz'da da 22 isyancı asılır.

Bu arada, Turhal'da da bir ayaklanma olur. Hemen burda da sıkıyönetim ilân olunur, mahkemeler kurulur, Zile'den kaçan Çapanoğlu Halit Bey, Arapseyf karakolunu basmış, bir jandarmayı öldürmüş altısını da esir almıştır. Onun da peşine düşülür.

BU LİSTELER BİTMEK TÜKENMEK BİLMEZ

İç ayaklanmaların listeleri yılan hikâyesi gibi uzar gider. Hemen her taşın altında bir ihanet yumağı yatmakta, fırsat buldu mu başkaldırmaya çalışmaktadır.

1920 Haziran'ında, Sevr Anlaşmasına göre Türk toprakları üzerinde bir Ermenistan kurulacağı sanısına kapılan Kürtler de Güneydoğu'da kıpırdanmaya başlarlar. Milli Aşireti ileri gelenlerinden, Mahmut, İsmail, Halil, Bahur, Abdurrahman adlı reisler Güneydeki İngiliz ve Fransızlarla da irtibat kurup Siirt'ten Tunceli'ye kadarki bölgeyi ele geçirmeye kalkışırlar. 28 Ağustos'ta 2000 silahlı Viranşehiri basıp, Karakeçi Türk aşireti mensuplarından yakaladıklarını asarlar, evlerini yakarlar. Üzerlerine çevredeki Türk ve ayaklanmaya katılmayan başka Kürt aşiretleriyle 13. Kolordunun 5. Tümeni gönderilir. 7 Eylül'de Milli Aşireti bu baskılar üzerine Suriye'ye kaçar.

Bahtiyar Aşireti Reisi Cemil Çeto da bu arada bir Kürt hükümeti kurma davası peşindedir. **«Hükümeti ve ciheti askeriyeyi ortadan kaldırmak için Garzan'da bütün aşiretler birleştik, siz de katılın»** diye Reşkotan aşireti Reisi Sabri'ye bir mektup yazar, hatta tehdit de eder. Ancak, Sabri, **«Ecdadım şimdiye kadar hep hükümetin sayesinde yaşadı ve reislik yaptı, ben de öyle yapacağım»** diye cevap verir. Haydaranlı Aşireti Reisi Hüseyin Paşa ise Mayıs 1920'de İstanbul'daki Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti'nin bildirilerini alıp getirmiş ve Aynkesr'deki evinde Cemil Çeto'ya vermiştir ki bölgede dağıtılsın. Sonunda Cemil Çeto, 300 kadar silahlıyla Garzan'da ayaklanır, amacı Ankara Hükümetini ortadan kaldırmaktır. Ama 20 Mayıs'ta bir tabur tarafından sarıldığında fazla dayanamaz, dört oğlu ile birlikte 7 Haziran'da teslim olur [132].

Bir de, Samsun, Trabzon bölgesinde, Pontus Rumları sorunu vardır ki, Anadolu Kurtuluş Savaşçılarını uğraştırır durur. Eski Pontus Rum Krallığını yeniden kurma hayali peşindeki yerli Rumlar, Mondros bırakışmasından başlayarak, 1921 yılı sonuna kadar, Samsun, Çarşamba, Terme, Amasya, Merzifon, Vezirköprü, Ladik, Gümüşhacıköy, Havza, Tokat, Erbaa bölgelerinde kurdukları Pontus çeteleriyle yörede 1641 Türk'ü öldürür 223'ünü yaralar 3723 evi yakar, eşya, hayvan, mal, para gasbederler.

Merzifon'daki Amerikan Koleji Müdürü Mr. White bu Rumlara elinden gelen her türlü yardımı yapar. Trabzon Metropoliti Hrisantos, Giresun Belediye Başkanı Konstandidis, Kaptan Yorgi Paşa'nın oğlu, Samsun Metropolit vekili Eftimos, Başrahip Platon Matnoz, Pontus Rum Devletinin kurulması hayalinin başlıca tertipçileridir.

Ankara Hükümeti, Merkez Orduları Komutanlığına atadığı Nureddin Paşa eliyle, Pontus Rum çetelerini yok etme eylemini aralıksız sürdürmüş, 11.118 vasi Rum'u çarpışmalarda yok etmiştir. Geri kalanlarıda, Lozan Andlaşmasından sonra Yunanistan'a gönderilmişlerdir.

Kurtuluş Savaşının ilerleyen yıllarında da, Anadolu'nun şurasında ya da burasındaki ayaklanmalar, TBMM'ye karşı direnişler son bulmaz. Örneğin 6 Mart - 17 Haziran 1921 tarihleri arasında Hafik, Zara, İmranlı, Suşehri, Refahiye, Kemah, Divriği, Kangal yöresindeki Koçgiri aşireti ya da aşiretleri bir ayaklanmaya girişirler.

Mustafa Paşa, Alişan Bey, Haydar Bey, Hacı Rasim, Mahmut, İzzet, Kelağaoğlularından Mehmet Naki İzzet, Hasan Askeri, Kâzım. Alişir adlı aşiret reis ve ileri gelenleri, Kızıltepeli Kör Rıfat, Karmanlı Nuri gibi daha başka eşkiya reisleri, Paris'te Ermeni Bogos Paşa ve Kürt Şerif Paşa, İstanbul'da Seyit Abdülkadir gibi Kürtçülük ve Ermenicilik davası peşinde koşanların da etkisiyle, Dersim bölgesinde ayaklanırlar. Önce, askeri birliklerce tutsak edilmiş Deliceli Demirağaoğlu Mahmut'u kurtarmak için girişilmiş bir hareket gibi görünen ayaklanma, kısa sürede yöreye yayılır, İmranlı'daki Süvari Alayı komutanı Binbaşı Halis, Teğmen Müştak ve dört er şehit edilir. Bazı subaylar, yüzlerce asker ve 203 tüfek, 2 makinalı tüfek 135 hayvan asilerin eline geçer. Çeşitli köyleri ve kasabaları basan isyancılar, katliam ve soygun yaparlar. Nureddin Paşa kuvvetleri, yukarda adları geçenlerle birlikte ayaklanmaya katılan ve karışan Ateş, Kasım Oğlu Munzır, İbrahim, Mustafa, Mansur, Seyithan, Gazi,

Azamet adlı asi elebaşılarının ardına düşer. Çarpışmalar çekilmeler sonunda 11 Nisan'da başlayan tenkil harekâtı 17 Haziran'da sona erer. 500 kadar asi ileri geleni öldürülür. Haydar Bey, aman diler, Alişan ve 32 lider tutsak edilir, içlerinden asılanlar, sürülenler olur. Bir süre için, Dersim bölgesinde barış sağlanır. Taa ki, 1925 Şeyh Sait Ayaklanmasına kadar.

DAHA BAŞKA AYAKLANMALAR

Birincisi güçlükle bastırılan Düzce ayaklanmalarının ikincisi 8 Ağustos-23 Eylül 1920 tarihleri arasında boy gösterir.

Çerkez Ethem ve Çolak İbrahim Bey kuvvetleri Yozgat Ayaklanmasını bastırmak üzere bölgeden ayrılmış ve Yunan saldırısı da başlamış askeri birlikler Uşak-Bursa hattına yollanmıştır. Bunu fırsat bilen Düzce'de yeniden olay çıkarırlar. Üzerlerine gönderilen jandarma müfrezesi bozulur. 8 Ağustos'ta da 300 kadar Abaza Düzce'yi yeniden basar. Kadı Kemalettin'i kaymakam vekili atarlar, Dava Vekili Akif, Hacı Hamdi, Mustafa imzalarıyla da Ankara'ya bir telgraf çekip, «Kuvayı Milliye bu bölgedeki Çerkez ve Abazaları yok edecek, hiç kimseyi sorumlu tutmazsanız, buradaki ayaklanmanın önü alınır,» derler. Ellerinde bir çok tutsak vardır, bunlara da imzalattıkları bir telgrafta, soruşturma açılmamasını isterler. Bu asilerin üstlerine gönderilen bir tabur asker, uykudayken bastırılır ve dağılır. Asiler bundan cesaretlenip Bolu'ya yürürler ve şehri ele geçirirler, isyan bir kere daha genişler. Kılıç Ali Müfrezesi, Yüzbaşı Sarı Edip Efe, Yeşilbayrak Müfrezesi, Çolak İbrahim Bey Müfrezesi, Cafer Bey'in Erzurum Kuvayı Milliyesi, eski asilerden iken Kuvayı Milliyecilere katılan Dayıoğlu İbrahim Ağa — ki bunun oğlu da vaktiyle asi iken sonradan Miralay Refet Bey kuvvetlerine katılmış, çok yararlı olmuştu— ayaklanmacı güçleri iyice sardığında, asiler, kendisi de Abaza olan ve Bolu Jandarma Komutanlığına atanan Binbaşı Rüştü Bey'in de araya girmesiyle aman dileyip bağışlanırlar ve evlerine dönmelerine izin verilir [133].

— IX —

İSTANBULDAKİLERE GELİNCE...

Bütün bu ayaklanmalar, karşı çıkmalar, hep Anadolu'daki Ulusal Direnişi kırmaya, yıkmaya yönelik çabalar olarak sürüp giderken, asıl İstanbul'daki hainler de ellerinden geleni ardlarına koymazlar.

Örneğin bunlardan biri, Refik Halid (Karay) 4 Nisan 1920 günü ünlü Alemdar gazetesinde, «Hani Böyle Olmayacaktı...» başlığıyla ve Aydede takma adının ardına sığınıp şöyle yazıyordu:

«Yahu, hani kabine istifa etmeyecekti? Hani Ferit Paşa Divanı Âli'ye verilecekti? Hani Hürriyet ve İtilaf kokuşmuştu? Hani mebuslar kabineye girecekti? Hani Mustafa Kemal İstanbul'a gelecekti? Hani Harekâtı Milliye memleketi kurtaracaktı? Hani Mecliste Fransa İhtilali'ndeki gibi celâdetler gösterilecekti? Hani Felahı Vatan yedi düvelle başa çıkacaktı? Hani renk renk ordular gelecekti? Hani İngiltere karışacak. Fransa bunalacak, İtalya dağılacak, Hint ayaklanacak, Çin canlanacak, cihan pusulayı şaşıracak, sonra Lenin ile Enver, Troçki ile Talat kolkola bu karmakarışık dünya haritası üzerinde batıdan doğuya kadar gezecek, tozacak, hükümran olacaktı? Hani beni asacaklardı? Ayan'ı dağıtacaklardı? Fırkayı kapatacaklardı? Hani Çürüksulu Sadrazam olacak, İzzet Paşa kabine teşkil edecek, Cami Bey Dahiliye Nezaretime gelecekti? Hani istifa için sebep yoktu? Hani Mister Wilson lehimizde idi? Hani Anzavur Bey vuruldu idi? Hani Ferit Paşa sadarete bir daha gelmeyecekti? [134] Bakıyorum, İttihatçılar ne dediyse hep aksi olmuş... Bundan sonra biz söyleyelim siz dinleyiniz.»

VE BİR HAKLI HÜKÜM

«Bu yazı çoğu kişi için bugün bir anlam taşımaz O günlerini dağdağasında Refik Halid atıp tutuyor; yıkılmış İttihatçıları taşlıyor,

ulusal savaşımı yürütmek isteyenlerle alay ediyor! Umutları çiğneyip umutsuzluğu yaymak için kalemini kullanıyor.

Ne var ki 5 Nisan 1920 gününü takvimdeki yerine oturtunca Refik Halid'e hak verenler bile çıkabilir. Çünkü 16 Mart 1920'de düşman İstanbul'u işgal etmiştir. Meclisi Mebusan, bu koşullarda çalışamayacağını vurgulayarak kendi kendisini dağıtmıştır. Anadolu'da Sivas ve Erzurum Kongreleri toplanmıştır ama «Düveli Muazzama»nın ta uzaklarda verilmiş yüksek kararı yanında ne değeri vardır? İstanbul'da «vatan haini Damat Ferit, ikinci kez kabinesini kurmuştur. Sevr Anlaşması'nın eli kulağındadır. Türkiye'nin her yanı düşman boyunduruğu altındadır. Dünya ve Anadolu öylesine karanlıktır ki, Refik Halid soruyor:

«— Hani Hint ayaklanacaktı? Hani Çin canlanacaktı? Hani Harekâtı Milliye vatanı kurtaracaktı? Hani İngiltere karışacaktı? Hani beni asacaklardı?»

İnsanoğlu, dünyaya dar zaman açısından baktığında hiçbir şeyin değişmediğini ve değişmeyeceğini sanır. Âlem yine ol âlemdir, devran yine ol devran. Her sabah aynada kendini gören kişi; günden güne, aydan aya, yıldan yıla nasıl değiştiğini anlayamaz; ama bu değişim on yıl önceki ve sonraki iki fotoğrafla insanın suratına çarpar.

Nitekim Refik Halid'in «Hani Böyle Olmayacaktı?» yazısındaki bütün sorulara tarih yanıtını vermiştir.

Hint ayaklanmıştır...

Çin canlanmıştır...

Refik Halid asılmamıştır; ama Bağımsızlık Savaşı başarıya ulaşınca sınır dışına sürülmüş, yirmi yıl sonra yurda dönebilmiştir.

Ve en önemlisi:

Harekâtı Milliye, vatanı kurtarmıştır» [135].

İşbirlikçilerin bir başkası, gene bir gazeteci Refii Cevat (Ulunay) dır. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın bir kahramanı, Yüzbaşı Selahattin Yurtoğlu anılarında bu işbirlikçinin bir marifetini anlatır.

Mütareke İstanbulu'nda, daha doğrusu işgal İstanbulu'nda Padişah Hükümetinin bir mahkemesi,

Yozgat Mutasarrıfı, eski Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey'i, Ermeni kıyımından ötürü suçlu görerek astırmıştır. Ancak bu idam, İstanbul'un işgalini hazmedemeyen genç Türkler için bir ayaklanma nedeni olmuş, vicdanlarda bir patlama yaratmıştır. Kemal Bey'e büyük ve görkemli bir cenaze töreni düzenlemişlerdir, İstanbul'da yer

yerinden oynamıştır. İşte bu günün ertesini Selahattin Yurtoğlu şöyle anlatıyor:

«Cenaze töreninin ertesi günü Hükümete bağlı Refii Cevat, Alemdar gazetesinde 'Sırmalı Haydutlar' başlıklı bir yazı yayınladı. Özetle diyordu ki:

Devletin resmi üniformasını taşıyan bir sürü haydut, devlet tarafından asılmış bir haydudun cenazesine karışarak kargaşa yaratmışlardır. Bunların da yakalanarak cenazesine katıldıkları haydudun akıbetine uğratılması gerekmektedir.

Üç gün sonra, yedisekiz subay, Tepebaşı'nda oturuyor ve içiyorduk. Ben hayatımda ilk kez arkadaşlarımın ısrarıyla viski içmiştim. İçki başıma vurmuştu. Tam bu sırada içimizden biri karşı masada oturan adamı göstererek: — Refii Cevat, dedi.

Hemen karar verip kalktık! Güya masasına oturuyormuş gibi çevresini sardık. Şaşırdı. Dört bir yanı, Rum, Ermeni, Hıristiyan ve yabancı subaylarla dolu olmasına rağmen yardım gelinceye kadar cehennemi boylayacağını kestirdi. Söyleyeceğimizi söyledik. Ertesi günü bir yeni yazıyla özür dileyeceğine yemin etti.

Biz de böyle bir yazı yayınlamazsa canını cehenneme yollayacağımızı tekrarladık.

Ertesi günkü Alemdar'ın başyazının özeti 'Kahraman ordunun kahraman subayları, cenazeye katılmakla ülkede bir fenalığa yol açılmamasını amaçlamışlar... Ne asil, ne yüksek bir fikir!... [136].

Gene Yüzbaşı Selahattin Yurdoğlu, bu cenaze töreniyle ilgili bir anısını anlatırken, adını vermemekle birlikte, törene katılanları jurnal eden bir Arap doktorundan söz eder ki şöyle:

«O tarihte, Tıbbiye mektebinde idare memuru olan bir Arap doktor, törene katılan öğrencilerin adlarını saptayarak hükümete vermiş ve çok insanın canını yakmıştı. Bu doktor. Milli Mücadeleden sonra Türk tabiiyetinden çıkarılmış, fakat bir yolunu bularak tekrar Türkiye'ye kabul edilmiş ve Güney İlleri Trahum Teşkilâtı Reisi olmuştu» [137].

Bu jurnalci kimdi dersiniz acaba? Çoluğu çocuğu kimlerdir?

İŞBİRLİKÇİNİN UTANMASI OLMAZ!..

İşbirlikçilik ve ihanet konusunda Refik Halid, Rafii Cevat, Arap doktor gibi daha nice alçak vardır ki saymakla bitmez. Meselâ bunlardan biri Mareşal Fevzi Çakmak'ın Harbiye'den sınıf arkadaşı Halit Bey adında biri, Fransız ordusunda, istihbarat yüzbaşısı olarak görev alacak. Anadolu'ya silah kaçırmaya çalışan Kuvayı Milliyecileri saptamaya çalışacaktır.

İstanbul'da Polis Müdürlüğü yapmış Tahsin. Müdür Muavini Kemal ve Ispartalı Kemal ile, Hafız Sait, Şeref, Arnavutköy Merkez Memuru Hacı Kemal, Sakallı Cemil, Yolgeçenli Yusuf gibi polis şefleri, Osmanlı Devleti adına elde ettikleri istihbaratı işgalcilere aktaracak, onlarla işbirliği yapacaklardır. Ama bu da birşey değildir...

Düpedüz İngiliz istihbarat teşkilâtında görev alacak polisler de vardır:

Polis Cemal ve kardeşi Polis Nedim... Tayyar, Hafız Cemal, Telgrafçı Tüfekçi Yakup, Telgrafçı Basri, Haydar... Recep, Haçaturyan? Onnik. Bunlar hep Osmanlı vatandaşıdır ama, düpedüz İngiliz polisi olarak İstanbul'daki İngiliz istihbaratında çalışmışlardır.

Bugün inanılması güç gelir ama doğrudan doğruya İngiliz polisi olarak çalışan Türk asıllı bu Osmanlı tebaalarının başındaki amir de Ermeni asıllı bir Osmanlı tebaasıdır: Pandikyan Efendi...

Ve bu Pandikyan Efendi, İngiliz memuru olmasına, İngiliz istihbaratında, deniz istihbaratı kısmının amiri olmasına karşılık, emrindeki Türk asıllı İngiliz ajanlarının melanetlerini Türk istihbarat servislerine haber vermekte, Kuvayı Milliyecilerin İstanbul'dan kaçırdıkları cephanelerin Anadolu'ya ulaşması için yardımcı olmaktadır. Çünkü Anadolu direniş hareketine inanmış bir Osmanlı vatanseveridir, gönlü Anadolu'dan yanadır.

İngiliz ordusunda yüzbaşı rütbesinde bir başka Ermeni. Çavuşyan ise, vatanseverlikten değilse bile paraseverlikten ötürü, İngilizlerin koruması altındaki Maçka Osmanlı silahhanesindekl silahların Anadolu'ya kaçırılmasına aracılık etmek ister. Pazarlıkta uyuşulamaz ve bu kez bu silahlar gizli olarak Yunanlılara satılır, İstanbul'daki Osmanlı Bankasının müdürü bir Keresteciyan vardır, işin sırf ticari tarafıyla ilgilidir ama, Anadolu'ya silah kaçıracaklarını bildiği Felah

Grubu, Yavuz Grubu, MM. Grubu yöneticilerine, silah satın alabilsinler diye banka hizmetleri sunar...

Benliyan adlı İngiliz üniforması giyen bir Ermeni polis vardır ki (sonradan Müslümanlığı kabul edip Necati adını almıştır), İngiliz istihbaratını, Türk istihbaratçılarına aktararak vatanına hizmet eder.

Sonradan Limancı Hamdi olarak ün yapacak, Darülfünunu âli muallimi Hamdi Bey, (Başar), eşi Şukufe Hanım ve baldızı Muhsine Hanım'la, Anadolu Direnişçilerinin istihbaratına yardımcı olmak için canlarını dişlerine takarlar. Mavnacılar Kâhyası Hemşinli Mehmet Bey, Divanı Muhasebat Mümeyyizi İhsan Bey, eski İttihatçılardan Küçük Nazım Bey, Nakliyeci Himmetzade Hüsnü Bey, M. Sıfır imzasıyla tanınan Razi Yalçın Bey, Efdal Bey, Ahmet Berzenci Bey İstanbul'daki yeraltı direniş hareketlerinin belli başlı sivil elemanlarıdır. Merkez Kumandanı ve sonra Emniyet Müdürü olan, Süvari Miralayı Esat Bey (sonradan Paşa), Yarbay Hüsamettin (Ertürk), Yarbay Halil Kemal Bey (sonradan general Halil Koçer), Yüzbaşı Ekrem Bey, Bahriye Albayı Necati Bey, Yüzbaşı Seyfi Bey (sonradan general Seyfettin Akkoç), Silahhane Müdürü Binbaşı Ahmet Bey Korsan Murat ya da Sağir Murat Bey diye tanınan Yüzbaşı Murat Bey, Yarbay Eyüp Bey, Miralay Asım, Miralay Ömer Lütfi Beyler ise doğrudan Ankara'dan emir alan, İstanbul Savunma Bakanlığı'nda görevli, ama direniş örgütünün İstanbul'daki yöneticilerinin bir bölümüdür. Harbiye Nazırlarından Cemil Paşa (Mersinli Cemal), Ziya Paşa, Fevzi Paşa da bu örgütlere yardım eden Osmanlı nazırları ve generalleridir.

Bunların karşısındaysa, işgalcilerle ve özellikle İngilizlerle işbirlikçiliğini casusluk düzeyine çıkartan bir örgüt, İngiliz Muhipleri Cemiyeti (İngilizleri Sevenler Cemiyeti) görülmektedir. Eski Şeyhülislâmlardan Mustafa Sabri Efendi, Kamil Paşazade Şevket Bey, Sait Molla, Miralay Sadık, Rıza Tevfik (Bölükbaşı) tüccardan Nemlizade Besim Bey, Darülhikem âzasından Hafız İsmail, Gümülcineli İsmail, Vasfi Hoca, vb. vb...

Sonra birtakım İngiliz muhibbi hanımlar: Belkıs Ömer hanım. Seher Nüzhet, Ayşe Celile, Fatma Cevdet, Melek, Nadire Cemal, Nesibe Ziya, Naime Cemal hanımlar...

Bunlar hep İngiliz işbirlikçileri...Tabii İstanbul'daki işbirlikçiler bu kadar değil...Fransızlara yaltaklananlar var. İtalyanlara yanaşanlar,

Amerikan mandasından başka kurtuluş yolu yoktur diyenler...Hatta, İstanbul'daki Japon ve Meksika temsilciliklerine yamananlar...

Bir de, Vrangel ordusu artığı 80 bin civarındaki beyaz Rus ki, herkese ve herşeye hizmet eder durumdadırlar, işgal İstanbul'u işte böyle bir babil kulesidir...

TÜRK SUBAYINA ÜNİFORMA YASAK

İşgal İstanbulu'nda, beş yıl boyunca oldukça garip olaylara da rastlanmıştır, örneğin İtilâf Devletleri donanması ve hele bunlarla birlikte Yunan Savaş gemilerinin de İstanbul limanına demir attıkları günlerde, Osmanlı nüfus kâğıtlarını yırtıp, başlarındaki fesleri çıkarıp atan yerli Rumlar, Yunanlı işgalciler bunları kendi ordularında asker yazılmaya çağırdığında, İstanbul'da İçişleri Bakanlığı, vilayetlerde nüfus müdürlükleri önünde kuyruğa girip, yeniden Osmanlı nüfus kâğıdı çıkartıp «biz Osmanlı vatandaşıyız. Yunan ordusunda askerlik yapamayız, devletimiz bize sahip çıksın... diye yalvarmaya başlamışlardır.

Anadolu içlerindeki, her Yunan ilerlemesi, İstanbul'daki yerli Rumlar ve onlarla birlikte öteki azınlıklar için, bir bayram ve gösteri gerekçesi olmuştur. Yunan ordusunun her ileri harekâtı İstanbul'daki Ortodoks kiliselerinin çanlarının çalınmasına, büyük âyini ruhaniler yapılmasına, İstanbul'un baştan başa Yunan bayraklarıyla donatılmasına, sokaklarda danslara, «Zito Venezilos!» diye bağırışmalara ve İstanbul'un Müslüman Türk halkının horlanmasına neden olmuştur.

İşgal kuvvetleri komutanlıkları ise, İstanbul ve çevresindeki askeri birliklerde görevli Osmanlı subaylarının, üniformalarıyla işlerine gidip gelmelerini yasaklamışlar, Türk subayları, Savunma Bakanlığı dahil pek çok yere, sivil elbiselerle gidip gelmek zorunda kalmışlardı. Nitekim, 8 Temmuz 1920'de İmalâtı Harbiye Sertabibi, askeri elbisesi ile vazifeye giderken İngiliz askerleri tarafından tevkif edilmiştir. Boğaziçinin Anadolu yakası ise, bu tarihten sonra savaş alanı sayılarak Osmanlıların burada kesin olarak üniformayla dolaşmaları yasaklanmıştır.

SALTANAT ŞURASINDA BİR GÜRCÜ

İstanbul'daki İşgal Kuvvetleri Komutanları, özellikle de İngilizler, Padişah Hükümetlerini sürekli olarak, «Eğer Sevr Anlaşmasını imzalamazsanız, başkentinizi Yunan işgaline bırakırız» diye tehdit etmişlerdir.

Bu gözdağlarının etkisi altındadır ki, 22 Temmuz 1920'de Sultan Vahidettin, Saltanat Şûrasını toplantıya çağırmıştır. Bu Şûrada, Vahideddin'den başka, Ayan Reisi Tevfik Paşa, birinci ve ikinci reisvekilleri, sadrısabık (eski başbakan) İzzet, Salih ve Ali Rıza Paşalar, Müşir Zeki, Kâzım, Rıfkı, Osman Rauf Paşalar, Mustafa Sabri Efendi, Ferik Süleyman Paşa, Abdurrahma Şeref, Rıfat, Nuri Beyler, Hamdi Efendi, Hoca Mustafa Asım Efendi, Mavroyaki Bey, Boyor Efendi, Abdülhak Hamit Bey, Keçecizade İzzet Fuat Paşa, Azaryan ve Aram Efendiler, Zeynelabidin Efendi, Kazasker Mehmet Nuri, Şer'iye Reisi Mehmet Tevfik Efendiler, Erkanıharbiye Reisi Ferik (emekli korgeneral) Muhsin Paşa, Erkanıharbiye Hamdi Paşa, Birinci Ferik Zeki Paşa, Mütekait Ferik Divanı Askeri Temyiz Reisi Ferik Fuat Paşa, Topçu Feriki Fuat, Ali Rıza Paşalar, Mürekait (emekli) Ferik Şakir ve Talip Paşalar ile Veliaht Abdülmecit Efendi ve Sadrıazam Damat Ferit Paşa bulunmaktadır.

Sevr Andlaşması'nın imzalanıp, imzalanmaması tartışmaları kısa sürmüş, Damat Ferit Paşa, bunun imzalanmasından başka çare olmadığını söylemiş, bir iki cılız sorudan sonra Padişah, «anlaşmanın imzalanmasını isteyenler ayağa kalksın» demiş ve evvela kendisi kalkmıştır. Ayağa kalkmayanlar sadece Veliaht Abdülmecit ile Topçu Generali Gürcü Ali Rıza Paşa olmuşlar, Vahideddin, Veliahda eğilip kulağına birşeyler fısıldayınca, o da ayağa kalkanlara katılmıştır. Böylece, tek karşı oyla, Sevr anlaşmasının imzalanması, Saltanat Şûrasınca kabul edilmiştir. Padişah bir kukla gibi de olsa taç ve tahtını kurtarmak, İstanbul'daki rahatını bozmamak için, imparatorluğun sona ermesi ve Anadolu'nun elden çıkmasına rıza göstererek, işbirlikçiler safındaki yerini iyice belli etmiştir.

O sırada Saltanat Şûrası ve İstanbul'daki pek çok kişinin görüşü, bu anlaşma imza edilmezse, İstanbul İngilizlerce kesinlikle Yunanlılara verilecektir, yolundadır. Bir tek İstanbul için, bütün bir imparatorlukla birlikte Anadolu da feda edilmek istenmiştir. Aynı günlerde, Antep

Maraş Fransızlara karşı direnmekte, Şahin Bey'ler, Kara Yılanlar Sütçü İmamlar kahramanlık destanları yazmakta, Yunanlılar, Uşak Cephesi'nde duraklamakta, Ermenilere karşı da, Karabekir Kolordusu başarılar kazanmakta ve Erivan'a kadar kovalanan Ermeniler, Kars ve Van'ı terketmekte, İstanbul'daki Ermeniler ise, 11 Kasım'da dükkanlarını ve işyerlerini kapatıp kiliselerinde muzaffer Türk ordularına lanet duaları okumakta, yas tutmaktadırlar. 23 Kasım 1920 ise, Kırım'daki Vrangel ordusu artığı 80 bin Beyaz Rus'un İstanbul'a dökülmeye başladıkları ve İstanbul'un iyice Babil Kulesi manzarasını aldığı gündür.

28 Aralık 1920 Venizelos'un isim günü'dür. İstanbul Rumları bu günü, dükkanlarını kapatıp, kiliselerinde çanlar çalıp, Beyoğlu sokaklarında izciler, kız ve erkek öğrencilere geçitler yaptırıp, binaları Yunan bayraklarıyla süsleyerek kutlamışlardır.

SİLAH TÜCCARLARI CİRİT ATIYOR

Bir babil kulesini andıran İstanbul'da, Ankara Hükümeti'nin buyruğu altında çalışan, birbirinden habersiz dört beş yeraltı direniş örgütü vardır. Felah Grubu, MM Grubu, Muaveneti Bahriye Grubu, Natık Bey Grubu, Yavuz Grubu, Muharip Felah Grubu, Askeri Fabrikalar Grubu, vb... gibi.

Bu grupların görevleri, İstanbul'da istihbarat toplamak, Anadolu'ya silah, adam kaçırmak, gerektiğinde Avrupa başkentleriyle kontak kurmak gibi çeşitli amaçlara yöneliktir. Ankara'daki Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genel Kurmay Başkanı) Müşir Fevzi Paşa (Çakmak), sonradan bu çokluğu, «İstanbul'da müteaddid gruplar teşkilinden maksat, faaliyet sahasını genişletmek, azami randımanı almakla beraber. İngilizlerin eline geçen azanın, diğerlerini de vermemelerini temin etmek ve İstanbul'daki faaliyetimize halel getirmemekti» diye izah etmiştir. Bu, doğru olmakla birlikte, bu grupların birbirlerinden habersizliği ve haberdar oldukları zaman da rekabete girmeleri, son daha çok silah kaçıracaksın, ben daha çok silah kaçıracağım diye sürtüşmeleri, zaman zaman vahim olaylara ve bazı kere de silahların yakalanmasına, adamlarının tutuklanmasına yol açmıştır. Felâh Grubu'nun, Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa, MM Grubunun, da Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa tarafından tutulmaları da, ayrıca bu

örgütlerin birbirleriyle çekişmelerine yol açmıştır. Ne var ki, tüm bu gruplar, gerektiğinde İstanbul içinde silahlı ve güçlü bir direniş yaratabilmek hazırlıklarını yaptıkları gibi, İstanbul'daki hemen tüm yabancı denetimindeki cephanelikleri, talan edip buralardaki silahları, Anadolu'ya kaçırmak işini de başarıyla yürütmüşlerdir.

Bu kaçakçılık işlerinde, İstanbul'da cirit atan çeşitli milletlerden silah tüccarları, rüşvet yiyen İngiliz ve Fransız kontrol subayları, Ulusal Kurtuluş Savaşı'na arka çıkan İstanbul hükümeti emrindeki görevliler ve İngiliz polisi oldukları halde Kuvayı Milliyeye yardımcı olan Pandikyan, Benliyan gibi Ermeni vatandaşlarımız, Marsel Savya gibi Fransız tüccarıyken, biraz da çıkar karşılığı Türklere casusluk ve yardımcılık eden iş adamları, Zeytinburnu silah deposundaki silahların Anadolu'ya kaçırılmasına hükümetinin de rızasıyla göz yuman Fransız Komutanı General Pelle gibilerin varlığı da unutulmamalıdır.

İstanbul'dan kaçırılan silah ve mühimmat ile malzeme inanılmayacak kadar çoktur. Sandallar, kayıklar, mavnalar, motorlarla yapılan perakende küçük kaçakçılıkların yanı sıra, vapurlarla —80 vapur— 241 kaçakçılık seferi yapılmış, sayıları yüzbinleri bulan tüfek ve top mermisinin yanısıra, toplar, cebel topları, mantelli sahra topları, fabrika parçaları, deniz uçakları, telsizler, gemi topları taşınmıştır. Kaçırılan bu malzeme binlerce tonu bulmaktadır.

İşbirlikçi olmayan İstanbul halkının yardımlarıyla yapılan bu kaçakçılıkların yanı sıra, Sakarya Savaşı günleri öncesi İstanbul sokakları ve pek çok dükkanın Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa'nın fotoğraflarıyla donatılmış olduğunu ve 26 Temmuz 1921'de polis müdüriyetinin, İngilizlerin baskısıyla bunları toplatmak için büyük çaba harcandığını da burada belirtmek gerekir. Sözün özü odur ki işgal İstanbul'u baştan başa bir tezatlar şehridir.

— VII —

CASUSLAR RESMİ GEÇİDİ!...

Sait Molla ile birlikte, İşgal İstanbulu'nda, İngilizlerle işbirliği edenlerin en alçaklarından biri olan eski İçişleri Bakanlarından Mehmet Ali Bey'in, 27 Ağustos 1921 tarihinde ele geçirilen İngilizlere verilmiş bir jurnalinde şu ifadeler vardır.

«Kuvayı Milliye'nin İstanbul memurlarından Erkânıharp Yüzbaşısı Seyfettin Efendi, Anadolu'ya çağrılmıştır. Erkânıharp Yüzbaşısı Ekrem ile Topçu Miralay Eyüp Beyler de çağrılmak üzeredir. Bunların gitmesi İstanbul Hükümeti ile Anadolu'nun arasının açıldığını gösterir...»

İstanbul'daki Türk yeraltı örgütleri, İngiliz istihbaratından bu raporla, birlikte aynı gün bir başka bilgi daha sızdırmışlardır. Bu da. Altunizade'de oturan ve İngilizlere casusluk edip, evine İngiliz zabitlerini alan Belkıs Hanım adında birinin adres ve fotoğrafıdır.

Birkaç gün sonra, İstanbul'dan Anadolu'ya cephane kaçırırken yakalanan bir kaçakçı motorunu ihbar edenin de, hangi hain olduğu 7 Eylül 1921'de belirlenir. Bu, eski bahriye subaylarından ve Reji örgütü'nde Kolbaşılık eden Kasımpaşalı Haydar'dır.

Uskumruköy, Domuzdere ve Hisarkaya'ya gönderilmek üzere silâh çıkartıldığını İngilizlere ihbar eden bir başka hain de Değirmendereli Çerkez Kâzım'dır. Eski polis müdürü Tahsin ise, iki akşamda bir. Maksivel adlı İngiliz'e Kuvayı Milliyeciler hakkında rapor vermektedir. Kirkor namındaki bir Ermeni, Necip namında birinin, Anadolu için piyasadan benzin ve gazolin topladığını rapor ederken, Papadyan adında bir başkası, Gümüşsuyu Askerî Hastahanesi ile Mektebi Tıbbiye'den birer röntgen aletinin Anadolu'ya gönderileceğini, Saffet adında bir başkası, Milliyetçilerin kaçakçılığı çöp arabalarıyla yürüttüklerini ihbar etmektedir. Ahmet Ruhi adında biri de, İngiliz temsilcisine başvurup, Bulgaristan'da İngiliz çıkarlarını savunan bir gazete çıkarmak için, para yardımı istemiştir.

Aynı günlerde, İstanbul'daki Rum Müdafaai Milliye Komitesi, İngilizlerle de anlaşarak, Sakarya Savaşları sonunda Ankara düşerse, Ayasofya camii önünde, büyük bir gövde gösterisi yapma hazırlıklarında bulunmuştur. Bu iş için özel görevliler belirlenmiştir.

TARİH TERSİNE DÖNÜYOR

Anadolu'da savaş Yunanlıların yenilmesi biçimine dönüştüğünde ve hele Büyük Taarruz'dan sonra, Yunanlılar İzmir'de denize döküldüğünde, İstanbul işbirlikçileri perişan olmuşlardır. Ulaşılan sonuç, beklenmeyen bir sonuçtur. Türk ordusu İstanbul kapılarına kadar dayanmıştır, İstanbul'a girdi girecektir...

10 Eylül 1922 günü, İstanbul çarşıları boydan boya Türk bayraklarıyla donatılmıştır. Bir ara, Rıza Tevfik (Bölükbaşı) sokaktan geçecek olur. Halk, yuh çeker. Darülfünun'da büyük bir gösteri düzenlenir, Darüleytam öğrencileri Zeybek, Darülfünun öğrencileri Yeniçeri kıyafeti giymişlerdir.

Önce Hürriyet ve İtilâf Fırkası binası taşlanır, cam çerçeve kırılır; ardından akşam üzerine doğru Sabah Matbaası dağıtılır. Halk, büyük yığınlar halinde köprüye doğru yürüyüşe geçer. Köprü açılır ki, halk Galata yakasına geçmesin. Ama gençler Şirketi Hayriye'nin bir vapuruna doluşur, sandallara binip karşı yakaya geçerler. Kadıköyü'nde de benzeri gösteriler yapılır, işbirlikçiler, ortadan kaybolmuştur işgal kuvvetleri de, pek gözükmezler. Azınlıklar, evlerine kapanır. Kimileri, göç hazırlıklarına başlarlar.

GEMİLER İSTİM ÜZERE

13 Eylül günü, İngilizler, İstanbul'daki askerî güçlerinin büyük kısmını, Çanakkale'ye taşırlar. Savaş gemileri, istim üzeredir.

23 Eylül'de, Damat Ferit Paşa'nın İstanbul'dan kaçtığı duyulur, İngilizler ise, Bostancı ve Maltepe'deki bütün birliklerini, geri çekmişler, Çamlıca tepelerinde, tahkimat yapmaya başlamışlardır.

Mudanya Ateşkesi'nin imzalandığı haberi, İstanbul'da bir kere daha, bir bayram havası yaratır. 19 Ekim'de, Refet Paşa, yanında 100

jandarma ile İstanbul'a gelir. Bu geliş büyük bir gövde gösterisine dönüşür. Ertuğrul Muhsin, bu gelişi filme alır.

5 Kasım'da Ali Kemal tutuklanıp İzmit'e yollanır. Geri kalan yüzlerce işbirlikçi İngiliz Yüksek Komiserliği'ne sığınır. Bunlar, vapurlarla Mısır'a, Romanya'ya, Atina'ya postalanırlar, 18 Kasım'da, TBMM tarafından Padişahlıktan indirilmiş olan Vahidettin, İngilizlere sığınıp, bir zırhlı ile Malta Adası'na yollanır. İsmet Paşa delegasyonu, Lozan Konferansı için İstanbul'dan geçerler. Adnan Adıvar, Ankara Hükümeti'nin İstanbul temsilciliğine atanır ve gelir.

Ama İstanbul, hâlâ işgal altındadır. Lozan'dan umut verici haberler gelmemektedir. 25 Aralık'ta, İstanbul'daki direniş örgütleri, gerektiğinde Adnan Adıvar ve öteki Ankara Hükümeti temsilcilerinin, yeniden Anadolu'ya kaçabilmeleri için, gerekli önlemleri almak buyruğunu alıp hazırlıklara girişirler.

3 Ocak 1923'de, Fransızlar, Davutpaşa Kışlası civarında, askeri bir gövde gösterisi yaparlar, İngilizler, nöbetçilerini artırır ve sıklaştırırlar. Sokaklarda, mangalar halinde devriyeler gezer.

GERİLİMLİ GÜNLER

28 Ocak 1923'de, İstanbul'daki Milli Silâhlı Kuvvetler Komutanlığı'na İhsan Paşa atanır. Lozan'da bir aksama olursa, İstanbul içi ve çevresindeki İngiliz kuvvetlerine karşı ani bir baskın yapılacak, karargâhları basılacak, tayyare depoları, zırhlı trenleri hareketten alıkonulacak ve Türk ordusu İstanbul'a girinceye kadar, bu kuvvetler hareketsiz bırakılacaktır. Bu görevlerde, İstanbul yakasında Binbaşı Ferhat, Beyoğlu yakasında Topçu Yarbayı Kemal ve Üsküdar yakasında da bir piyade yarbayı komutanlık edecektir. Direniş örgütlerinin gizli adresleri de, bir önlem olarak değiştirilir. Toplantılar başka yerlerde yapılmaya başlanır.

l Mart'ta Refet Paşa trenle geçerken, Ahırkapı'da pencereye bir taş atılır ve Paşa gözünden yaralanır. Taşı atanlar yakalanamaz. 14 Nisan'da, şehir hatları vapurlarında işgal subayları için ayrılan ve başkasının oturmasına izin verilmeyen bölgeler kaldırılır, İşgal Başkomutanı, bunların yeniden ayrılmasını ister, «Yapmazsanız, ben yaptırırım» der ama, kulak asan olmaz. 19 Mayıs'ta, Topkapı Saray

Muhafızı Emekli Orgeneral Ali Rıza Paşa bir İtalyan askeri tarafından vurulur. Ağır yaralanır.

LOZAN'DAN GELEN HABER

24 Temmuz 1923'de Lozan'da Barış Andlaşması'nın imzalandığı haberi, İstanbul'a ulaşır. Ankara'dan verilen buyruk gereği, 101 pare top atılır. İstanbul Komutanı Selâhattin Adil Paşa'nın bulunduğu komutanlık binası önü, bayram yerine döner, izciler, efeler, yeniçeri kılığında üniversiteliler ve İhtifalci Ziya Bey toplaşırlar. General Harrington, yanında kurmayları olduğu halde gelir, Selâhattin Adil Paşa'yı kutlar, «Türklerle, İngilizlerin dostluğu kadimdir. Sivastopol'da, yan yana kan akıtmışlardır» der. «Biz sizin artık misafiriniziz; basının aleyhimizde yazmamasını sağlayın ki, askerlerim müteessir olmasınlar» der.

Karşılıklı eller sıkılır. O gün (salı) Kurban Bayramıdır. Yeni Halife ziyaret edilir. Fener alayları düzenlenir. Vilâyet'te Ermeni Rum Patrikleri de tebrik görevlerini yerine getirirler, ama Rum patriğine soğuk davranılır. Limanda gemiler düdük çalar, bandolar şehri boydan boya dolaşır...

İşgal Kuvvetleri Başkomutanlığı’yla imzalanan tahliye protokolüne göre, işgalciler altı hafta içinde İstanbul'u boşaltacaklardır. 23 Ağustos'ta, Bostancı ve Maltepe'deki İngiliz askerleri, Hüsar ve Duc of Wellington alayları, bulundukları yerleri, yanlarındaki 27 topla birlikte bırakıp gemilere naklederler. 24 Ağustos'ta İstanbul limanından çıkarlar. 25 Ağustos'ta, Sibirya ve Somali adlı nakliye gemileri, çeşitli İngiliz birliklerini alıp, İstanbul'dan ayrılırlar.

Ağustos'un geri kalan günlerinde, de, Ayastefonos'taki İngilizler gemilere bindirilip yola çıkarılır. Poolond, Sumpveril vapurları kullanılır. Çanakkale'deki İngilizler de Archaber adlı gemiye bindirilir.

28 Ağustos'ta, Fransız askeri, Pierre Loti vapuruna bindirilir. 31 Ağustos'ta Fransızlara ait üç vagon cephane ve İstanbul yakasında Capitane Moro'nun kumandası altındaki Fransız zabıta memurlarının evli olanları gönderilir. 207 ve 208 numaralı tayyare bölükleri de yola çıkarılırken, İngilizler de Fenerbahçe civarını boşaltırlar, 1 Eylül'de Kadıköyü'ndeki otomobil tamirhanesi. Meriç Havzasındaki Fransız taburu ile Hadımköy'deki birlikler giderler.

İtalyanlar, 1 Eylül'de, Anadolu Kavağı'ndaki Komutanlık binasını boşaltıp yola çıkarlar. Kilyos'taki, Sirkeci'deki, Yeşilköy'deki, Okmeydanı'ndaki, Ayasofya'daki, Karaağaç ve Rami'deki. Gülhane'deki, Demirkapı'daki, Zeytinburnun'daki, Piripaşa'daki Fransız birlikleri ve işgal bölgeleri de sonraki günlerde boşaltılır. 20 Eylül'de İtalyanlar, Beyoğlu'ndaki işgal ettikleri özel kişilere ait evleri de boşaltırlar. İngilizler Kâğıthane ve Maslak'taki birliklerini çekerler.

2 Ekim'de İstanbul'da Galata rıhtımında Arabic transatlantiğinde İşgal Komutanlarıyla, İstanbul Komutanı Selâhattin Adil Paşa, devir teslim sözleşmesini imzalarlar ve aynı gün Dolmabahçe rıhtımında Türk, İngiliz, Fransız ve İtalyan birlikleri sıra ile bir geçit töreni yaptıktan, göndere çekilen Türk bayrağı, sabık işgal komutanları tarafından selâmlandıktan sonra, bu son işgal kuvvetleri de komutanlarıyla birlikte Fındıklı önlerinde bekleyen gemilerine binerek İstanbul'dan ayrılırlar ve beş yıl süren İstanbul işgali sona erer...

3 Ekim 1923 sabahı, artık İstanbul limanı ufuklarını kirleten tek bir yabancı savaş gemisi, İstanbul sokaklarında da tek bir yabancı askeri kalmamıştır, İstanbul baştan başa Türk bayraklarıyla donanmıştır. Gazi Mustafa Kemal'in 13 Kasım 1918 günü, bu işgalci donanmayı gördüğü gün söylediği gibi, **«geldikleri gibi gitmişlerdir.»**

İşbirlikçilerin, hainlerin kaçmayanları, kaçamayanları ise çoktan yaptıklarını unutturma yollarını bulmuşlar, Kurtuluş Savaşçılarının en ön saflarında yer almışlardır...

Pendik, 6 Kasım 1985

BELGELER

BELGE I

Türk Ulusu Kurtuluş Savaşı için kanını, canını ve malını verirken, tahtı ve hayatı için düşmanlarla işbirliği yapan Vahideddin en sonunda düşmana sığındıktan sonra padişahlıktan da halifelikten de uzaklaştırılmasına karşın bu sıfatlara sımsıkı sarılmış olarak aşağıdaki bildiriyi yayınlamıştır. Hem bir savunma hem de bir suçlama olan bu bildiride aka nasıl kara dendiğini ibretle görmek mümkündür.

«Şevketlû Sultan Muhammed Vahideddin Efendimiz Hazretlerinin Beyannaemei Hümayunlarıdır.»
BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

Bidayeti iştialinde (tutuşmasının başlangıcında) devletimizin iştirakine katiyyen rıza göstermediğim ve bütün müddeti devamınca elimde bulunan bilcümle vesaitle tahribat ve mazarratını tahdide çalıştığım harbi umumînin avakıb-ı vahimesi (korkutucu sonuçları) tamamıyla kendini göstermeye başladığı bir zamanda biraderimin vefatı müessifi vukua gelerek Kanun-u Esasî-i Osmanînin bahş ettiği hakka istinaden ve ehlü-l hall ve-l akdin biatı umumiyyesiyle (genel onayıyla) makamı hilâfet ve saltanata câlis olmuştum (tahta çıkmıştım). O günler gözönüne getirilirse, makamı hükümdarîyi kabul eylediğim zaman beni karşılayan müşkilâtın derece-i ehemmiyet ve azameti takdir olunur. Bilâhere cephelerimizin birbirini müteakip sukut etmesiyle sabit olduğu üzere hiçbir ümidi galebeye makrun (yaklaşmış) olmayan harbi hâilin temadisi (korkunç savaşın sürüp gitmesi) ve usulü meşrutiyeti ilan ve tatbik ettirmek nikâbı (örtüsü) altında 324-1908'den beri re's-i idaremize yerleşmiş bulunan İttihat ve Terakki erkânından müfrit ve müteneffiz (aşırı ve ileri gelen) kısmının harpten bilistifade dahil-i memlekette revaç verdiği yağma, ihtikâr ve anlaşılmayan maksatlarla bir bir ika'ettikleri gûnagûn (renk renk — türlü türlü) yangınlar sebebiyle payitahttan müntehay-ı hududa (sınırın sonuna) kadar memleketin her noktasında milletin varlığı erimekte ve üsare-i

hayatiyyesi hevlengiz (can suyu korkunç) bir surette heder olup gitmekte idi. Bu fecâi karşısında tevcihi mesâi edilecek hedef ve gaye bittabi sulh ve müsalemetin (barışıklığın) iadesinden başka bir şey olamazdı. Bu maksadın temini için de hiçbir terâhi tevciz edilmemiş (gecikmeye izin verilmemiş) ve mümkün olan her çareye tevessül olunmuştur. Fakat, harbin devamından müteneffi olmakla (yararlanmakla) beraber, memleketimizde daima daire-i hukuk ve selâhiyetini tecavüze alışmış olan o zamanın hükümeti ile yine o hükûmeti mütehakkimenin (diktatör yönetimin) etrafında tesis eylediği şebeke-i ihanet, mesâimin semeredâr olmasına hâil (engel) olarak münferiden müzakerat-ı sulhiyyeye girişmekle elde edilecek menâfi (çıkarlar) ve şeraiti müsaideye (uygun koşullara) ve muhterem milletin hun-u mazlumunu (günahsız kanını) bilâsebep heder olmaktan vikayeye imkân-ı vusul (korumayı sağlama olanağı) bırakmadı ve harp bütün dehşet-i tahripkâranesiyle meş'um (Mondros) mütârekenamesini imlâ mecburiyeti hâsıl oluncaya kadar devam eyledi. Bu mütarekenin akdine memur murahhasların, elyevm Ankara'daki heyet-i vekile reisi Rauf Beyin taht-ı riyasetinde ve o zaman memleketin en mühim kuvve-i askeriyesinin de şimdiki Ankara meclisi reisi Mustafa Kemal'in kumandası altında bulunduğu herkesin hatırnişanıdır.

Asayiş meselesi vesile ittihaz olunarak lüzum görülen herhangi bir mahallin işgali hak ve selâhiyetini düvel-i İtilâfiyyeye bahş eden madde-i mahsusasıyla Adana, Musul, Antalya, İstanbul, İzmir işgalleri gibi sonraki bütün felâketlerin menşe ve masdan (kaynak ve dayanağı) bulunan mezkûr mütarekenamenin akd ü imzası mağlubiyet ve mecburiyet ikasıyla (zorlamasıyla) vuku bulmuş olduğu halde bilâhere İzmir işgali dolayısıyla beni ithama cüret edenlerin nokta-i nazarına göre, mezkûr işgallere istinatgâh olan Mondros Mütarekenamesini akde bilfiil iştirak eden Rauf, Fethi ve vaziyet-i askeriyyesi ile devleti böyle bir mecburiyet-i elimeye düşürmekte cidden zi-medhal (katkısı) bulunan Mustafa Kemal gibi bugünkü rüesayı aliyyenin (yüce başların) mes'ul ve mültehem olması lâzım gelir. Zira gerek bu mütarekenin imzasında ve gerek ondan sonraki bütün mesailde (sorunlarda) Kanuni Esasî mucibince mes'uliyetten müstesna (sorumsuz) olan makamı hükümdarî için hükûmet-i mes'ulenin maruzatını tasdik lüzumu gibi gayri kabili itiraz bir sebep bulunduğu halde, ne kendi imlâ ve imza ettiği mütarekenin tatbiki demek olan felâketlere karşı bilâhere muhalefette önayak olmak küstahlığını gösteren Rauf Bey için, ne de

devletin belli başlı kuvâ-yı mevcudesinin kısm-ı küllisini esir vererek zilletle (Toros) eteklerine iltica etmesi yüzünden mütareke akdini gayr-i kabili ictinab (kaçınılmaz) bir hale getiren Mustafa Kemal için şayan-ı kabul hiçbir mazeret mevcut değildir, İşte tahtı Osmaniye cülusumdan sonra ilk mühim hatve-i siyasiyyeyi (siyasal adımı) teşkil eyleyen mütarekeye kadar cereyan eden hadisat karşısında benim vaziyetim budur.

Mütarekeden sonra ittihaz ettiğim meslek ise geri alınması mümkün olmayacak bir hatve atmaktan ihtiraz ile beraber bir taraftan dahilde makul ve mutedil ıslahat ve icraata germî (sıcaklık — hız) vermek, bir taraftan da hariçte tesebbüsat-ı siyasiyyeye devam eylemek suretiyle aleyhimizdeki gayz-ı umumiyyenin (genel kızgınlığın) bertaraf olunacağı müsait zamanlara intizar edebilmek (bekleyebilmek) için vakit kazanmaktan ibaret idi. İzmir işgali hadisesinin karşısında ittihaz ve takip, ettiğim meslek ve gaye de bundan başka bir şey değildi. Çünkü Yunan askeri tarafından derhal icra olunacağı bildirilen bu işgal, düvel-i selâse-i rnuazzamanın kat'i ve nagehanî (üç büyük devletin kesin ve ani) kararına istinad etmekte olduğu gibi vak'anın bize tebliği de doğrudan doğruya düvel-i selâse-i müşarünileyha (anılan) tarafından vuku bulduğu cihetle düvel-i muazzama meselesi şeklinde tecelli etmiş idi. Hadisenin Yunan meselesi haline tahavvülü Yunanistan'daki vaziyeti siyasiyyenin tebeddülü ile düvel-i muazzama-i müşarünrileyhanın ittifakına haleldârî olduktan (girdikten) sonra husule geldi. Ondan evvel bu mesele, büyük ve galip devletlerce müttefikan ittihaz olunmuş bir karar-ı kat'inin tebliği mahiyetinde bulunduğu cihetle hakkımızdaki gayz-i umumiyyenin zevaline intizaren teşebbüsat-ı siyasiyye ile iktifa mesleğini tercih ettirmekte olduğu gibi, işgalin muvakkat mahiyeti haiz olması da meslek-i mezkûru müeyyed (anılan yolu doğrular) görünüyordu. Mesele Yunan meselesi halini aldıktan sonra harpte mağlûp olmamak şartıyla mukavemete ben de tarafdar idim ve nitekim bu his ile kuva-yı milliyeye mütemadi bir takım kabineleri de mevki-i iktidara getirdim. Şu kadar var ki. o devrelerde Mustafa Kemal devleti metbuasına (tâbi olduğu devlete) itaat dairesinden huruc etmiş (çıkmış — başkaldırmış) ve Anadolu'da birçok aksakallı müftilere varıncaya kadar asıp kesmek gibi mezalimiyle vazife-i milliyye hududunu tecavüz ederek milletin başına tahammül olunmaz bir belâ kesilmiş idi.

Tıpkı İzmir hadisesi gibi, «Sevr» muahedesine ait teklif-i düveli de Yunanistan'da vaziyeti siyasiyyenin tebeddülünden ve devletlerin aleyhimizdeki ittifak-ı şedidine haleldari olmadan mukaddem olarak (önce), hiçbir noktasında tadil teklifine müsaade edilmeyerek yirmi dört saat zarfında tamamen kabul veya reddine mütedair tazyikat ve tehdidatı ihtiva ettiği cihetle, gayet nazik ve tehlikeli bir şekilde vuku bulmuş idi. Bununla beraber ben «Sevr» muahedesini kesb-i katiyyet etmiş addolunacak surette tasdik etmedim. Meselenin kat'iyet kesbetmesi, Meclisi Meb'usanın kabulünden sonraki tasdikime mütevakkıf (bağlı) olduğunu ve hak ve adaletle te'lif olunamayacak surette gayr-i tabiî olan böyle bir muahedenin devam ve tekerrür edemeyeceğini (yerleşemeyeceğini) bildiğimden, hakkımızın anlaşılmasına müsait zamanın hululüne kadar vakit kazanmak tarikinde (yolunda) devam ile, muahedenin hükümetçe kabulüne taraftar göründüm.

Mondros mütarekesi, İzmir hadisesi, «Sevr» muahedesi gibi müstesna bir nokta-i nazarla telâkki ettiğim vekâyiden sonra gelen mesailde, daima icabat-ı meşrutiyete tevfik-i hareket eyledim (meşrutiyet gereklerine uygun davrandım) ve bu sebeple, muhtelif kabinelerin muhtelif ve belki mütehalif (çelişen) içtihatlarına riayet ettim. Mustafa Kemal'i Anadolu'ya gönderen ve bilâhare devleti metbuasını tanımadığı cihetle tenkili (bastırılması) için kuvve-yi askeriyye sevkine lüzum gösteren kabinelere mümaşaatımda (uymamda) hükûmeti mes'ule ile makam-ı hükümdarînin münasebeti mütekabilesine (karşılıklı ilişkisine) ait icabat-ı meşrutiyetten ayrılmamak arzusu ve bazı esbab ı zaruriyye âmil olmuştur. Bundan maada gerek kabine tebeddülatında, gerek icraat-ı sairede nâzım-ı harekâtım, efkâr-ı hissîyat-ı şahsiyyemden ziyade daima efkâr-ı umumiyye veyahut gayr-i kabili mukavemet diğer müessirat olmuştur. Bunun en bariz delili; son Tevfik Paşa kabinesini, sırf aleyhinde efkâr-ı umumiyye tezahüratı meşhut olmadığı (gözlemlenmediği) için, şahsım ve makamım hakkında sui niyetleri zahir olan (görünen) Kemalcilerin, İstanbul'da tesisi nüfuz etmelerine müsait bulunmasına rağmen, iki seneyi mütecaviz mevki-i iktidarda tutmaklığımda görülebilir.

Ankara ile İstanbul arasındaki ikiliğin izalesi emrinde bu gibi fedakârlıklardan geri durmamakla beraber, hilâfetin saltanattan tefriki veya tahtın İstanbul'dan Anadolu'ya nakli hakkındaki karar ve tasavvurlarına muvafakat eylemek elimden gelmemiştir. Bunlardan

birincisi, ulema-yı İslâmın malûmu olduğu veçhile şer'i şerife (kutsal şeriate) katiyyen mugayir (aykırı) ve müekkilim bulunan Fahr ül-Mürselîn efendimiz hazretlerinin hukukundan feragati mutazammın olmakla (içermekle) benim için selâhiyet ve imkân haricinde bir şey olduğu gibi, İstanbul'un manen Ruslara teslimi ile Bolşeviklere cemile ibrazı (yararına) mahiyetinde bulunan ikinci tasavvurları da, hilâfeti İstanbul gibi siyasî ve tarihî bir istinatgâhtan mahrum eylemek demek olduğu cihetle katiyyen gayr-i kabil-i kabul idi. Bu gibi müfrit ve mecnunane arzularını tebaiyyet etmediğim (uymadığım) için bana hıyanet-i vataniyye izafe ve isnat edenlerle birlikte, her akıl ve iz'an sahibinin bilmesi lâzım gelir ki dünyanın en büyük cah ü mansıbı (orunu) olan hilâfet ve saltanat makamını fiilen ve bi'l irs ve'l-istihkak (babadan kalarak ve lâyığı olarak) haiz bir hükümdarı, hıyanet-i vataniyye gibi bir cürmü şenie (kötü suça) sevk edecek hiçbir emel ve ihtiras mevcut değildir. Ben o makamların ve simâ-i hilâfet makamının şeref ve haysiyetini muhafaza için muvakkaten tahtımdan, vatanımdan ve huzur ve rahatımdan cüda (ayrı) düşmeyi bile göze aldırdım. Bu müfarekatim (ayrılığım) bilhassa harbi umumîden sonra kendi ef'alinin (edimlerinin) hesabını vermek mevkiinde bulunanlara karşı ef'alimin hesabını vermekten korkmak kabilinden olmayıp, belki hiçbir kanuna tâbi olmayan insanlar elinde müdafaa ve hakkı kelâmdan memnu bir halde hayatımı göz göre göre tehlikeye teslim etmek gibi emr-i ilahînin ve aklı selimin kabul etmeyeceği bir şeyden ictinab eylemek (kaçınmak) ve hem de «Elifiraru mimma la-yutak min sünenil mürselîn [dayanma takatim aşandan kaçmak, peygamberlerin sünnetindendir.] fehva-yı şerifi (kutsal kavramı) üzere müekkil-i zî-şanımın (vekili olduğum şanlı zatın) hicreti nebeviyyelerine ait olan sünnet-i seniyyeye itba' etmekten (uymaktan) ibarettir.

Müdafaa-i vatan gibi müstahsen gayelerle hiç münasebeti olmadığı halde Ankara meclisinin ittihaz ettiği mukarreratı âhire (aldığı son kararlar) üzerine, muarızlarımla aramızda tahaddüs eden (ortaya çıkan) ve memleketimiz için hasıl olan vaziyet-i ahireyi telhis ederek (özetleyerek) derim ki:

Ceddim Osman Gazi'den Selimi Evvel'e kadar Devleti Osmaniyye namıyla Türk Sultanatı var idi, Selimi Evvel'den sonra ise bu saltanat hilâfetin inzimamıyla (eklenmesiyle) Saltanatı Muhammediyye haline geçmişti.

Şimdi bana bigayrı hakkın ihanet-i vataniyye isnat edenler, hilâfeti hukuk ve nüfuzundan tecrid ve tatil ederek bu Saltanat-ı Muhammediyye'yi yıkmışlar ve yalnız vatanlarına değil, bütün âlem-i İslama ihanet etmişlerdir. Ben, devleti tehlikeden vikaye için, bilhassa harb-i umumîye iştirakimizdeki ifratların acısını tattıktan sonra, siyaset-i hariciyyede muarrızlarımın tâbiri veçhile korkarak, yani itidal ve ihtiyat ile hareket ettim; daha doğrusu, vakit kazanmak için, icab eder ise kendimi feda etmeye karar verdim. Bu mutedil ve ihtiyatlı meslek karşısında, muarızlarımın müfrit ve herçibâd abâd mesleği (aşırı ve her şeyi göze alır yolu) müntec-i isabet ve muvaffakiyet olur (doğruluk ve başarıyla sonuçlanır) ise, şahsen ben kaybedecektim, fakat devlet kazanacaktı; halbuki onlar devlete Saltanat-ı İslâmiyyesini kaybettirdiler.

Eğer benim bir hatam var ise, din ve devletin bu derece tahrib ve tagbirine (yıkılmasına ve gücendirilmesine) (bazı müstesna şahsiyetlerden maada) bütün vükelâ ve ulemâ ve ukalâ ve ricâl-i memleket tarafından ses çıkarılmayacağına ve bazı hasis menfaatler mukabilinde gizli ve aşikâr suretlerle yardım edileceğine ihtimal vermemckliğimdedir. Ben, devletin hayat ve mematıyla herkesden ziyade alâkadar olan münevveran-ı milletimin, vazife-i vataniyye ve vicdaniyyelerini bu derece suiistimal etmeyecekleri hakkındaki hüsn-i zannıma ait olan hatamı itiraf ediyorum.

Netice-i kelâm olarak şurasını beyan ederim ki, hilâfet meselesinin halli, dini, kavmiyeti, vatanı meşkuk ve mahlut (kuşkulu ve karışık), askerîden ve sünuf-u saireden (diğer sınıflardan) mürekkep bir şirzime-i kalile (küçük bir azınlık) ile, kısmen mükreh ve mücber (korkutulmuş ve zorlanmış) ve kısmen ahvalin ledünniyatından (iç yüzünden) bîhaber olarak mugfel halinde (kandırılmış) bulunan beş altı milyonluk masum Türk kavminin selâhiyeti dahilinde olmayıp, bu; üçyüz milyonluk âlemi İslâmın tamamına taallûk edecek bir mesele-i azimedir. Binaenaleyh şimdi ben, hilâfet hakkında Ankara'da ve İstanbul'da verilen fuzulî ve cebrî hükmü kat'iyyen kabul etmeyerek ve hakkımda reva görülen müfteriyatı (iftiraları), isnad edenlere kemal-i nefretle red ve iade ederek, memleketin ve bilâ-tefrik-i cins ve mezheb bütün ahalinin saadet ve refahından başka bir emeli olmayan ve adi ü itidalin hâkim olmasını isteyen müsterih bir kalp ve vicdan ve hak ve hakikatin mağlûp edilemeyeceğine dair kavi bir iman ile sevgili vatanıma avdet edinceye kadar hak-i ıtr-nâkinin ezelden müştakı (güzel

kokulu toprağının ötedenberi özleyeni) olduğum haremeyni şerifeynde ve şimdilik civar beytüllahta imrar-ı evkat ediyorum (vakit geçiriyorum).

Beni «beldetüllah»a isal eden şu macereti mucib ül-mefharet (övünülesi) ile, hilafetin saltanattan tecridi teklifine karşı sebat ve mücahedem, nasibe-i hestîmi ve dehr-i ahiretimi teşkil edecektir.

Misafir olduğum bülâd-ı mukaddese-i Arabiyyenin hükümdarı âlî-tebarı (yüce soylu) ile ahali-i nccîbesi (temiz soylu halkı) taraflarından gerek benim hakkımda ve gerek vatan-cüda diğer hemşehrilerim hakkında gösterilen âsâr-ı mihman-nevaziyi (konukseverlikleri) şükür ve mahmidetle (övgüyle) yad ettiğim gibi, haiz oldukları asalet-i mümtaza ve mutahharaya muvafık (seçkin ve temiz soyluluğa uygun) bir suretle hareket eden müşarünileyh celâlet ül-mülk hazretleriyle aile-i muhteremeleri erkânının teâli-i şan ü şereflerini ve bu sayede bülâd-ı mukaddesei Arabiyyenin ve sekene-i necibesinin tarihe ziynet veren mazileriyle lâyık oldukları inkişaf-ı mes'uda mazhar olmalarını da cidden temenni ederim.

İstanbul'dan müfarekatimden sonra bu ilk beyanımdır.

Vesselamu ala men itteba'l-Hüda [Tanrı'ya uyanlara (doğru yoldan gidenlere) selâm olsun.]

Muhammed Vahideddin bin es-Sultan
Abdülmecid Han»

BELGE II

Mütareke Devresinin İngiliz Nokta-i Nazarından Tarihçesi

— AÇIKLAMA —

Mütareke esnasında Türkiye'deki İngiliz kıtaatına kumanda eden General Harington'un İngiliz Hükümetine mütareke devrine ait olmak üzere gönderdiği resmi rapor İstanbul matbuatı tarafından elde edilmiş ve aynen neşredilmiştir, İngiltere'de intişarından hatta merciine vusulünden evvel raporun neşredilebilmesl, matbaada bulunan bozuk bir nüshasının ameleden biri tarafından elde edilmesi sayesinde olmuştur. Henüz resmen İngiltere'de neşredilmediği için raporun mevsukiyetinden şüphe edenler de vardır. Maamafih bir tarihi vesika mahiyetini haiz olan bu raporun aynen naklini faideden hali bulmuyoruz.

(AYIN TARiHi, Cilt 2, Ekim 1923, Sayfa 245-258)

İstanbul 2 Teşrinevvel

İngiliz Karargâhı Umumisi
Londra'da Harbiye Nezaretine

Devletmaab!

İngiliz kıtaatının Türkiye'de 1920 teşrinsanisinden 1923 teşrini evveline kadar olan faaliyeti hakkında işbu raporumu takdim etmekle kesbişeref eylerim.

Bu devir, şarkikarip meseleyi müşkilesinin birçok alâkadar safhalarını ihtiva etmektedir ki bu safhalardan bazılarının imtidadınca vaziyet pek emniyetsiz idi ve musasamat derdesti iptidar telakki ediliyordu, İngiliz kıtaatının bu müşkil ve buhranlı devri muvaffakiyetle geçirdiklerinden kendimi bahtiyar addediyorum.

Maamafih, iptidasını, 1920 senesinin meşum bir haftası teşkil eden bu devrin mebadisiyle burada muhtasaran meşgul olacağız. Mezkur hafta zaafında atideki vakayı cerayan etmiştir:

1. İstanbul'a feci bir hâlde iltica eden Vrangel ordusunun inhidamı,
2. Karsın sukutu
3. Venizelos'un iskatı

O tarihte müttefikler arasında takarrür eden bir İtilâf mucibince İngiliz kuvvetleri bir süvari alayı, bir sahra top bataryası, iki İngiliz ve dört Hind taburuna tenzil edilmiş idi. Bundan başka Yunan Ordusunun İzmit'teki II nci fırkası ve Cezayir Bahri sefid alayının 204 ncü taburu tahtı emrimde idi. Fransız kuvvetleri altı, İtalyan kuvvetleri bir taburdan müteşekkildi.

VAZİYETİ ASKERİYE

General Paraskevopulos, Bursa'nın ve Şarki Trakya'nın Yu. nan Ordusu tarafından işgali ile neticelenen harekatı icra eylemiş idi.

Türk ordusuna gelince: Türk orduyu millisi o zaman henüz doğuyordu. Faal ve vatanperver rüesanın idaresinde muharip kuvvetlerden teşekkül ediyordu. Başta Mustafa Kemal Paşa bulunuyordu. Halbuki bu kuvvetler hiçbir zaman ciddi bir amili askeri telakki edilmiyordu. Şurası da kayıd edilmelidir ki gerek Ankara'da, gerek İstanbul'da Sovyetler'in tesiratı o zamandan beri mahsus olmaya başlamıştı. O zaman müttefikeyn kıtaatının emniyetine muzır bazı eşhasın derdestini emretmek zaruretinde bulundum. Bunlar meyanında Bursa'ya sevkedilen Bolşevik propogandacıları da vardı.

1920 kışı ve 1921 baharı sıralarında İstanbul'da vaziyete hakim olmaya muvaffak olduk ve fakat Türk milli ordusu kuvvet itibariyle çoğaldıkça ve teşkilat itibariyle düzeldikçe Ankara'da, Anadolu'dan Yunan ordusunu tard etmeye ve müttefikleri İstanbul'u tahliyeye icbar eylemeye matuf bir kuvvet teşkil edilmekte olduğunu artık görüyordum.

YUNANLILARA İTİMAT YOKTU

Fikrime nazaran Yunan ordusu kendi iradesini kabul ettirmeye kafi değildi. Venizelos'un sukutundan sonra Yunan ordusunda yapılan mütemadi tebeddüllerden dolayı bu ordunun ciddi harekat için ne

dereceye kadar liyakatli olabileceğinden daima şüphe ediyordum. Fikrime nazaran askerin kitlesi iyi idi. Fakat Yunan kumanda heyeti âliyesinin erkânıharbiyenin bir çok azası tecrübeden mahrumdu vâsi mikyasta harekatı, bilhassa ciddi bir mani karşısında muvaffakiyetle neticelendirebileceği kanaatim yoktu. 1922 senesinin son ayları bu tahminatımı teyit eylemiş idi.

1921 temmuzunda Müttefik Kuvvetleri Başkumandanlığı tevdi edildi. Fransız kıtaatı hemen bize müsavi idi. İtalyan kıtalarının miktarı bizimkilerden çok dûn idi. O zamandan beri refiklerim General Monbelli ve General Şarpi'nin müzaheretleriyle İstanbul'da kanunun hükmünü ve emniyetini temin eden bir çok tedabir ittihaz ettim. Fakat zaman geçtikçe teşebbüs Türklerin eline geçiyordu.

Yunanistanın durumu da gittikçe kötüleşiyordu. 1922 martında mucibi memnuniyet bir sureti hal bulmaya müttefiklere mezuniyet verdiler. Paris Konferansından böyle bir netice alınacağı umuluyordu. Fakat Türkler o şartları kabul etmediler.

HACI ANESTEZİ SAHNEDE

O zaman Hacıanesti Yunan Ordusunun başkumandanlığına tayin edildi ve derhal İstanbulu bir darbe ile işgal etmek üzere Anadolu'daki ordunun bir kısmını Şarki Trakya'ya nakletmeye başladı. Görüşüm odur ki, bu, fena fikrin mahsulü bir proje idi ve hiçbir ümidi muvaffakiyeti haiz değildi.

Hacıanesti'nin bu fikri hakkında kati malûmat alınca bir beyanname neşrederek İstanbul aleyhinde herhangi bir hareketin 1921 Mayısında müttefikeyn komiserleri tarafından tayin edilen bitaraf mıntıkaya herhangi bir tecavüzün müttefik kıtaları tarafından mukabeleye maruz kalacağını Yunanlılara bildirdim ve aynı zamanda İzmit yarımadasındaki İngiliz Kuvvetlerini Çatalca'ya sevk ederek General Şarpi'nin emrine verdim. Fransızlar da o zaman üç piyade taburundan bir süvari alayından mürekkep bir takviye kuvveti aldılar. Bu tedbirler verimli oldu. Yunanlılar mutasavver taarruzu icra etmediler. Türkler taarruz icra etmek üzere Yunanlıların Anadolu'dan Trakya'ya kuvvet göndermelerinden istifade ettiler. Planları pek parlak oldu. Afyonkarahisar sahasında büyük bir şiddetle tatbik ve icra edildi.

TARİHİN EN BÜYÜK İNHİZAMI

Türklerin taakkup eden harekatı ne dereceye kadar evvelden tahtı karara almış oldukları meşkuktur. Yunan ordusunun cenup grubu yarıldı ve artık müdafaaya muktedir olamadı ve tarihin en büyük inhizamlarmdan biri olarak Anadolu'dan denize döküldüler.

Türkler tabii olarak muvaffakiyetlerinden cesaret alarak dikkatlerini Anadolu'daki müttefik kıtalarına atfettiler. O zaman bu kıtalar münhasıran İngiliz kuvvetleri idi. Emrim tahtında yalnız Çanakkalede Cuban alayının bir taburu ve İzmit'te iki tabur bulunuyordu. Müttefiklerin vahdetini göstermek için Çanakkaleye ve İzmit'e Fransız ve İtalyan müfrezeleri göndermelerini İtalyan ve Fransız komiserlerinden rica ettim. Bu isteğim musaraatla kabul edildi. Ben de evvelkine müşabih bir tebliğ yayınladım. Fransız ve İtalyan Hükümetleri ise bu tebliği tasvip etmediler ve Anadolu'daki müfrezeleri geri çekmek emrini verdiler.

İSTANBUL'UN MÜDAFAASI İÇİN

İstanbul'un hakiki müdafaası Boğaziçinin on mil şarkında Maltepe-Dudullu hattı müdafaasından müteşekkildi ve Müttefik kıtaatı tarafından ihzar edilmişti. Fransız ve İtalyan Hükümetlerinin kıtaatından hiçbirisinin Boğazın Asya sahilinde istihdam edilmemesi yolundaki kararları mevkii pek müşkil bir hale koydu. Çünkü tahtı emrimdeki İngiliz kuvvetleri gerek Çanakkale'nin, gerek İzmit yarımadasının müdafaasına ve bilhassa ciddi bir taarruz karşısında kâfi değildi. O sıralarda Türklerin bu iki noktaya karşı kuvvet cem ve tahşit ettikleri anlaşılmıştı.

HÜCUM ETSEYDİK

Tehlike önümüze çıktığı zaman karşı koyacak kuvvetlerim yoktu. Askeri mevcudumuz pek faik kuvvetler tarafından tehdit ediliyordu. O sıralarda müttefiklerin notası verilmiş ve Mudanya Konferansı belirmeye başlamış bulunuyordu. Ben hiçbir müsademeye meydan vermemeleri arzusunda idim ve bu arzu şevkiyle lâzım gelen evamiri verdim. Fakat Türklerin hattı harekatı az kaldı ahvali değiştiriyordu. Türklerin maksadı İngiliz kuvvetlerini kendi mevkilerinde hareketsiz

bulundurmaktı. Süvarilerinden mürekkep olan askerlerinin vaziyeti ciddi telakki etmedikleri anlaşılıyordu. Bilahare bu süvari kuvvetleri piyade kuvvetleri tarafından istibdal edildi. Bu kuvvetlerin karşısındakileri müsademeye davet etmek emrini almış oldukları aşikâr idi.

Vaziyet fevkalade bir hal aldı. İngiltere kıtaatının her zabiti ve her neferi Mudanya Konferansına bila hadise varmak hususundaki arzumun husule gelmesine elinden gelen gayreti sarf etti. Emrim tahtında bulunan General Mardeu tahrikata karşı sabır ve tahammülün son derecesini de geçtiğimizi ve muhasamatın başlamasına ramak kaldığını bana iki defa telgrafla işar etti. Bu vaziyeti İngiliz Hükümeti Kraliyesine bildirdim. Aynı zamanda askerlerini bitaraf mıntıka haricinde muayyen bir müddet zarfında çekmek üzere Türk ordusu kumandanına bir nota göndermek selahiyetini aldım.

GÖNDERİLMEYEN NOTA

Mezkur noktada Türk askerleri çekilmediği takdirde ateş açılacağını bildirdim. Fakat Mudanya Konferansı başlamak üzere bulunduğu cihetle bu notanın gönderilmesine lüzum kamadı. Bundan sonra İngiltere Hükümeti ve Eastern kumpanyası ile istişare ederek İstanbul'u Avrupaya rapteden kabloyu Asya sahilinden Avrupa sahiline naklettirdim. Bu tedbir pek faideli oldu. Çünkü kablonun naklinden 48 saat sonra Anadolu sahilindeki telgraf tesisatı Kemalistler tarafından tahrip edildi.

Mudanya Konferansı 3 Teşrinievvel 1922'de başladı ve 11 Teşrinievvel 1922'de protokolün imzasına müncer oldu. Konferansın müddeti devamınca mütemadiyen piyade ve topçu takviye kıtaatı vurud ediyordu. Donanma da mühim surette takviye edilmişti. Ehemmiyetli bir tayyare kuvveti de ihzar edilmekte ve taarruza hazırlanmakta idi. Bu konferansta müttefikeyn generalleri ile İsmet Paşa arasında, Yunan ordusunun Trakyadan çekilmesi lâzım gelen hattın tayini ile iştigal edeceği malûm idi. O ara bazı tedbirler almak üzere İstanbul'a avdet ettim ve ertesi gün Mudanya'ya döndüğümde İsmet Paşa'ya siyasi murahhasların da refakat ettiğini ve paşanın müttefik generallerini, hükümetlerinden aldıkları talimat haricinde mesaili siyasinin müzakeresine sürüklemek istediğini anladım.

Türklerin bu teşebbüsüne ısrarla muhalefet ettim. Bir çok uzun ve zahmetli müzakerattan sonra 9 Teşrinevvelde İsmet Paşaya selahiyetimiz dahilinde bulunan mesail hakkındaki noktai nazarımızın haddi asgarisini natık protokol projesini taksim ettik, İsmet Paşa, hükümetiyle istihare etmek üzere ertesi günü öğleye kadar bir müsaade istedi, İsmet Paşa'nın da müzakeratı tarzı idaresine de beyanı takdirat etmek isterim, İsmet Paşa bidayette ihtiyatkârlık göstermiş ise de bilahara şüpheleri zail olunca münasebatımız tamamıyla dosthane bir şekil almıştır. O zamandan itibaren kendisine vuku bulan bütün ricalarım isaf edilmiştir.

MUDANYA'DAN SONRA

Lozan Konferansına kadar vaziyyetin sakin kalacağını zannediyordum, aldanmışım. Az sonra yeni bir müşkül devre karşısında bulundum. Refet Paşa, Şarki Trakya valiliğine tayin edilerek İstanbul'a geldi ve müttefik kumandanları ile birçok mülakatlarda bulundu. Bu mülakatlardan birinde bize Hükümeti Sultaniyenin ilga edildiğini ve kendisinin Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına İstanbul'un idaresini deruhte ettiğini tebliğ etti. Bu vaka bize bir ihtilal evresi geçirmekte olduğumuzu ihtar ettiği cihetle mucibi hayretimiz olmuştur. Yeni idarenin takarrürü, İstanbul'un ecnebi vaziyeti için fevkalade gayrı müsaid bir takım icraat da zemin hazırladı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin noktai nazarı, İŞGALİ HİÇBİR SURETTE TANIMAMAK merkezinde idi. Yalnız kontrol hakkı olmayarak işgal kuvvetlerinin mevcudiyetini kabul ediyordu. Bu vaziyet müttefik generalleri ile Refet Paşa arasında bir silsilei müşkilat davet etti. Ancak büyük zorluklardan ve büyük bir sabır ve tahammülden sonra İstanbul'da bir muhasama vuku bulmadan 20 teşrinisani 1922 tarihinde Lozan konferansı müzakeratının başlamasına imkan hasıl oldu.

KOMİSERLER ENDİŞE İÇİNDE

Bu devre, geçirdiğimiz devrelerin hepsinden daha müşkil bir devre idi. Müttefik Komiserleri, Refet Paşa tarafından Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına hemen hergün, mesela gümrük rüsumunun tezyidi, umuru İnzibatiyenin Türk polisi tarafından rüiyeti, muhtelif mehakimin

lağvı, düyunu umumiyeden bazı memurların azli, ecnebiler için mutlaka lâzım bazı eşyanın men'i duhulü ve saire gibi isdar edilen yeni nizamat ve ahkâmdan dolayı endişe etmekte idiler. Müttefik generalleri Refet Paşa ile mülakat ederek bir tedbir bulmaya çalışmak hususunda talimat aldılar. Anlaşma olmazsa İstanbulda idarei örfiye ilanı takarrir etti. Ne var ki, ittihaz etmiş olduğu tedabirden birkaçını tadil etmeğe Refet Paşayı ikna etmeye muvaffak oldular ve böylece idarei örfiye ilânına lüzum kalmadı. Ben şahsen bu kararın alınmasından kaçınıyordum. Böyle bir durumda düşman taarruzunun en büyük darbesine İngilizlerin maruz kalacağı muhakkaktı. Bizim için en mühim hedef Boğazların müdafaası idi. İstanbul'da idarei örfiye ilân edilirse alınması şart olan tedbirler için İzmit Yarımadasından ve Çanakkaleden kuvvet çekmem lazım geliyordu ki bunu yapmama imkân yoktu. Durumu ve endişelerimi Komiserlere izah ettim.

Müttefiklerimizin yardımına mazhar olamadığım takdirde, bir taarruz karşısında Gelibolu yarımadasına çekilmeye mecbur olacaktım ki o takdirde bütün ahalii hristiyaniye paniğe uğrayacaktı. O zamanda İstanbul'da 350 bin kadar hristiyan nüfus vardı. Bundan başka o vakitler İstanbul'da büyük bir asabiyet mevcut olduğu ve hristiyanların bizim himayemize istinad ettikleri nazarı dikkate alınmalıdır.

Diğer taraftan idarei örfiye ilânı ayni zamanda şehrin bütün idaresini bizim deruhte etmemizi istilzam edecekti. Biz ise idare için lazım olan kadroyu bulmaktan acizdik. Sonraki vukuat Refet Paşa ile kabiliyeti tatbikiyeyi haiz bir İtilâf bulmaya çalışmakta ne derece haklı olduğunu isbat eylemiştir.

VAHİDEDDİN'İN HAYATI TEHLİKEDE Mİ İMİŞ?

O sıralarda beni en çok işgal eden meselelerden biri de hayat ve emniyeti fevkalade komiserler tarafından bana tevdi edilmiş olan sakıt Sultan Vahideddin'in emniyeti meselesi idi. 16 Teşrinsani 1922'de Sultan, tahriren bana müracaat ederek İngiliz Himayesini talep etti. İki gün sonra saraydan gizlice kaldırılarak Malaya sefinei harbiyesiyle Malta'ya sevkedildi. Bu iş nazik bir iş idi ve selahiyattarlar tarafından iyi bir tarzda icra edilmiştir. Sultan da ittihaz edilen tedabirden dolayı minnettarlığını beyan ve izhar etmiştir.

Lozan Konferansının ilk günlerinde müşkülatımız devam ediyordu. Fakat Türk makamatı ile tedricen bir itilâfa varıldı ve hadiseler azaldı.

Ne var ki ayni zamanda bir çok Türk askerlerinin İstanbula girmekte oldukları müşahede ediliyor ve gerek İstanbulda gerek şarki Trakyada muhasamatın başlaması takdirinde müttefiklere karşı faaliyete geçilmek üzere teşkilat yapıldığı aşikâr görünüyordu.

TÜRK ORDUSU NE KADARDI?

O zaman bizim aleyhimize sevk ve tevcihi mümkün olan Türk kuvvetleri tahminen 40 bini Çanakkalede. 50 bini İzmit yarımadasında, 30 bini merkez ihtiyatları, 20 bini İstanbulda ve 20 bini Şarki Trakyada olmak üzere 160 bin kişilikti.

İstanbuldaki ecnebi cemaati ise şöyle idi: 6 bin Fransız, 15 bin İtalyan ve 3 bin İngiliz.

LOZAN GÖRÜŞMELERİNDEKİ İNKİTADAN SONRA

İsmet Paşa ile Lozan'dan Ankara'ya avdet ederken görüşmek fırsatını elde ettim. Bu mülakatında müşarünileyhin hakikaten muslihane bir sureti tesfiyeyi samimiyetle arzu ettiği intibaını hasıl ettim. Lozan'da ahvalin bir netîcei sulhiyeye pek ziyade yaklaşıldığı ve bir sureti tesfiye bulunması ümitleri vardı.

Son dokuz ay müttefiklerin askeri kuvvetleri için kolay olmadı. Ankara Hükümeti bütün bu müddet zarfında işgali tanımaktan istinkâf eder ve yalnız mevcudiyetimizi kabul ederdi. Bu hal muhtelif hadiselere sebeb oldu.

Müttefik Kuvvetler Generalleri, kendi kıtaları aleyhinde harekette bulunacak herhangi bir şahsı muhakemeye selahiyetli olduklarında ısrar etmek mecburiyetinde kaldılar. Refet Paşa her ne kadar bu hakkımızı kabul ve teslim etmişse de Ankara Hükümeti bu hakkımızı kabul ve tasdik etmekten istinkâf ediyordu. Lozanda bütün mesail hakkında itilâf olduğuna ve sulhun derdesti imza bulunduğuna ve bütün müttefik kıtalarının sulhun Ankara'ca tasdişinden altı hafta zarfında İstanbul'u terk ve tahliye edeceklerine dair olan haberi memnuniyetle aldık.

Türk kumandanı askerisi Selahaddin Paşayı resmen ziyaret ederek Türkiye için iyi bir sulh ve refah temennisinde bulundum ve müttefik kıtaatın bilâ hadise ve en iyi hatıralarla İstanbul'dan mufarakatına hadim mesaiye yardım etmesini rica ettim. Müttefik generalleri, kıtaat

arasında mevzu olan hürmeti mütekabile ve selam merasiminin Türk ordusuna da teşmiline karar verdi. Selahaddin Adil Paşa, müsaraaten ricamı kabul etti ve hemen lazım gelen emirleri verdi.

TAHLİYE NASIL YAPILDI?

Tahliyenin tarzı icrasından bahsetmeksizin bu raporuma nihayet vermek istemem. Lozan muahedesinin Türkiye tarafından tasdik edildiğinden 23 Ağustos akşamı resmen haberdar oldum, İngiliz kıtaatının tahliye ameliyesi ertesi günden başladı ve nihayetine kadar da mevcut plan ve proje dahilinde icra edildi. Bütün tahliye devresi esnasında en küçük bir hadise bile vuku bulmamıştır.

Fazla eşyamız hilaliahmere satılmış ve iyi bir halde teslim edilmiştir. Müttefiklerin elinde bulunan Türk mühimmatı harbiyesi de Lozan anlaşması mucibince Türklere teslim edilmiştir.

TAHLİYE MERASİMİ

Tahliyenin hitamı mutantan merasim ile icra edilmiştir. Müttefiklerin her biri bu merasim için yüzer kişilik bir müfreze tahsis ettikleri gibi, Türkler de yüz kişilik bir müfreze ile merasime iştirak etmişlerdir.

Üç müttefik general bu müfrezeleri teftiş, etmişlerdir. Üç müttefik bandıraları ile Türk bayrağı müttefik generallerin önünden geçmiş ve selamlanmıştır. Aynı zamanda her milletin milli marşı muzıka tarafından terennüm edilmiştir.

Bu merasim, müttefiklerin bandıralarının indirilmesi ve Türk bayrağının keşidesi merasimi idi. Bu merasimin hitamından sonra fevkalade komiserleri, heyeti diplomasiyeyi, Türk Generali Selahaddin Adil Paşayı selamladık ve her general kendi hükümetine mensup gemiye çekildi. Ben de Arabic Vapuruna bindim. Generallerin rakip olduğu gemiler müttefik harp sefineleri arasından geçerek müfarakat etmişlerdir. Generallerin rakip olduğu gemileri derhal müttefik donanmaları takip etmiştir.

Bu suretle Müttefikin işgali hitam bulmuştur.

General HARRINGTON

BELGE III

«Lozan Barış Andlaşmasının imzalanmasını izleyen 1923 yılı Eylül ayında. Matbuat Genel Müdürlüğü AYIN TARiHi adıyla bir süreli yayın çıkarmaya başlamıştır. Olayların yarı resmi bir tarihçesinin verildiği bu yayının ilk cildinin ilk sayısının 7 «ayfasında, İstanbul'un boşaltılması olayı söyle verilmektedir.»

İstanbul'un Tahliyesinin Seyahati Hulasası

Lozan Muahedenamesinin ondördüncü faslını teşkil eden (Tahliye protokolü ve merbutu beyanname) mucibince ve «kıtaatı elhaletühazi (halen), Türk arazisinin bazı aksamını işgal eden düveli müttefika yani Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Hükümetleri ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, milletlerinin amali sulhpervaranelerini bilâ tehir tatmin etmek emniyesini mütesaviyen perverde ettikleri cihetle…» Mondros Mütarekenamesinin salifülzikir yedinci maddesini vesile ittihaz ederek işgal ettikleri yerleri tahliyeye ister istemez razı olmuşlardır. Tahliye protokolünün birinci maddesi mucibince «muhadei sulhiye ve diğer senedatın Büyük Millet Meclisi tarafından tasdik kılındığı düveli müttefikanın İstanbuldaki Fevkalâde Komiserlerine tebliğ edilir edilmez düveli mezkure kıtaatı, kendileri tarafından işgal edilmiş olan arazinin tahliye ameliyatına tevessül edeceklerdir.» Aynı protokolün ikinci maddesi de «Tahliye ameliyatının altı hafta zarfında ikmal» edileceğini tesbit ediyor.

Lozan Sulh Muahedenamesi 23 Ağustos 1339 perşembe günü aktedilen Büyük Meclis celsesinde tasdik edildi. Tasdik keyfiyeti ayni gece saat 10 ile 11.30 arasında İstanbul'daki İtilâf Devletleri Komiserlerine tebliğ edildi.

Binaenaleyh tahliye protokolü mucibince 23-24 Ağustos 1339 tarihinden itibaren altı hafta zarfında ikmal edilmek üzere kuvvei işgaliyenin derhal tahliyesi ameliyatına ıptidar olundu.

KARA GÜNLERİN SON GÖLGESİ

Tahliye ameliyatının günü gününe hulasası:

23 Ağustos 1339 Perşembe: Sulh muahedenamesi henüz mecliste müzakere edildiği halde Bostancı ve Maltepe'de bulunan İngiliz kıtaatı, kuvayı işgaliye kumandanlığından tahliye emrini almış olduklarından Hüsar ve Duc of Wellington alayları bulundukları yerleri tahliye ederek hamil bulundukları 27 kıt'a top ile mühimmatı saireyi gemiye irkâb etmişlerdir. Tesellüm Komisyonu Selahattin Adil Paşanın riyaseti altında içtima etmiştir.

24 Ağustos: Bostancı ve Maltepe'de tahliye olunan yerler memurlarımız tarafından tesellüm edilmiş ve Türk Erkanıharbiyesi ile müttefikin erkanıharbiyesi arasında teslim ve tesellüme dair müzakere cereyan etmiştir. Diğer cihetten de müttefikin kumandanları General Harrington'un riyaseti altında içtima ederek tahliye planını kararlaştırmışlardır.

Aynı günde büyük bir nakliye gemisi ile üçüncü Hüsar alayı ve ikinci Yorkshir alayının bir kısmı Duc of Wellington alayının bazı bölükleri ve 26 ve 92 inci topçu bataryaları İstanbul limanından hareket etmişlerdir.

25 Ağustos: 39, 96 ve 97 inci İngiliz Bataryaları ile 29. Fırka zabitanı, ikinci Yorkshir alayına mensup fen ve istihkam kıtaları Sibirya ve Somali Nakliye gemilerine irkâb ve tahrik edilmişlerdir.

26 Ağustos: Tahliye muamelatına devam edilmiş ve Golden Scotch kıtaları gemilere irkâb olunmuştur. Ayastafonostaki İngiliz kıtaatına ait eşya ve levazım ve 17 tayyare motoru ve teçhizatı altmış neferle beraber sevkedilmiştir.

27 Ağustos: İngiliz kıtaatından II. piyade taburu Poolond nakliye gemisi ile sevk edilmiştir. Çanakkale tahliyesine de devam edilerek, Archabcr taburu ile ağırlıklar ve birinci, ikinci, üçüncü bataryalarda aynı vapurla tahrik olunmuştur.

28 Ağustos: Sumrepil vapuru ile bir kısım mühimmat ve levazımat ve Bostancı'da bulunan topçu alayının bakayası sevk edilmiştir.

Bahriyeye ait olan tüfek, cephane ve levazım vesaire teslim olunmuştur. Pierre Loti vapuru ile 500 Fransız efradı sevk olunmuştur. Şimdiye kadar dört gün zarfında 8000 nefer ve ayni miktarda teçhizat sevk edilmiştir, ilk defa hareket eden nakliye gemilerinin avdetine kadar sekiz günlük sükûnet devam edecektir.

29 Ağustos: Maltepe ve Soğanlı arazisi kamilen tahliye olunmuştur.

30 Ağustos: Tahliye ameliyatı devam ederek ambarlardaki erzak ve mühimmat iskelelere naklolunmuştur.

31 Ağustos : Fransızlara ait üç vagon cephane ve İstanbul cihetinde Capitaine Moro'nun kumandası altındaki Fransız zabıta memurlarının evli olanları hareket etmişlerdir. 207 ve 208 numaralı tayyare bölükleri zabitanı mufarakat etmiş ve İngilizler Fenerbahçe civarında işgal ettikleri bilumum mevaki ve binalar ile Ortaköydeki erzak anbarını tahliye etmişlerdir.

1 Eylül: Kadıköyündeki otomobil tamirhanesi tahliye ve tarafımızdan tesellüm edilmiştir.

Meriç Havzasında bulunan 66. Fransız taburu ve Hadımköy ilerlerinde bulunan kıtaat İstanbul'a sevk ve Makrıköy ile Baruthanedeki top, mitralyöz ve zırhlı otomobiller tamamiyle sevke hazır bir hale konulmuştur.

Reşadiye köyündeki kıtalar hazırlıklarını ikmal etmişlerdir. Bize ait olup da vaktiyle alınmış plan esliha ve cephaneler teslim olunmaktadır.

2 Eylül: 77. Fransız alayı ile 12. Senagal alayından birer tabur hareket etmiştir.

3 Eylül: Kilya'dan Hekiya vapuru (di baz ciment) ile 6. Topçu alayını hamilen Cebelüttarıka hareket etmiştir.

4 Eylül: İngilizler Çanakkale’den, Fransızlar İstanbul’dan olmak üzere birer tabur efrad sevkeylemiştir. Fransızların sevk ettiği II. Senagal alayının taburudur.

5 Eylül: Egypte Vapuru İrlanda taburunu hamilen Cebelüttarıka müteveccihen ve Cardın vapuru da bir miktar levazımı harbiye alarak hareket etmişlerdir.

Çanakkale mıntıkasında BOX alayının bir taburu ile Hassa İskoç taburu ve bir miktar muhtelif kıtalara ait asker ile top İngiltereye müteveccihen hareket etmiştir.

Sirkecide işgal altında bulunan ihracat gümrüğünün bir kısmı ve Okmeydanındaki telsiz telgraf istasyonu ile telsiz telgraf makineleri de teslim alınmaktadır. Hususi mebaniden olan evlerin teslimi hitam bulmuş ve merkez ve zabıta memurları huzuru ile sahiplerine teslim edilmiştir.

Ayastafenos’tan Fransız ve İngiliz kıtalarının levazımatı harbiyesinin nakline devam edilmektedir.

6 Eylül: Tahliye devam etmekte olup bir kısım mebanii umumiye hükümetçe tesellüm edilmiş, bazı mebanü hususiye sahiplerine iade olunmuştur.

7 Eylül: Çanakkalede İngiliz Kıtaatı bütün ağırlık, cephane, toplarını *ve* kısmen askerlerini nakletmişler ve Fransız kıtaatı da tahliyeye başlamışlardır.

8 Eylül: Okmeydanı’ndaki Bahriye telgraf istasyonunun mütebaki malzeme ve cihazı kamilen teslim alınmıştır. Çanakkale’deki bilumum mebanii hususiye ve resmiye yalnız bir kışla müstesna olmak üzere kamilen tahliye ve tesellüm olunmuştur.

9 Eylül: Fransızlar Ayasofya civarındaki mebanii hususiye ve emiriyenin de tahliyesine başlamışlardır. Gülhanedeki paviyon ve barakalarla zabtiye kapısı ahırları ve Demirkapı’daki kışlanın tahliyesi hitam bulmuştur. Maslak Kasrı İngilizler tarafından tahliye ve tarafımızdan tesellüm edilmiştir. Talat Paşanın konağı tahliye edilmiştir.

10 Eylül: Karaağaç’ta bulunan Fransız kıtaatı askeriyesinden 12.Alaya mensup Chasseurs d'Afrique namındaki süvari bölüğü vapuru irkâb ve sevk edilmişlerdir.

Yarın Rami köyündeki ondördüncü Afrika Grubu topçularından birbuçuk batarya gidecek ve ayın onüçünde Ramide Topçulardan kimse kalmayacaktır.

11 Eylül: Zeytinburnu fabrika ve depoları Fransızlar tarafından tahliye edilmiştir. Gülhanedeki cephane depoları ve Rami deposu, Makrı köyündeki bez fabrikası tahliye edilmiş ve tarafımızdan tesellüm olunmuştur. Cumartesi günü de Davutpaşa ve Metris esliha ve cephane depoları tesellüm olunacaktır. Dün tahliye ve tesellüm olunan mebani meyanında Karaağaç, Çobançeşme topçu ve piyade ambarları ile Piripaşa istihkam anbarı vardır. Mütareke senelerinde Zonguldak civarında tevkif edilen Mersin Vapuru da Fransızlar tarafından tahliye ve tarafımıza tesellüm edilmiştir.

12 Eylül: Bu hafta en ziyade Fransızların ibrazı faaliyet eylediği hafta olmuş ve kuvvetlerinin üçte ikisi sevk edilmiştir, İngilizlerin de şimdiye kadar sevkettikleri kıtaatın miktarı, kuvvetlerinin üçte ikisi derecesindedir. Kuvvetleri pek az plan İtalyanlar 313 numaralı taburlarını sevketmişlerdir. Dün tesellüm alınan mahaller Eyüpte

Bahariye araba fabrikası, Davutpaşa, Rami Kışlası cephanelikleri ve mühimmat depolarıdır.

13 Eylül: Tersaneler ve havuzlar düveli itilâfiye bahriye zabitanı tarafından tesellüm heyetimize teslim olunmuştur. Louis Cressenet ve Pierre Loti vapurları ile top atları, mitralyöz esterleri ve bir miktarda piyade efradı sevkedilmiştir. Lamartine vapuru bugün Fransız askerlerini hamil olduğu halde Fransaya hareket etmiştir, İngilizler de tahliyeye kemali faaliyetle devam etmektedir. Galata rıhtımından büyük bir İngiliz nakliye gemisi bir çok malzemei harbiyeyi hamil olduğu halde akşam hareket edecektir.

14 Eylül: Dün Ekererinoslav vapuru İstanbul’dan ve Kilyos’tan asker alarak programı haricinde Mısıra fevkalade bir sefer yapmıştır. Vapur İstanbul’dan birkaç kıta ile zabitaı askeriye ve Kilyostan bir takım kıtaat ile telsiz telgraf malzemelerini almıştır. Son üç vapurun program dahilinde hareketleri tesri edilmiştir. Fransızlar da kemali faaliyetle tahliyeye devam etmektedirler. Karaağaç bu sabah tarafımızdan tesellüm edilmiştir. Bozcaada ve İmrozun tahliyesini müteakip tesellüm muamelesini yapmak için bir heyet izam edilmiştir.

15 Eylül: Eyüpteki Rami kışlası dün tarafımızdan tamamen teslim alınmıştır. Fransızlann birkaç günden beri vapurları rakîben sevkedilmekte olan Senegal alayının bakiyesi dün bir Fransız vapuru ile sevkolunmuştur. Senegal alayı tamamen sevkedilmiş olduğundan bugünlerde diğer taburların sevkiyatına başlanacaktır.

16 Eylül: Makrıköy istasyonunun yanındaki Zuhuri Baba Karakolu ile diğer bir karakol, Makrıköydeki Fransızların Merkez kumandanlığı diye kullandıkları bina. Kömürciyanının evi ve Halil Beye ait bir bina ile Reşadiye kışlaları ve bu civardaki Ali Haydar Mithat Beye ait arazi tahliye olunmuştur.

17 Eylül: Dün Çanakkale boğazının Anadolu cihetinin tahliyesine devam edilmiş ve son kalan topçu kıtaatı vapurlara irkâb edilmiştir. Son kıtaatın hareketiyle Çanakkale’nin Anadolu mıntıkası tamamen tahliye ve tesellüm edilmiş bulunmaktadır.

İngilizlerin Kağıthane, Maslak ve Büyükdere havalisindeki nakliyatı büyük bir faaliyetle devam etmektedir. Beyoğlu mıntıkasında İngilizler işgal ettikleri mevaki ve mebanideki ağırlıklarını nakletmektedirler. Fransızlar Çanakkalede Kilitbahirdeki 56 ve 25 numaralı tabiyeleri ve yine aynı mevkideki istihkâm kışlasını tamamen

tahliye, protokolünde münderiç müddet mucibince 5 teşrinevvel nısfılleylinde ikmal edilmiş bulunacaktır.

İngilizlerin tahtı işgalinde bulunan Fenerbahçedeki bağçe, barakalar, Çiftehavuzlardaki arsa, barakalar, Fenerbahçedeki mesire mahalli ile arsa, Kalamıştaki gazino, Göztepedeki taşmektep mahalleri tamamen tahliye edilmiştir.

18 Eylül: Fransızlar Trakyadan gelen Faslı ve Cezayirli müslüman askerleri de rıhtımda bulunan vapurlara irkâb etmişlerdir. Çanakkalede Anadolu cihetinde Mecidiye istihkamatı ile dekovilleri ve depoları tamamen tesellüm edilmiştir.

19 Eylül: İngilizlerin iki, Fransızların ve İtalyanların birer taburundan az efradı kalmış, diğerleri kamilen sevkedilmiştir. Bunlar da tahliye merasiminde hazır bulunacaklardır. Tahliye, kemali faaliyetle devam etmektedir.

20 Eylül: İtalyanlar Beyoğlunda işgal ettikleri mebanii husisiyedeki ağırlıklarının kısmı azamını dün Tophane rıhtımına nakil ve gemilere tahmil etmişlerdir. Esasen İtalyan kuvvetlerinin tahtı işgalinde bulunan binalar pek az olduğundan İtalyan tahliyesi de teşrinievvelin ikisinde hitam bulacaktır.

İngilizler dün Maslaktaki seyyar karargâhta kalan son eşya ve malzemei askeriyeyi Tophaneye nakletmişlerdir. Kağıthane ve Büyükdere havalisinde ağırlık nakliyatı devam etmiştir. Tophane rıhtımı civarında cem ve teksif edilen eşya iki güne kadar avdet edecek gemilere tahmil edilecektir, İngilizler Beyoğlunda işgal ettikleri binaların kısmı azamını tamamen tahliye etmişlerdir. Boşalan bu binalardan eşhası hususiyeye ait olanlarının yarından itibaren sahiplerine teslimine başlanacaktır.

Fransız kıtaatının tahliyesi elyevm en faal devresinde bulunmakta ve Sarayburnu ile Ayastafanostan tahmil edilen gemiler hergün Fransaya hareket etmektedir. Dün de Sarayburnundan ve Süleymaniye kışlasından nakil edilen eşyayı askeriye ile mebanii hususiyeden getirilen ağırlıkları hamilen iki Fransız nakliye vapuru hareket etmiştir.

Fransızların tahliye ameliyatına müteallik olarak İstanbul kumandanlığınca düşünülen ve müşkülat tevlit eden bir mesele vardır.

21 Eylül: Bozcaada, tesellüm heyetimiz tarafından tesellüm edilmiştir.

22 Eylül: Gülhanede Sarayyolu üzerinde bulunan işaretli mühimmat anbarının dört deposu Fransızlar tarafından tahliye ve

İstanbul kumandanlığı tarafından tesellüm edilmiştir. Fransız süvari müfrezesi tarafından işgal olunan Çırağan Sarayı tahliye ve Makrıköyündeki mebanii hususiye ve emiriye tahliye ve teslim edilmiştir.

23 Eylül: Evvelki gün Fransızlardan Ahırkapı otomobil tamirhaneleri ve Gülhanede dört depo ile Çırağan sarayının bir kısmı teslim alınmıştır. Dün de İngiliz kuvayı havaiyesinden tahliye edilen Nişantaşındaki merhum Sait Paşa Konağı teslim alınmıştır. Elyevm şehrimizde Fransızların iki, İngilizlerin üç taburları ile İtalyanların bir taburdan az kuvvetleri kalmıştır. Bugün Fransızlar Makrıköyünde bazı hususi mebaniyi tahliye ve tesellüm edeceklerdir. Beyazıttaki eski jandarma dairesi 2 teşrinevvelde tahliye olunacaktır. Elyevm Meriç boyunda. Çatalca ve Hadımköyünde tek bir ecnebi askeri kalmamıştır. Çanakkalede kalan son 250 kişiden mürekkep bir İngiliz taburu da sevkedilmiştir. Bu suretle Çanakkale ve Boğazların Anadolu sahili kamilen tahliye edilmiş, yalnız mezarlıkların muhafazasına memur birkaç gayrımüsellah efrad kalmıştır. Boğazın Rumeli cihetinde ise, elyevm Kilidbahirdeki küçük bir Fransız müfrezesinden başka kimse kalmamıştır.

Şu satırların okunduğu günler...düşmanlarımız bir daha dönmemek üzere memleketimizden çekilmiş bulunacaklardır.

BELGE IV

Hıyaneti Vataniye Kanunu

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında cephedeki Mehmetçik kadar etkin olan bir kanun da Hıyanet Vataniye kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri olmuştur. Bu kanunun suç ve cezayı belirleyen maddeleri şöyledir:

«Madde l — Makamı muallâyı hilâfet ve saltanatı ve memaliki mahrusai şahaneyi yedi ecanipten tahlis ve taarruzatı defi maksadına matuf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine isyanı mutazamını kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifsadatta bulunan kesan haini vatan addolunur.

Madde 2 — Bilfiil hiyaneti vataniyede bulunanlar şaiben idam olunur. Fer'an zimethal olanlar ile müteşebbisleri Kanunu Cezanın kırkbeşinci ve kırkaltıncı maddesi mucibince tecziye edilirler.

Madde 3 — Vaiz ve hitabet suretiyle alenen veya ezminci muhtelifede eşhası muhtelifeyi sırren veya kavlen hiyaneti vataniye cürmüne tahrik ve teşvik edenlerle suver ve vesaiti muhtelife ile tahriren ve tersimen irtikab eyleyenler muvakkat küreğe konulurlar. Tahrikat ve teşvikat sebebiyle maddei fesat meydana çıkarsa muharrik ve müşevbikler idam olurlar.»

BELGE V

Çerkez Ethem Ayaklanması Sonucu Yunanlılara İltica Eden Ethem ve Avanesi Hakkında Ankara İstiklâl Mahkemesi Kararı

1. ETHEM — Sabık Kuvvei Seyyare Komutanı
2. TEVFlK — Kuvvei Seyyareden Biraderi (Yzb)
3. REŞiT — Biraderi, Saruhan mebusu sabıkı
4. İzmirli Yzb. ETEM — Kuvvei Seyyareden
5. J. Yzb. SAMİ — Kuvvei Seyyareden
6. Erkanıharp Yzb. HALİL — Kuvvei Seyyareden
7. ARTİN — Kütahya polis memurlarından
8. MANYASLI ŞEVKET — Kuvvei Seyyare Müfreze K.
9. Çerkez AHMET AĞA — Kuvvei Seyyare Müfreze K.
10. İhtiyat Mülazımı REŞAT — Kuvvei Seyyare Müfreze K.
11. Binbaşı ABDULLAH — Kütahya Mıntıka K.'ı sabıkı
12. ÖMER LÜTFÜ — Mülkiye Kaymakamı

«Müsellehan taklibi hükümet cürmünü irtikap ederek düşman tarafına firarları anlaşılmasına binaen cümlesinin gıyaben idamlarına ve emvali menkule ve gayrı menkulelerinin canibi hükümetten haciz ve idaresine...»

«...hafi komünist fırkası teşkili suretiyle yine taklibi hükümet cürmünü irtikap teşebbüsünde bulundukları anlaşılan:

1. Tokat Mebusu NAZIM BEY'in müebbeden
2. Baytar Bnb. HACI SALiH EFENDİ'nin müebbeden TC mesleki askeriyeden tardına
3. Matbuat ve İstihbarat Md. memurlarından ZİYNETULLAH NEVŞlRVAN'ın müebbeden
4. Hudut harici bulunan ŞERİF MANATOF'un gıyaben 15 sene küreğe

5. Yenidünya Gazetesi Muharriri NİZAMETTİN Sekiz (Tepedelenlioğlu)
6. BEHRAM LÜTFÜ, üç
7. MUSTAFA NURU, üç
8. ABDÜLKADİR, beş
9. HİLMİ, beş
10. Bakkal AHMET, beş
11. Baytar Yzb. EFGAN, mesleki askeriyeden tard ve tahliye
12. Yzb. KENAN, mesleki askeriyeden tard ve tahliye
13. Yenidünya Sahibi imtiyaz ve Ser Muharriri ARİF ORUÇ'un tahliye ve mecburu ikametine
14. Bursa mebusu ŞEYH SERVET
15. Afyon Mebusu MEHMET ŞÜKRÜ
16. Kadı FERİT
17. Katip NURİ
18. KEMALETTİN
19. HÜSNÜ
20. VAHİT
21. Hizmetçi MEHMET
22. HALİT
23. MUSTAFA
24. ŞÜKRÜ
25. SITKI
26. HÜSEYİN
27. NEDİM
28. BAHATTİN
29. Hoca FEVZİ
30. KAZIM
31. Osman ZEKİ
32. CEMAL efendilerin
33. Sabık kuvvei seyyare efradından HAYRİ'nin beraatine…»

BELGE VI

Ayaklanmalar ve Bellibaşlı İsyancı Kadrosu

ŞEYH EŞREF AYAKLANMASI (HART OLAYI) —
26 Ekim - 24 Aralık 1919

Şeyh EŞREF

1.BOZKIR AYAKLANMASI — 27 Eylül - 4 Ekim 1919

Zeynelabidin Hoca
Konya Valisi Artin Cemal
Süleyman Şefik PAŞA
Kurtoğlu MUSA
Bademlili Hacı Halil
Güzel Çavuş

2.BOZKIR AYAKLANMASI — 20 Ekim - 4 Kasım 1919

Hoca Abdullah
Hoca Sabit
Hoca Abdülhalim
Zeynelabidinin yeğeni TALAT
Hacı OSMAN
Hüseyin Oğlu ÖMER
AVŞALI TAHİR
SABİT HOCA
Avdan Köylü HACI OSMAN
Apa Köylü HACI HASAN
Apa Köylü HACI HÜSEYİN
Apa Köylü HACI HALİL
Apa Köylü HOCA MEHMET
Hisar Köylü ŞEYH ALİ

Dinekli ŞÜKRÜ
Bozkırlı HÜSEYİN AĞA

KONYA AYAKLANMASI — 2, Ekim - 15 Kasım 1920

Delibaş MEHMET
Kadınhanlı HOCA AHMET
Gördesli CELAL
Mazlumzade OSMAN
Taşbaşlı HACI HASAN
Mebus HACI ÖMER
Jandarma K. MUSTAFA
Heyet Reisi BEKTAŞ Merkez K.
MEHMET Müfreze K.
MEHMET ALİ EFE
Hadımlı TOPAL EMİN
Serikli ALİ
Dinekli HARMANCIOĞLU ALİ

1.ANZAVUR AYAKLANMASI — l Ekim - 25 Kasım 1919

AHMET ANZAVUR (Em. Jandarma Bnb.) Bigalı Çerkez
HACI YAKUB
EŞKİYA KADİR
ŞAH İSMAİL
DAVUT
KİRMASTILI ZAFER

2.ANZAVUR AYAKLANMASI - 16 Şubat - 16 Nisan 1920

Kara AHMET
Gavur İMAM
Kürt MEHMET ÇAVUŞ
MEHMET RÜŞTÜ BEY
Müftü ABDÜLAZİZ
Canpolat HASAN
Miralay MİRZA
Emekli Bnb. HÜSEYİN

ALİ BATI AYAKLANMASI - 11 Mayıs - 18 Ağustos 1919

Ali BATI

1.DÜZCE AYAKLANMASI - 13 Nisan — 31 Mayıs 1920

TALUSTAN .BEY
ÇERKEZ BEKİR BEY
Sapancalı BESLAN
HASAN ÇAVUŞ
BERZEK SAFER
VEHAP BEY
ÇERKEZ KOÇ BEY
MAAN ALİ BEY
Mak. Tüf. Tğm. İSMAİL
Kadı AHMET HAMDİ EFENDİ
HACI HAMDİ
SADIK HOCA
HACI ABBAS
KALENDER AHMET
Çerkez YAR
Eski Mebus ABDÜLVEHAB
Boyacıoğlu HACI HAMDİ
HACI EMİN
ÇUBUKÇUOĞLU SABRİ
MENGENLİ DAVA VEKİLİ NURİ
MÜFTÜ AHMET
KARA ALİ
EŞREF BEY
ŞÜKRÜ BEY
Kur. Yarbay HAYRİ

KUVAYI İNZİBATİYE ELEBAŞILARI
18 Nisan 1920'de kuruldu.

SÜLEYMAN ŞEFİK PAŞA (Söylemezoğlu)
MİRALAY REFİK (Yaltkaya)

Bnb. HASAN TEVFİK
ÇERKEZ BEKİR
Miralay İBRAHİM
ÇERKEZ ŞİRİN BEY
KAYMAKAM (Yarbay) SENAİ
SUPHİ PAŞA
Ütğm. TARIK MÜMTAZ (GÖZTEPE)
Yarbay RAGIP
Yarbay SALİM
Yzb. YUSUF İZZET
Tğm. NEJAT
Tğm. ALİ
Ütğm. MUSTAFA
Çvş. ŞEVKET
Çvş. OSMAN
Çvş. HÜSEYİN
Bnb. MUSTAFA
FERİK AHMET HAMDİ (Kiraz Hamdi)
Emekli Müşir ZEKİ PAŞA
Erkanı Harp Miralay MAHMUT (BELİĞ)
Dayızade Hacı İBRAHİM
Sv. Bnb. FEHMİ

2.DÜZCE AYAKLANMASI — 8 Ağustos - 23 Eylül 1920

Kadı KEMALETTİN
Dava Vekili AKİF
Hacı HAMDİ
MUSTAFA

1.YOZGAT AYAKLANMASI - 15 Mayıs - 27 Ağustos 1920

NECİP BEY
ÇAPANOĞLU EDİP
ÇAPANOĞLU CELAL
Kuzgunlu HACI BEKİR
Zile Solucanlıdan MUSA
Osmaniyeden MEŞECİ İDRİS

Hüseyinabadlı HALİT
Komiser Mv. ZİYA
Hoca ÖMER
Postacı NAZIM
KARA MUSTAFA.
KAATİL SALİH
Palamutlu SALİH
Çerçel SAFEL
ÇAPANOĞLU HALİT
ÇAPANOĞLU ZİYA
ÇAPANOĞLU SALİH
ÇAPANOĞLU MAHMUT
ÇAPANOĞLU MEKİ
ÇAPANOĞLU OSMAN ŞEKİP
ÇAPANOĞLU MUHLİS
Yd. Tğm. MEHMET ZAHİT
HAFIZ ŞAHAP
ÇAPANOĞLU HAKKI
ÇAPANOĞLU İHSAN
HAYRİPAŞA OĞLU OSMAN
Emekli Yarbay HAKKI
HÜSNÜ
FEVZİ
Şeriye Hakimi HOCA ŞAHAP
Yörükzade HÜSNÜ
AYNACIOĞLU RÜŞTÜ (ÇULLU)
AYNACIOĞLU MUHTAR
HANCI HALİL
Jandarma KARAMAHMUTOĞLU SÜLEYMAN
Bekir Oğlu SÜLEYMAN
KÜÇÜKAĞA
HACI HASAN
ZALİM ÇAVUŞ

2.YOZGAT AYAKLANMASI — 5 Eylül - 30 Aralık 1920

DELİ HACI
HASAN

Eşkiya ARAP
Karakahyaoğlu DELİ ÖMER
Çavdaroğlu TOPAL HAFIZ
DELİ HACI
Belediye Başkanı ŞÜKRÜ

ZİLE AYAKLANMASI — Mayıs - 21 Haziran 1920

Dava vekili ALİ
Nahiye Md. NACİ
Mal Md. İHSAN
UVAN ALİ
ŞEYH ABDÜSSELAM
AYNACIOĞULLARINDAN MEHMET

MİLLİ AŞİRETİ AYAKLANMASI- Haziran- 8 Eylül 1920

MAHMUT
İSMAİL
HALİL
BAHUR
ABDURRAHMAN
CEMİL ÇETO — Bahriyar Aşireti Reisi
HÜSEYİN PAŞA KaydaranlıAşireti Reisi
ŞERİF PAŞA — Paris'teki Kürt temsilcisi

PONTUS HAREKATI

Mr. WHITE — Merzifon Amerikan Koleji Md.
Metropolit HRİSANTOS
General ANONYA
KONSTANDİSİS — Giresun Belediye Bşk.
KAPTAN YORGİ PAŞA
EFTİMOS — Samsun Metropolit Vekili
Platon MATNOZ — Başrahip

KOÇGİRİ AYAKLANMASI — 6 Mart - 17 Haziran 1921

ALİŞAN BEY
HAYDAR BEY
Hacı RASİM
MAHMUT
İZZET
Kelağaoğullarından MEHMET NAKİ İZZET
HASAN ASKERİ
KAZIM
ALİŞİR
Ermeni BOGOS PAŞA — Paris'te
Kürt ŞERİF PAŞA — Paris'te
SEYİT ABDÜLKADİR — Ayan üyesi
Kızıltepeli KÖR RIFAT
Karmanlı NURİ
Demirağaoğlu MAHMUT
MİTHAT
Eşkiya ATEŞ
Kasımoğlu MUNZUR — Ovacıklı Maksut Aşireti Reisi
İBRAHİM
MUSTAFA
MANZUR
Jandarma GAZİ
AZAMET

Notlar

[1] İlhami Soysal - 150'likler.
[2] Selahi R. Sonyel — Son Osmanlı Padişahı Vahidettin ve İngilizler, Belleten XXXIX/154, s. 257-264.
[3] Yılmaz Öztuna — Türkiye Tarihi, c. 12. s. 248.
— Prof. Dr. Utkan Kocatürk — Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, s 248.
— T.T.T. Cemiyeti — Lise III. sınıflar için tarih (1933) s. 320.
— Gnrl. Fahri Belen — Türk Kurtuluş Savaşı, s. 153.
— Mahmut Goloğlu — Erzurum Kongresi, s. 6.
[4] Kemal Atatürk — Nutuk, c. I. s. 410-420.
[5] Prof. Dr. Utkan Kocatürk — Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi, s 147.
[6] Kemal Atatürk — Nutuk, c. I. в. 418. 16
[7] Şevket Süreyya Aydemir — Tek Adam. c. I. s. 323.
[8] Yag.e., s. 323-326.
[9] Ya.ge., s. 323.
[10] Tevfik Bıyıklıoğlu — Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı. s. 123.
[11] Prof. Dr. Utkan Kocatürk — Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi, s. l.
[12] Y.a.g.e., s. 2.
[13] Rauf Orbayın Hatıraları — Yakın Tarihimiz, c. I. s. 210.
[14] Celal Bayar — Ben de Yazdım, c. I, s. 97-98
[15] Bilal N. Şimşir — Malta Sürgünleri, s. 21.
[16] Tevfik Bıyıklıoğlu — Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s. 122.
[17] Y.a.g.e., s. 121.
[18] Gothard Jaesckhe — Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, s. 2
[19] Celal Bayar — Ben de Yazdım, c. V (8 Kasım).
— Zeki Sarıhan — Kurtuluş Savaşı Günlüğü, c. I, s. 15 (7 Kasım).
[20] İlhami Soysal — 150'likler, s. 152.
— Zeki Sarıhan — Kurtuluş Savaşı Günlüğü, c. I, s. 19.
— Tarık Zafer Tunaya — Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 435.
[21] Zeki Sarıhan — Kurtuluş Savaşı Günlüğü, c. I. s. 20.
[22] Tevfik Bıyıklıoğlu — Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s. 122.

(23) Y.a.g.e., s. 123.
(24) H. Adnan Önelçin — Nutkun, İçinden, s. 292. 30
(25) Harp Tarihi Dairesi Arşivi No. 1/4, Dosya No. 40.
(26) Y.a.g. belge.
(27) Harp Dairesi Arşivi No. 6/4059, Dosya No. 91.
(28) Gothard Jaeschke — Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi. s. 4
(29) Dr. Utkan Kocatürk — Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi, s. 7.
(30) Zeki Sarıhan — Kurtuluş Savaşı Günlüğü, c I, s. 24.
(31) Bilal N. Şimşir — Malta Sürgünleri, s. 19.
(32) Mahmut Göloğlu — Erzurum Kongresi, s. 6.
(33) Celal Bayar — Ben de Yazdım, c. 5, s. 1421.
(34) Tevfik Bıyıklıoğlu — Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s. 14.
(35) Y.a.g.e., s. 122.
(36) Bu tarihte de bir kesinlik yoktur. Kimi kaynaklar 7. kimi kaynaklar da 8 Kasım derler. Ayrıca Arian'ın bir mayın arama-tarama gemisi mi, yoksa bir muhrip mi olduğu konusu da kaynaktan kaynağa değişmektedir.
(37) Harp Dairesi Arşivi No. 6/4059, Dosya No. 91.
(38) Harp Dairesi Arşivi No. 1/4. Dosya No. 40.
(39) Akşam Gazetesi, 14 Kasım 1918.
(40) Ati Gazetesi, 14 Kasım 1918.
(41) Yeni İstanbul Gazetesi, 14 Kasım 1918.
(42) Ferda Gazetesi (Adana) — Ali İlmi — 19 Nisan 1920.
(43) Sait Molla — Yeni İstanbul Gazetesi, 18 Kasım 1918.
(44) Akşam Gazetesi. 18 Kasım 1918.
(45) Ali Kemal — Sabah Gazetesi, 18 Kasım 1918.
(46) Zeki Sarıhan — Kurtuluş Savaşı Günlüğü, c I. ». 21.
(47) Tevfik Bıyıklıoğlu — Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s. 123.
(48) Osmanlı Meclisi Mebusanı Zabıt Ceridesi. 4 Teşrinisani 1334. 5. İçtima; II. İnikat, s. 81.
(49) Harp Tarihi Dairesi Arşivi No. 1/4, Dosya No. 40/A.
(53) Tevfik Bıyıklıoğlu — Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s. 127.
(51) Prof. Dr. Utkan Kocatürk — Atatürk **ve** Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi, s. 10 ve s. 21.
(52) Süleyman Nazif — Hadisat Gazetesi, 9 Şubat 1919.
(53) Oruç Arıoba — Yıllar Boyu Tarih Dergisi, Ocak 1985. s. 1316.

[54] Şevket Süreyya Aydemir — Tek Adam. c. I, s. 330-333.
[55] Prof. Utkan Kocatürk — Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, s. 21. — Gothard Jaesckhe — Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, s. 16.
[56] Prof. Utkan Kocatürk — Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, s. 256
[57] Celal Bayar — Ben de Yazdım, c. V. s. 1447.
[58] TBMM Zabıt Ceridesi, c I. 1. Devre, 5. İnikat. s. 90/93.
[59] Atatürk — Nutuk. c. II s. 236.
[60] Y.a.g.e, s. 237.
[61] Y.a.g.e., s. 237.
[62] Y.a.g.e., s. 239.
[63] İlhami Soysal — 150'likler, s. 151.
[64] Ali Fuat Cebesoy — Milli Mücadele Hatıraları, s. 34,
[65] Ali İhsan Sabis— Harp Hatıralarım, c. V, s. 19.
[66] Y.a.g.e.. s. 23.
[67] Esat Paşa — Yakın Tarihimiz, c. I, s. 227-228.
[68] Şevket Süreyya Aydemir Tek Adam. c. I, B. 371-373.
[69] Atatürk — Nutuk, c. I. s. 239.
[70] Y.a.g.e., c. I, s. 380.
[71] Y.ag.e., c. II, s. 442-445, c. I. s. 239.
[72] Y.a.g.e., c. II, s. 445.
[73] Y.a.g.e., c. I. s. 229.
[74] Adnan Önelçin — Nutuk'un içinden, s. 318
[75] Celalettin Paşa — Madalyonun Tersi. s. 101-102.
[76] Y.a.g.e., s. 103.
[77] Y.a.g.e., s. 96-106.
[78] Ali Fuat Türkgeldi — Görüp işittiklerim, s. 153.
[79] Y.a.g.e.. s. 197.
[80] Y.a.g.e.. s 202.
[81] Y.a.g.e., 163-164.
[82] Y.a.g.e., s. 164-165.
[83] Y.a.g.e., s. 165.
[84] Adnan Önelçin — Nutuk'un İçinden, s 314.
[85] Adnan Önelçin — Nutuk'un içinden, s. 12-13.
[86] Atatürk — Nutuk, c. I, s. 350.
[87] Yunus Nadi — Birinci Büyük Millet Meclisi.
[S3] Mahmut Goloğlu — Sivas Kongresi, s. 199-202.

[89] Kazım Karabekir — istiklal Harbimizin Esasları, s. 183.
[90] Ali Fuat Cebesoy — Milli Mücadele Hatıraları, s. 250.
[91] M. T. Gökbilgin — Milli Mücadele Başlarken, s. 147-152-154.
[92] İlhami Soysal 150'likler.
[93] Y.a.g.e., s. 59.
[94] Y.a.g.e, s. 150.
[95] Y.a.g.e., s 150.
[96] Y.a.g.e., s. 150.
[97] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, c. IV, devre 2, içtima 2, s. 434.
[98] İlhami Soysal — 150'likler, s. 17 ve sonrası.
[99] Y.a.g.e, s. 104 ve sonrası.
[100] Atatürk — Nutuk, c. I, s. 235-128
[101] Y.a.g.e., c. I, s. 235.
[102] Tarık Zafer Tunaya Türkiyede Siyasi Partiler, s. 345, 457.
[103] H. Adnan Önelçin — Nutuk'un içinden, s 113.
[104] Atatürk — Nutuk, c. I, s 235.
[105] Y.a.g.e., c. I. s. 235.
[106] Tarık Zafer Tunaya — Türkiyede Siyasi Partiler, s. 457.
[107] Y.a.g.e, s. 457.
[108] Y.a.g.e., s. 57.
[100] Y.a.g.e., s. 457.
[110] Alemdar Gazetesi. 23 Eylül 1335.
[111] Atatürk — Nutuk. c. I, s. 235.
[112] Y.a.g.e., c. I, s 6.
[113] Tarık Zafer Tunaya — Türkiyede Siyasi Partiler, s. 435.

[114] Y.a.g.e.. s. 438.
[115] Y.a.g.e., s. 436.
[116] Y.a.g.e., s. 437.
[117] Y.a.g.e., s. 447-456.
[118] Atatürk — Nutuk, c. I, *s.* 238 ve sonrası.
[119] Y.a.g.e., s. 124.
[120] Y.a.g.e., s. 131.
[121] H. Adnan Önelçin — Nutuk'un İçinden, s. 17.
[122] İlhami Soysal — 150'likler, s. 141 ve sonrası.
[123] Gnrl. Kenan Esengin — Milli .Mücadelede Hiyanet Yarışı.
[124] Atatürk — Nutuk, c. I. s. 255.
[125] Y.a.g.e., c. I, s. 308

(126) Gnrl. Kenan Esengin — Milli Mücadelede Hiyanet Yarışı. s. 54. 142

(127) Rahmi Apak — Türk İstiklal Harbi / İç Ayaklanmalar, s.

(128) Y.a.g.e., s. 40.

(129) Y.a.g.e., s. 40.

(130) Y.a.g.e., s. 100.

(131) Y.a.g.e., s. 102.

(132) Y.a.g.e , s. 136.

(133) Y.a.g.e.. s. 137.

(134) Alemdar Gazetesi. 4 Nisan 1920.

(135) İlhan Selçuk — Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ağustos 1985.

(136) Yüzbaşı Selahattinin Romanı. c II s. 34.

(137) Y.a.g.e., c. II. s. 32.

İLHAMİ SOYSAL

Kurtuluş Savaşı'nda İŞBİRLİKÇİLER

Ulusların karanlık günlerinde, bu karanlığı yırtmaya, aydınlığa çıkmaya çalışanlar olduğu gibi, tam tersine, bulanık suda balık avlamak, kendi kişisel çıkarlarını korumak ve kollamak için bu karanlığın daha da koyulaşmasında yarar umanlar da olur. Böyleleri, düşmanla işbirliği yapmakta ve hatta çok kere kraldan çok kralcı olmakta hiç bir sakınca görmezler. İşte **İlhami Soysal** bu kitabında, Türk Ulusunun böyle bir karanlık döneminde, 1919-1923 arasındaki Kurtuluş Savaşında ulus bir ölüm kalım kavgası verirken, düşmanla işbirliği eden kimi azınlıklardan, kimi ormanı kesen baltanın sapının da ağaçtan olması gibi kendimizden olan işbirlikçilerin, kendilerini unutturmayı başarmış bir bölümünü adları ve eylemleriyle ortaya koymaya çalışıyor.

İlhami Soysal bu konuda şöyle diyor:

"Bilmeliyiz ki, daha nice hain ve işbirlikçi vardır ki, yakın tarihimizin karanlıkları arasında adları üstünde pek durulmadan unutulup gitmiştir. Bunları gün yüzüne çıkarmak, günümüz araştırıcı ve tarihçilerinin başta gelen görevi olmalıdır."

Fiyatı : 900 TL.
KDV. Dahil 990 TL.